

ISSN Print: 2148-3930 / Online: 2148-3965

UHIVE

ULUSLARARASI HAKEMLİ İLETİŞİM VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014

UHİVE

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Temmuz / Ağustos/ Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı:4 Yıl:2014

UHİVE
Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl: 2014
ISSN Print: 2148-3930 / Online: 2148-3965

- 1.UHİVE “Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi” 4 ayda bir yayınlanan akademik ve bilimsel nitelikli uluslararası hakemli bir dergidir.
- 2.Dergi Mart, Haziran, Eylül, Aralık aylarının son haftasında yayınlanmaktadır.
- 3.Dergide “İLETİŞİM” ve “EDEBİYAT” ile ilgili konuları ya da sorunları ele alıp inceleyen, bilimsel ve özgün nitelikli çalışmalar yer almaktadır.
- 4.Derginin yazım kurallarına uymayan, kaynakçasız, önsözsüz ya da özetsiz yazılar için hakem süreci başlatılmaz. Yazarlara da hakemlere de isim bilgisi verilemez.
- 5.Birden fazla yazarın bulunduğu çalışmalarda ilk sırada yer alan 1. yazar muhatap kabul edilir.

İMTİYAZ SAHİBİ

Murat KORKMAZ

BAS EDİTÖR

Ali Murat KIRIK

BAS EDİTÖR YARDIMCILARI

Gökşen ARAS

Fatih ÇATIKKAŞ

Ali Serdar YÜCEL

Murat KORKMAZ

Mihalis KUYUCU

EDİTÖRLER

Volkan ERDEMİR

Kasım AYDEMİR

Feryal ÇUBUKÇU

Kerime ÜSTÜNOVA

İbrahim YILMAZ

Gülrû BAYRAKTAR

YAYIN KURULU

Murat KORKMAZ

Ali Murat KIRIK

Gökşen ARAS

Gülten HERGÜNER

Hülya Gülay OGELMAN

Emre YANIKKEREM

Ali Serdar YÜCEL

Çetin YAMAN

Fatih ÇATIKKAŞ

Neylan ZİYALAR

Eva ŞARLAK

Mihalis KUYUCU

HAKEM KURULU

DR. Acar SEVİM	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Emine K. SAYILGAN	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DR. Ahmet ŞAHİNKAYA	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Enderhan KARAKOÇ	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
DR. Ali BÜYÜKASLAN	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Enver TÖRE	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DR. Ali Murat KIRIK	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Erol EROĞLU	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
DR. Ahmet ARSLAN	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. F. Neşe KAPLAN	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DR. Ali YAKICI	GAZİ ÜNİVERSİTESİ	DR. Feryal ÇUBUKÇU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
DR. Alpaslan OKUR	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	DR. Gülsemin HAZER	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
DR. Aslı YAPAR GÖNENÇ	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	DR. Gülsüm ÇALIŞIR	GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
DR. Aybike S.ERTİKE	İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ	DR. Gökşen ARAS	ATILIM ÜNİVERSİTESİ
DR. Ayda U. SOYDAŞ	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Hasan GÜLLÜPUNAR	GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
DR. Ayla TOPUZ SAVAŞ	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ	DR. Havva YAMAN	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
DR. Ayşe Gül SONCU	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. John VANDERHEIDE	HURON UNIVERSITY COLLEGE
DR. Baki ASİLTÜRK	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Kamil AYDIN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DR. Belkis U.NALCIOĞLU	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	DR. Kuğu TEKİN	ATILIM ÜNİVERSİTESİ
DR. Berrin KALSIN	BEYKENT ÜNİVERSİTESİ	DR. K. Nazlım T. URALTAŞ	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DR. Çağrı EROĞLU	ANKARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Mehmet ÇERİBAŞ	NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
DR. Cem S. SÜTCÜ	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Mehmet GÜNEŞ	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DR. Ceyhan KANDEMİR	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	DR. Mehmet M. BANKIR	DİCLE ÜNİVERSİTESİ
DR. Dursun ZENGİN	ANKARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Mehmet ÖZÇAĞLAYAN	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DR. Duru GÜNGÖR	FANSHAWE COLLEGE	DR. Mehmet ÖZDEMİR	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
DR. Ebru BALAMİR	ANKARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Meryem AYAN	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
DR. Mihalis KUYUCU	İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ	DR. Onur BEKİROĞLU	19 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
DR. Mutlu ER	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ	DR. Uğur GÜNDÜZ	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
DR. Müge DEMİR	BEYKENT ÜNİVERSİTESİ	DR. Vedat DEMİR	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
DR. Mümtaz SARIÇİÇEK	ERCIYES ÜNİVERSİTESİ	DR. Yakup ÇELİK	YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. Nuran AKŞİT AŞIK	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ	DR. Yasemin ALTAYLI	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DR. Nihat ÖZTOPRAK	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Yavuz KÖKTAN	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
DR. Nilay ULUSOY	BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ	DR. İbrahim TORUK	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
DR. Nilgün AÇIK ÖNKAŞ	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ	DR. Ünal KAYA	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DR. Nursel UYANIKER	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Üzeyir ASLAN	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DR. Nurullah ÇETİN	ANKARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Zerrin EREN	19 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
DR. Seçil ÖZAY	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Zeynep Y.KURT	İPEK ÜNİVERSİTESİ
DR. Sebahat DENİZ	MARMARA ÜNİVERSİTESİ	DR. Özlem ŞAHİN SOY	ATILIM ÜNİVERSİTESİ
DR. Serdar UĞURLU	ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ	DR. Şükrü BALCI	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
DR. Suat GEZGİN	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	DR. M. İhsan ÖZGEN	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DR. Suat SUNGUR	İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ	DR. Şeyda B.BOZKUŞ	MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER

Kapak Tasarım: Alpaslan AKMAN

Yazışma Adresi: Atakent Mahallesi Akasya 1 Evleri C2 / 23 Blok Kat 4 Daire 17
Halkalı / Küçükçekmece-İstanbul

e-posta: info@uhedergisi.com

Web Adresi: www.uhedergisi.com

Telif hakkı Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi'ne aittir.

Dergide yayınlanan fikir ve düşüncelerden doğacak her türlü sorumluluk makale yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

<i>Editörden</i> Ali Murat Kırık	7
<i>Fitness Dergilerinde Beden Kullanımı: Formsante Ve Women’s Health Dergileri</i> Ayşe Çatalcalı	8
<i>Necip Fazıl Kısakürek Şiirlerinde Metinlerarasılık</i> Marufjon Yuldashev	30
<i>XV. Yüzyılda Balkanlar’da Osmanlı Yönetimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler</i> Nurullah Karta	47
<i>İnsanın Son Yolculuğuna Uğurlanması: Ağıt, Mersiye Ve Taziyeler</i> Yakup Poyraz	61
<i>Kampüs Roman Ve David Lodge’un Kampüs Romanları</i> Aytaç Ören	85
<i>Televizyon Reklamlarının Çocukların Davranışsal Tutumları Ve Obezite Gelişme Riski Üzerine Etkileri</i> Engin Çelebi	97
<i>Yapılaşma Kuramı Ve Haber Üretim Süreci</i> Deniz Tansel İlic	108
<i>II. Dünya Savaşı’nda Stratejik Bir İletişim Aracı Olarak Radyo</i> Yavuz Ercan Gül	121
<i>Ayna’ya Yeniden Bakmak: Andrei Tarkovsky’nin Ayna (Zerkalo) Filmi VE Zaman-Basınç Kuramı</i> Ayla Torun	132
<i>Kültürlerarasılık Sermayesi: Sosyokültürel Ayrımcılığın Önemi Artan Göstergesinin Kavramsallaştırılmasına, İşlemselleştirilmesine Ve Görgül Araştırmasına Doğru</i> Ömür Şölen Soykan	150

Yrd. Doç. Dr. Ali Murat KIRIK

EDİTÖRDEN

Kıymetli okurlarımız,

Dergimizin dördüncü sayısında yine birbirinden önemli ve alana katkı sağlayan çalışmalara yer vermiş bulunmaktayız. Özellikle gönderilen yayınların birbirinden ilgi çekici olması ve bilim insanlarının dergimize göstermiş olduğu teveccüh bizi oldukça mutlu etmektedir. Çıktığımız bu uzun soluklu yolda bizleri yalnız bırakmayan öncelikle değerli okurlarımıza ve yazarlarımıza yürekten teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca değerli bilgi ve birikimleri ile bizleri destekleyerek cesaretlendiren değerli bilim insanlarına, hakem ve bilim danışma kurulu üyelerimize de en derin teşekkür ve saygılarımızı sunuyoruz.

İletişim ve edebiyat alanında hazırlanan toplam on farklı çalışmanın bilim dünyasına katkı sağlayacağına inanmaktayız. Gönderilen yazılar günden güne artmakta ve vakit geçirilmeksizin hakemlere gönderilmektedir. Dergimizin ilerleyen yıllarda güçlenerek daha iyi noktalara geleceğine yürekten inanmaktayız.

Kıymetli yazar ve hakemlerimize dergimize yaptıkları katkılardan dolayı çok teşekkür eder, Aralık ayında çıkacak yeni sayımıza yönelik çalışmalarını dergimize gönderen tüm akademisyenlere, araştırmacılara en derin saygılarımızı sunarız. Beşinci sayımızda görüşmek dileğiyle...

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:62 K:67

FİTNESS DERGİLERİNDE BEDEN KULLANIMI: FORMSANTE VE WOMEN'S HEALTH DERGİLERİ

BODY IN FITNESS MAGAZINES: FORMSANTE AND WOMEN'S HEALTH MAGAZINES

Yrd. Doç. Dr. Ayşe ÇATALCALI

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü
acatalcali@gmail.com

Özet: “Genç, ince, sağlıklı ve seksi” yaklaşımıyla kadın bedenine odaklanan fitness dergileri, kadın bedenini tükettiren en önemli kitle iletişim araçlarından biri durumundadır. Zira bu dergilerin de kapitalist Pazar yapısı içinde pay ortaklıkları bulunmaktadır. Dolayısıyla tüketim temelli bir anlayışla kadın bedeni de yeniden sunumlarla pazarlanmaktadır. Beden, güzel ve sağlıklı olmanın büyüyle şekillendirilmekte ve Pazar ortaklıkları üretilmektedir. Günümüz Fitness dergileri, beden için adeta bir değişim/aktarma durağı görevi üstlenmektedirler. Zira beden, bir onaylanma ve kabul görme aracı olarak güzelleştirilmekte, tavsiyeler ve tüketim yönlendirmeleri ile şekillendirilmektedir. Toplumsal cinsiyet ayırımına bağlı olarak kadın, erkeğin beğenisine sunulmaktadır. Araştırmada, Fitness dergileri (*Women's Health ve Formsante*) ve beden kullanımları üzerinde durulmakta ve kadın bedeninin gerek spor, beslenme, cilt ve beden güzelliği vb. konularda nasıl konumlandırıldığı aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fitness Dergileri, Beden, Tüketim Kültürü, Formsante, Women's Health

Abstract: Fitness magazines focusing on the female body as “young, lean, healthy, and sexy” are one of the most significant mass communication tools that facilitate the consumption of the female body. These magazines possess share partnerships in the capitalist market structure. Thus, the female body is marketed by representation oriented on a consumerism-based understanding. The body is shaped with the illusion of being beautiful and healthy, creating market partnerships. Today's fitness magazines take upon themselves the function of being a point of transformation/transference. The body is glamorized as a means for approval and acceptance, and shaped by suggestions and consumption manipulation. The female body is presented to the male's taste through social gender discrimination. The research focuses on fitness magazines (*Women's Health and Formsante*) and uses of body, conveying the positioning of the female body in the contexts of sports, nutrition, beauty of skin and body.

Key Words: Fitness Magazines, Body, Consumption Culture, Formsante, Women's Health

1.GİRİŞ

Modern endüstri toplumlarından post-endüstriyel toplumlara geçişle birlikte üretim kol işgücünden beyinsel işgücüne kaymıştır. Bunun sonucu olarak hizmet sektörü ön plana çıkmış, boş zaman kavramı doğmuş, kitle iletişim araçları ile de hem tüketim kültürü yaygınlaşmış hem de beden önemli bir tüketim nesnesi haline dönüşmesi sağlanmıştır. Bedenin popüler kültür içinde yer almasıyla birlikte, toplumda meydana gelen değişimler, onu hazcı bir toplum haline sürüklemiştir.

Bu çalışmada, fitness dergileri (*Formsante ve Women's Health*) ele alınmakta ve beden sosyolojisi açısından, bedenin nasıl inşa edildiği araştırılmaktadır. Araştırmada 1 aylık periyotla ele alınan dergiler, niteliksel analiz tekniği ile incelenmektedir.

2. BEDEN SOSYOLOJİSİ

Klasik sosyolojide hem Emile Durkheim'da ve hem de George Simmel'de beden, toplumsal olanın kaynağı olarak görülmektedir ve toplumsal yaşamın kurulmasında önemli bir araçtır. Toplumsal cinsiyet gibi birçok faktöre olduğu kadar kültürel, tarihsel ve sosyal olanla da bağ-

lantılı olan beden kavramı, Kartezyen görüşün "batı" düşünce sistemlerinde ciddi eleştirilere uğramasıyla farklı bağlamlarda olsa da sonuçta gün ışığına çıkmıştır. Batı düşüncesinin doğrusal Kartezyen yapısına olan en büyük eleştiri, onun aynılık-ötekilik, kadın-erkek, beden-ruh gibi ortaya koyduğu kutuplaştırıcı düşünce yapısı olmuştur. Bu nedenle artık beden kavramı varlığı bilinen fakat görünmez sayılandan, varlığı ve dolayısıyla da görünürlüğü kabul edilene doğru değişmektedir. Bedenle ilgili söylemler yapısalılık sonrası düşünürlerde, feminist bakış açılarında, post-modernist çözümlemelerde farklı metaforlarla ele alınmıştır. Yapısalılık sonrası düşünürler gibi feministler de beden konusunun öne çıkmasına izin verecek yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Post-modern analizlerde ise, beden doğal olarak çoktan kaybolmuştur ve bir imaj haline gelmiştir (Himam Er, 2009: 19).

Sosyolojik bakışa doğrudan "beden"i dahil etmeyen klasik sosyoloji buna rağmen onu tamamen yok da saymamıştır. Doğa bilimlere karşı gösterdiği tavrını zedelemeyecek şekilde toplumsal biyolojinin izin verdiği ölçüde varlığını kabul ettiği bedene görünmez bir nitelik atfetmiştir;

beden vardır ama görünmemektedir (Nazlı, 2005: 73).

M. Foucault çalışmalarının çoğunda, bedenlerin nasıl düzenlendiği, disipline edildiği, iktidarın bedenler üzerinde nasıl kodlandığı üzerinde durmaktadır. Foucault'un bu alandaki çalışmaları, beden kuramının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

M. Foucault'a göre beden, biyolojik var oluşunun ötesinde güç/iktidar ilişkilerinin merkezinde bir konuma sahiptir. Sosyal hayattaki yaptırımlar ve kısıtlamalar bu gücün ve iktidarın kendisi olabilir. Çünkü bedenin sosyal bir inşa olduğunu savunan yaklaşımda, beden sosyal güçler tarafından biçimlenmektedir. İktidar bedeni disipline eden, üzerinde yaptırım uygulayan bir güçtür (Akyüz, 2011: 15).

Beden sosyolojisinin gelişimine katkıda bulunan önemli düşünürlerden bir diğeri ise Bourdieu'dur. Habitus kavramıyla sınıflar arası beden algısının nasıl değiştiğinin bir analizini sunarak, bedeni sosyal sermaye, kültürel sermaye ve ekonomik sermaye arasında farklı bir sermaye türü olarak sunmaktadır. Böylece *beden* başta sosyoloji olmak üzere birçok disiplinin ilgi odağı haline gelmekte, disiplinler arası

bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Timurturkan, 2008: 12).

Tarihsel sürece baktığımızda, 1960'lardan başlayarak günümüze kadar etkisini sürdüren feminist hareket, bedene ilişkin bir bakış açısı olarak yerini hala korumaktadır. Toplumsal kurumlarda ve sosyal alanlarda görülen cinsiyet ayrımcılığı, sendika ve çalışma haklarının boyutu, cinsiyetler arası ilişkiler ve rollerin yeni tanımlamalarından başlayıp patriarşiye kadar uzanan bir doğrultuda kadınların kendi bedenlerine ve kimliklerine ilişkin önemli bir bilinçlenme sağlayan feminist hareket, bedenin akademik bir kavram niteliği kazanmasına ve ön plana çıkmasına yol açmıştır (Nazlı, 2009: 64).

1980'li yıllardan sonra ise, zaman, kültür ve inançlara göre üzerine farklı anlamlar yüklenen beden, tartışılan bilimsel bir uzmanlık alanı haline gelmiştir ve beden sosyolojisi olarak eylemleri, kültürel yapısı ve etkileşimleri ile incelenmeye başlanmıştır. Beden, araştırmacı Kara'ya göre, organik yapısı, biçimi, kütlesi ve rengiyle canlı varlığın maddi bölümünü oluştururken, toplumsal cinsiyet, ırk ve cinsellik olarak tanımlanan birçok kimliğin konumlandığı, perfome edildiği ve sorgulan-

dığı yapı olarak vurgulanmaktadır (Ak-
yüz, 2011: 14).

Beden, toplumsal cinsiyet ayrımcılığının
ve tahakküm kurmanın bir aracı olarak yer
almaktadır. Erkek, burjuva, beyaz vs. ola-
rak iktidarını ve hegemonyasını kurmak
isteyenler, bu argümanlarını,

- a) Irksal ayrımcılık (*ilkel, hayvani, renkli deri üzerinden*)
- b) Sınıf ayrımcılığı (*kokan, terleyen kirliliği, yoksul deri*)
- c) Yaş ayrımcılığı (*kırılgan, buruşan yaşlı deri*)
- d) Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı

olarak vurguluyorlardı. Özellikle beden
cinsiyeti ve ayrımcılığı ayrı bir söylem
tarafından gerçekleşiyordu.

Çünkü modern akıl ile kurduğumuz diko-
tomik bir ilişki içerisinde anlamaya çalış-
tığımız beden toplumsal cinsiyet bağla-
mında sözünü ettiğimiz erkek aklın ötekisi
şeklinde kurgulanır. Yine modernite için-
de kurallar ile tanımlanan varlık alanı, bu
kurallar aracılığı ile anlamlara kavuşur.
Modern toplumun olgunlaşması ve ku-
rumlaşması ile birlikte bu düalist bölün-
melerin çeşitlendiği gözlenir. Bu düalist
bölünmelerde değerli sayılan her şey er-
kek ile özdeşleştirilirken, tersi durumlar

ve nitelikler kadın ile bağdaştırılır. Rasyo-
nel-duygusal, güçlü-zayıf, aktif-pasif vb
ayrılarda ortaya çıkan bu özellikler, er-
keğin üstünlüğünü ve kadının ikinciliğini
belirlediği oranda bu değer ölçütünden
payını alır (Nazlı, 2006a: 12, Akt: Erden,
2011: 537).

Foucault'un modernliğe içkin eril bakışı
eleştirdiği bu "erkek ahlakında" beden
aydınlanma düşüncesi ile ötekileştirilir,
aynılığın karşıtı olarak kabul edilir. Ay-
dınlanma geleneğinde aklın arkasında
kalan beden, şimdi erkeğin arasında kalan
kadınla aynı konuma gelmekte ve sonuçta
öteki olan kadının yine öteki olan bedeni
olmaktadır. Artık hem akıl hem de beden
cinsiyetlendirilmiştir ve bu noktada öteki
olarak belirlenen beden, cinselliği ve duy-
guları temelinde kontrol boyutunun içine
dâhil edilmiştir.

Bedenin çok baskıcı ve tahakküm kurucu
özelliliği bilhassa kadınlar üzerinde işlese
de bunun sadece kadınlar için değil eşcin-
seller, zihinsel özürlüler ya da yabancılar
içinde geçerli olduğu gözükür. Geline
noktada da beden tam manasıyla bir yeni-
den üretim aracına dönüşür. Böylelikle
erkeğin iktidarı, diğerlerinin yanında özel-
likle kadınlar üzerinden bir yeniden üre-

tim aracı olan bedenle bir yandan kendisini muhafaza etmesini sağlarken, öte yandan da temel bir meşruluk zemini ve alanı haline gelir (Erden, 2011: 537).

Kadın kendini öteki olarak görürken bir yandan da kendi kimliği, değeri, yetenekleri, sınırları hakkında da kişisel bir değerlendirme yapabilmektedir. Söz konusu değerlendirme “negatif ve pozitif” (<http://www.termbank.net/psychology/5397.html>), olarak kendi benliğine ilişkin tutumunu da belirlemektedir. Söz konusu ayırım ile beden üzerinden pozitif ve negatif beden algısını oluşturulmaktadır. Pozitif Beden imgesi; “olumlu beden imgesine sahip insanlar fiziki yapılarını olduğu gibi kabul eden insanlardır. Bu insanlar ailelerinin, çevrelerindeki insanların onların fiziki görünüşleri hakkındaki düşüncelerinin ne olduğu ile pek ilgilenmezler, medyadaki fizik imgelerine pek aldırış etmezler. Olumlu beden imgesine sahip olmak için ince, uzun ya da başka özel fiziksel görünüme sahip olmaya ihtiyacınız yoktur. Olumlu beden imgesine sahipseniz dışardan nasıl görüldüğünüzün bir önemi yoktur sizin için. Olumlu beden imgesine sahip olmak nasıl görüldüğünüz hakkında olumlu duygulara sahip olmaktır”.

Negatif beden imgesi ise; “kişi ailesi, sosyal çevresi ve medyadaki beden imgesi beklentilerine uygun fiziksel görünüme sahip olmadığı hissini geliştirdiğinde kişide olumsuz beden imgesi gelişir. Birçok insan özellikle medyadaki ölçülerle karşılaştırdıklarında özellikle de güzellik ya da ünlülere benzeme konusunda bu duyguya kapılabilirler. Olumlu beden imgesine sahip insanların aksine olumsuz imgeye sahip olanlar genellikle kendilerini olduklarından daha olumsuz görürler. Olumsuz beden imgesine sahip insanlar aynaya baktıklarında kendilerini ya da vücutlarının parçalarını olduğundan daha büyük ya da daha küçük ya da olumsuz anlamda olduklarından daha farklı görürler.” (http://psikososyalhizmet.com/dos__12ya/Bedenimgesi.pdf) olarak anlatılmaktadır. Araştırmacı Rodin ve Kaiser “Negatif bir beden imajı bireyin genel anlamda kişisel algısını sarsabilir, özellikle bayanlarda, pozitif beden algısı ise kişisel algıyı güçlendirebilir” demektedirler (Yıldırım, 2011: 83).

Beden sosyolojisinin içinde incelediği toplumsal cinsiyet ayrımı, dil ve tüketim toplumu ilişkisi içinde de ele alınmalıdır. Zira tüketim toplumu içinde beden yeni-

den şekillenmekte ve dili kullanan söylem aracılığı ile şekillenmektedir.

3. DİL, TÜKETİM TOPLUMU VE TOPLUMSAL CİNSİYET İLİŞKİSİ

Toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramı cinsiyetin toplumsal ilişkiler ağı içinde kurulduğunu, tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamların farklılaştırıcı etkisi olduğunu ve cinsiyet belirlenime, toplumsal cinsiyet etkileşimine vurgu yapmaktadır. İnsan kendi dışında var olan gerçeklik ile dil aracılığıyla ilişki kurarak o gerçekliği kendi değer yargıları ya da ideolojisine göre inşa etmekte ve temellendirmektedir (Erden, 2011: 532).

Belirli karşıtlıklar kurarak yapılan dil, bu yaklaşımıyla “öteki”yi oluşturmaktadır. Öteki, Erden’e göre kadındır. Ona göre; “doğa/toplum, eril/dişiil, içeri-si/dışarısi, yerli/yabancı, sağlıklı/hasta vb. karşıtlarının yanı sıra özellikle akıl/beden ikili karşıtlığı bu karşıtlıkların bir örneği olarak verilir. Bu durumda ilki, ikincisini “öteki” kılar. Bu ikili karşıtlıkların temel özelliğidir. Bu noktada “öteki”, ilki tarafından kontrol edilmeli ve tahakküm altına alınmalıdır. Bu bağlamda kadın modern paradigmanın kabul edilemez olarak gör-

düğü “farklı olma” biçimlerinden biridir. Kadın, farklı olduğu için eril bakış açısıyla şekillenmiş modern paradigmanın var olan düzenine bağımlı ve uyumlu kılınmalıdır”(Erden, 2001: 530).

“Bu ilişki biçiminde, modern düşüncede akıl erkek cinsiyetiyle özdeşleştirilirken, “*beden*” kadın cinsiyetiyle ilişkilendirilir. Modern düşünce erkek-egemen bir anlayış olması nedeniyle akıl, “*bedenin*” karşısına yerleştirilir. Buna göre akıl mutlaklık, kararlılık, hakikat, kültür, düzen, iktidar ve aktif olma..vb temsil edilir; beden duygusal, irrasyonel, düzensiz, kararsız, zayıf ve pasif olma vb. şeklinde sembolize edilir” (Erden, 2011: 530).

Bu doğrultuda, “*toplumsal cinsiyet, biyolojik olarak belirlenmiş bir cinsiyet ayrımlından daha öte toplumsal olarak oluşturulmuş düzlemlere tekabül eder. Toplumsal olarak dayatılmış bir cinsiyetler arası bölünmedir. Bu bölünme, kadın-erkek ilişkilerinin biyolojik temellerinden farklı fakat onunla bir biçimde ilintili toplumsal bir kategoridir. Toplumsal cinsiyet, cinsiyetler arası ilişkileri toplumsal müdahalenin bir alanı haline getirir. Kısacası toplumsal cinsiyet kavramı kadınların maruz kaldığı çeşitli tabiiyet ve baskı biçimlerini*

kadınlarla erkekler arasındaki bazı temel biyolojik farklılıklardan türeten cinsiyetçi ideolojinin elinden biyolojik determinizm silahını alan bir kavramdır” denilebilmektedir (2011: 531).

Toplumsal cinsiyet kavramının içeriği iki bağlamda incelenirse, ilki cinsel kimliğin toplum ve kültür koşullarına göre oluştu- rulma süreci, ikincisi ise bu kimlik oluş- tuktan sonra toplumun ve kültürün bu kimliğe yüklediği görev ve sorumluluklar olarak değerlendirilir. Kadın ve erkeğin biyolojik yapılarından kaynaklanan dav- ranış özelliklerinin dışında ilerleyen yaş- larda bu iki cinse birbirlerine olan sorum- lulukları ve bu iki cinsin toplum içinde nasıl yaşaması ve davranması gerektiği gibi öğretilen ve zamanla yaşam şekli ha- line gelen davranışlar bütünü, toplumsal cinsiyetin oluşum sürecine birbiriyle iç içe geçmiş faktörlerdir. Bu çerçeveden bakıl- dığında toplumsal cinsiyetin ne tam anla- mıyla biyolojik cinsiyetten bağımsız bir kültürel inşa ne de tamamen cinsiyetin zaten toplumsal cinsiyet denen kavramın ta kendisi olduğu düşünülmelidir (Akyüz, 2011: 10).

Beden, bu toplumsal cinsiyetçi ideolojinin kurulmasını sağlayan ve böylelikle ona

katkı yapan bir araçtır. Aslında böylelikle “*beden*” dolayısıyla toplumsal olarak kurulan toplumsal cinsiyet, kadın ve erke- ğin toplum içindeki statüsü ve bunlara uygun rollerini de saptar. Bir toplum için- de kadın ve erkeğin özel ve/ya da kamusal alanda nerede duracağı, toplumsal hayata ne oranda katılacağı ve nasıl temsil edile- ceğini toplumsal cinsiyet düzeni/rejimi belirler. Bu bağlamda sosyolojik analiz ve literatürde göstermektedir ki akıl/beden diktomisi veya düalizmi üzerinden erkeğin iktidarı ve hegemonyasını kuran, üreten ve yeniden üreten bedenin toplumsal cinsi- yetle olan ilişkisi temel bir önem ve belir- leyicilik kazanır (Erden, 2011: 538).

Toplumsal cinsiyet, zaman içerisinde de- ğişiklik gösterebildiği gibi kültürden kül- türe de farklılıklar göstermektedir. Dil de bu eksenden hareketle, toplumsal cinsiyeti besleyici yanıyla ön plana çıkmaktadır. Berger Luckmann’a göre (2008: 60, Akt: Erden, 2011: 533) dil, nesnelere “*toplum- sal cinsiyet*” açısından (*şüphesiz ki bu, biyolojik cinsiyetten tamamen farklı bir konudur*) ya da miktar açısından ayrıştır- mak için gerekli sınıflandırma ve şemala- rını, varlık bildiren kıyasla eylem bildiren ifadeler oluşturmak için gerekli formları;

sosyal yakınlığın belirli derecelerine dair tarzları vb inşa etmektedir.

Bunun için belirli bir simgeleştirme üzerinde çalışmaktadır. Zaten kendi başına bir simgeleştirme işlemi güden dil, sistemin de esasını teşkil edecektir. Simgelerin bazı çağrışımları doğurması yoluyla, toplumsal cinsiyet üzerinden yeni/yeniden sunumlar aracılığıyla çağrışımlar oluşmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni kavramlarda dilin öğeleridir ve sınıflandırıcı yanlarıyla kategoriler meydana gelmektedir. Elbette ki toplumdan topluma farklılaşan bu simgeler ve kavramlar, kültür üzerinde değişse de, bireyler üzerinde zihinsel bilişsel haritaları yönlendiren işlemler halindedirler. Bu durumda toplumsal cinsiyet haritalarının ortaya çıkacağı muhakkaktır. Buna göre, kadın için itaatkar, boyun eğen ve zayıf, erkek için; hükmeden, birincil, güçlü vb. sembol, kavram ve simgeler aracılığıyla bir çerçevenin çizildiğini de görmek mümkündür. Bu durum yeniden sunum için de zemin hazırlamaktadır.

Kültürel olmanın dışında daha çok ideolojik çerçevede düşünürsek dil ve toplumsal cinsiyetçi ideolojinin ilişkisi de tam da bu (*gizli*) erkek dilinin kadının kendine yabancılaşarak girdiği ilişki biçimini üreten

ve yeniden üreten temsil biçimlerinin ideolojik yönelimidir.(Erden, 2011: 535).

Bu bağlamda beden kültürel olmanın yanında ağırlıklı olarak ideolojik yönden sadece üretim ve yeniden üretim alanı değil, aynı zamanda bu alanda kurulmuş bir erkek hegemonyanın da nedenidir. Kapitalizmin günümüzdeki görünümüyle bağlantılı tüketim kültürünün yükselişi ise adı geçen bu görünümü kucaklamaktadır. Çok çalışan insan, artık çok tüketen insandır. Tüketim ve beden ilişkisini kurmaya çalışan M.Featherstone'a göre (1996: 1991 Akt: Nazlı, 2009: 64) tüketim kültürü içinde malların işlevsel kullanımı kaybolurken, aynı ürünleri başkalarıyla paylaşmaktan duyulan haz ortaya çıkmaktadır. Sağlıklı ve güzel görünmekten haz alınacağı düşüncesi, satılabilir bir mal olarak pazarlanmakta ve bedeni korumak/iyi görünmek, tüketici yaşam şeklinin bir ögesi haline gelmektedir. Bu ise hem bedenin korunmasına hem de görünümüne yönelik mekanizmaları devreye sokmaktadır.

Featherstone'la benzer bir noktadan hareket eden Baudrillard'a göre de (Nazlı, 2009: 64) gerçek gereksinimler ile sahte gereksinimler arasındaki ayrımın yok ol-

duğu tüketim toplumunda birey, tüketim mallarını ve sergilemenin toplumsal bir ayrıcalık getirdiğine inanır/inandırılır. Bu inanç, toplum ile temel bir bütünleşme biçimi haline gelirken, tüketim de bireyin özgür bir etkinliği olmaktan çıkmaya başlar. Tersine, bir anlamlandırma düzeninin gereği haline dönüşür. Bu tüketim ve simülarklar düzeninde beden ise, gösterge mezarlığına dönüşmüş bir nitelik taşımıştır.

Baudrillard'a göre, bedenin özgürleşmesi bedeni, tüketim kültürü içinde aynı zamanda bir ilgi nesnesine dönüştürmekte ve tüketim kültürü içinde bedenin baskı altına alınmasına da yol açmaktadır. Adı geçen bu baskı sistemi içinde ise kadın bedeni ve onun tüketimine yönelik çeşitli "buyruklar" bulunmaktadır. Sağlıklı olma, ince, estetik olma, genç, fit olma ve güzel olma gibi bedene yönelik bu buyruklar, varlıklarını meşrulaştıran bağdaşık değerlerle birlikte moda, kozmetik, tıp gibi alanlar üzerinden bir tüketim kültürü içinde "tüketen kadın bedenini" biçimlendirmektedir.

Kitle iletişim araçlarından biri olan dergilerde de bedenin kullanımı söz konusudur.

4. DERGİLERDE BEDEN KULLNIMI

Bedenin tüketim kültürünün bir nesnesi haline gelmesinde ona yüklenen arzu/haz/seçkinlik simgesi olma anlamı, kadın bedeninde karşılığını bulmaktadır. Kenneth Cooper'ın *Aerobics* dergisini 1968'de ilk kez yayınlamasından sonra, fitness dergilerinin yaygınlaştığı görülmektedir (Maguire, 2002: 1-17).

Self, Shape ve The New Wekkly dergilerini inceleyen ve araştırmasında *fitness* dergileri hakkında belli sonuçlara varan Markula'ya göre, (Markula, 2001: 158-179) dergiler, ideal vücudu teşvik ederler, *diyet ve egzersizi öğütlerler, özdeğerlilik/özsaygı, kendi kendinin kabulü, kendini ve bedenini sev* vb. yaklaşımlar sergilerler.

Araştırmacılar Dworkin ve Faye Linda Wachs, kadın ve erkek üzerine düzenlenen sağlık ve fitness dergilerini, 10 yıllık periyotta incelemişler, tüketim kültürü, beden, seksüalite, ırk ve toplumsal cinsiyetin keşif noktalarını anlamaya çalışmışlardır. Araştırmada tüketici pratikleri bile ortaya konmaya çalışılmıştır. (Dworkin&Wachs, 2009: 159). Dworkin ve Faye Linda Wachs, sağlıklı ve fit bir vücuda bağlı

olarak iyi bir vatandaş ve ahlaklılığın yeniden yapılandırıldığını belirtmektedirler. (Dworkin & Wachs, 2004: 8) Araştırmada beden sağlığı üzerinde durulmakta ve idealize edilmiş bedenler, benzer ve fit bedenler, ikili karşıtlık içinde kadın ve erkek bedenine öğütler verilerek aktarılmaktadır. Onlar, beden algısının çağdaş tüketim kültürünü gösterdiğine işaret etmektedirler. Erkek dergileri hegemonik maskuliniteyi, kadının çağdaş değişen rollerini aktarmakta ve aynı zamanda hetereoseksüel maskulinite formları ve beyazlığı ortaya koymaktadırlar.

Araştırmacı Boni'ye göre de erkek dergilerinde, erkeğin hegemonik güç içerisinde küreselleştirildiği vurgulanmaktadır (2002: 465-478). Thomsen'in araştırmasında ise (2002: 1-21), model ve aktrislerin bedenlerini kendi bedenleriyle karşılaştıranlar, *toplumsal karşılaştırma* teorisi çerçevesinde ele alınmaktadırlar. Ona göre, söz konusu karşılaştırmalar kısa dönemli motivasyonları artırmaktadır. Kendi çabasıyla kendini geliştirmektedirler. Ancak uzun dönemli negatif etkileriyle bireylerin cesaretini kırmakta ve beden imgesini bozmaktadır. Thomsen araştırmasında (2002: 3), kişisel ve mizaç, duygusal baskılar, geleneksellik, genç rollerinin

onaylanması, başarının negatif değerlendirilmesi, görünüşünün alay edilmesi, azalan özdeğerlilik vb. unsurlar üzerinde medyanın aracılık ettiğine inandıklarını göstermektedir.

Bir başka araştırma, Thomsen, Bower, W. Danny vd. (2004: 1-19) araştırmasında ise, dergilerde kız voleybol oyuncularının fotoğraflarının nasıl ele alındığı incelenmektedir. Araştırmada, ayrıca 14-18 yaşlarında 41 atlet ile röportaj yapılmaktadır. Fiziksel yetenek ve beden imajı temelinde kendilerini fotoğrafik imaj üzerinden nasıl gördükleri ele alınmaktadır. Buna göre atletlerin; beden imajlarını negatif ve fiziksel kabiliyetlerini ise pozitif gördükleri ortaya konmaktadır. Söz konusu araştırmacılara göre, genç kızlar rol model almaktadırlar ve dergilerin bu rol modelde özellikle estetik güzelliği vurgulamaktadırlar.

Duncan'a göre ise, yapılan birçok araştırmada magazin fotoğraflarını ideolojik olarak incelemektedir. Birçok çalışma *Women's Health*, *Fitness*, *Sports Magazine* dergilerinde okuyucuların fotoğrafları üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Araştırmada fotoğrafların büyüklükleri ve sayıları ele alınmaktadır. Buna göre kadın-

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:62 K:67

erkek fotoları aktiviteleri, kamera açıları ve toplumsal cinsiyet stereotipleri açısından bakılmaktadır. Araştırmada, kadın oyuncuların, soft-core pornografisi şeklinde sunulduğu belirtilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de küresel ve yerel uzamla birleşerek çıkan dergiler olarak, fitness dergileri (*Formsante ve Women’s Health*) ele alınmakta ve beden sosyolojisi açısından, bedeninin nasıl inşa edildiği araştırılmaktadır. Hipotezleri; a. Fitness dergileri (*Formsante ve Women’s Health*) kadın bedenini kapitalist değerler çerçevesinde ticari bir ürün olarak sunmaktadırlar, b. Söz konusu dergiler, bedeni sağlıklı kılmayı teşvik ederken bir yandan da tüketmektedirler, c. Söz konusu dergiler, cilt ve beden sağlığı, moda, güzellik vb konularında bilgi sunmaktadır şeklinde ele alınmaktadır. Araştırmada, fitness dergileri (*Formsante ve Women’s Health*) ele alınmakta ve aylık periyotları içerisinde niteliksel analiz uygulanmaktadır. Bununla beraber bir yandan fotoğraflar bir yandan da haber dili ele alınmakta ve beden kuramı çerçevesinde kadın bedeninin temsili incelenmektedir.

a-Women’s Health (WH) ve Formsante Dergileri İncelemeleri

Women’s Health dergisinin misyonu;

‘kendim olmak güzeldir’ sloganı üzerindedir. Derginin kendini tanıtımı şu şekildedir:

“*Women’s Health* hayatı kendi bildiği gibi yaşayan yeni kadınlar için yaratılmış yaşam dergisidir. *Women’s*

Health, her ay 3.6 milyon kadına beslenme, spor, sağlık, cinsellik, ilişkiler, moda, bakım, güzellik, dekorasyon, teknoloji, otomobil, para yönetimi, kariyer gibi yaşamın tüm alanlarında ilham ve motivasyon verir. Okuyucusuyla eğlenceli, gerçekçi ve samimi bir dille konuşan Women's Health, kadınlara hayal değil, kendi özgünlüklerini sunuyor. Eğitimli ne istediğini bilen, hayatını kendi yönlendiren, yeni deneyimlere açık kadın, Women's Health ile uzun zamandır hissettiği kılavuz görevini üstlenecek dergisine kavuşuyor" (<http://www.emecmua.com/YayinDetay.aspx?DID=388>)

Formsante dergisi ise, kendini şöyle tanımlamaktadır:

"Formsante, kendine güvenen, sağlığına, bedenine, güzelliğine önem veren ve kendine özenen kadınlara yönelik yayınlanan kadın sağlık-güzellik dergisidir. Yaptığımız araştırmalarda kadın sağlığı ve güzellik deyince ilk akla gelen yayının Formsante dergisi olması marka tanınırlığının çok yüksek düzeyde olduğunu gösteriyor. Yedi yıla yaklaşan yayın hayatıyla marka sadakati yüksek bir yayın olan Formsante yeni

editöryal kadrosuyla içeriğini daha modern çalışan kadının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniliyor."

(<http://www.emecmua.com/YayinDetay.aspx?DID=60>)

Araştırmada da özellikle moda, bakım, güzellik, beslenme, sağlık ve spor konuları ele alınarak belli bir kategorizasyona gidilmektedir. "Kılavuzluk ve danışmanlık görevi, güzellik ve bakım, Sağlık ve beslenme, spor konularına" yaklaşımlarıyla dergiler ele alınmaktadır.

b. Kılavuzluk ve Danışmanlık Görevi

Bourdieu'ya göre, üretimin ve yeniden üretimin sembolik boyutunu belirleyen şey sahip olunan sermayenin dağılım düzeyidir. "Sembolik üretimin alanı sınıflararası mücadelenin mikrokozmosudur" (Akt: Türk, 2008: 10) ve bu mikrokozmos içindeki içleme-dışlama pratikleri hâkim olanların dünya görüşü üzerine bir parantez açmayı gerektirmektedir. Bourdie'nun vurguladığı, Doxa, belirli bir dünya görüşüne işaret etmektedir. Ancak bu dünya görüşü egemen olanların dünya görüşüdür ve kendisini evrensel bir dünya görüşüymiş gibi sunmaktadır. Doxa pratik bir bilgi türüne göndermede bulunur ve doxa

vasıtasıyla “pek çok şeyi bilmeden kabul ederiz ve bu ideoloji dediğimiz şeydir” (Bourdieu, 1997: 268, Akt: Türk, 2008: 10)

Bu doğrultuda kitle iletişim araçlarından biri olan dergilerde, beden politikalarını doxa çerçevesinde düzenlemekte, ideolojilerini evrensel bir boyuta taşımaktadırlar. Wallace ve Wolf’a göre de sosyologların beden konusuna giderek artan ilgilerinin nedeni, kamuda fiziksel sağlık ve iyilik alanına duyulan yaygın ve artmakta olan meraktır. Bedenlerimiz ve sağlığımız üzerinde farklı besinlerin etkilerine karşı ilgi artmıştır. Özellikle son yıllarda Amerika toplumu içinde artan obezite ve buna karşı farklı besinlere olan ilgi söz konusu durumun göstergesidir. Yirminci yüzyılın son zamanlarında diyet besinler, plastik cerrahi ve sağlık kulüplerine ilginin hızla büyümesi bedenın artan öneminden ileri gelmektedir (Wolf&Wallace 2004: 432, Akt: Timurturkan, 2008: 1).

Bu bağlamda bedene artan ilgiyi, Batı toplumunda artan obezite ve popüler kültürün medya aracılığıyla dayattığı kusursuz beden yaratma çabası ve bu anlayışın toplumun büyük kesimlerince kabul görmesine bağlamak yanlış olmaz.

Bauman’ın da belirttiği gibi sağlık, “orada, öylece” beklememektedir. Katı kurallara göre ve doğru araçların yardımıyla inşa edilmeli ve her gün yeniden üretilmelidir. Böylece rasyonel ölçüm ve seçim yaşamın her alanına hakim olmaya başlarken, parolanın hastalık yerine sağlık olması, herkesin temel görevini sağlıklı olma şeklinde belirlemektedir. Bu nedenle gündelik yaşam, pek çok yönüyle birlikte sigara, alkol kullanımı, emek, diyet, egzersiz, stresle başa çıkma durumları vb. gibi sayıları gittikçe artan uzmanlar ve yarı-uzmanlar tarafından üretilen kurumsal söylemleri konusu haline gelmiş ve uzmanların dünyası ile gündelik yaşam arasındaki sınırlar aşınmıştır. (Nazlı, 2009: 66).

Tüketim toplumlarında beden, sağlıklı olmak adına tüketmekte ve hasta olmaktan kaçınarak, sağlıklı bedenın oluşturulmasına yönelik hazırlanan tüketim kanallarını kullanmaktadır (Bauman, 2000b, Akt: Nazlı, 2009: 67). Diğer bir ifadeyle temel amaç, postmodern bedeni, tüketme kapasitesine uygun halde tutmaktadır. Modern toplumun bedeni üretim adına sağlıklı olmayı talep ederken, postmodern toplumun bedeni, tüketim adına sağlıklı olmayı talep etmektedir. Tıp yine bu sorumluluğu

tüketim ile daha sıkı bir ilişki içine girerek üstlenmektedir.

Dergilerde, uzman kişilerin ve/veya araştırmaların kılavuzluğunda sağlık bilgileri verilmektedir. Burada uygulamanın amacı, haberi desteklemek ve bilgiye okuyucu tarafından duyulabilecek güveni artırmaktır. *Women's Health* dergisinde gerek Barcelona Üniversitesi'nden gerekse de uzman diyetisyen Pınar Kural Enç gibi birçok kaynağın habere katılmasıyla uygulamanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Haberler(1);

"Danışma Kurulu doktorlarımızdan önemli tavsiyeler; Uzman Diyetisyen Pınar Kural Enç, dayanıklılığı artırmadan soğuk algınlığına, kas yapımında kilo vermeye kadar, birçok farklı içeceğin faydaları hakkında bilgi veriyor" (WH:16)

Ya da araştırmaya dayalı haberler şeklinde verilmektedir. Aşağıdaki örnekte de görüldüğü gibi;

"Cilt hücrelerini bir buçuk saat boyunca yoğun ultraviyole ışınlarına maruz bırakarak deney yapan Barselona Üniversitesi araştırmacıları, çilek özünün cilt hücrelerini zararlı UV ışınlarının neden olduğu DNA hasarında koruduğunu bulmuş

(..)." (WH: 34) "Şekerin tek kötülüğü dişlerine verdiği zarar değil. The Journal of Physiology'de yayımlanan bir araştırmaya göre şeker düşünme yeteneğini de olumsuz etkiliyor. Altı hafta boyunca her gün şekerli suyla beslenen farelerin labirent egzersizlerinde yavaşladığı gözlenmiş. (WH: 36)"yoğurt, peynir ve diğer fermante edilmiş süt ürünlerindeki sağlıklı bakteriler, tip 2 diyabet riskini ortadan kaldırabiliyor. The American Journal of Clinical Nutrition'da yayınlanan bir çalışmada, diyetinde bu yiyecekler bulunan kişilerin diyabet riskinin, süt ürünlerini az tüketenlere göre yüzde 12 düşük olduğu bulunmuş. Süt ürünleri ayrıca kalsiyum, D vitamini ve magnezyum kaynağıdır. (WH: 36)

Özellikle sağlıkla ilgili haberlere bilimsellik katma çabası söz konusudur. Aynı zamanda derginin okuyucuya kılavuzluk ettiği bir başka haber uygulaması ise şöyledir. Haberde; *"Doktoruna danışmalısın"* şeklinde öğütler verilmektedir. Örneğin; *"Eğer hapşırıldığında alt bölgede bir sızıntı hissediyorsan, yalnız değilsin. 16-30 yaş arasından binden fazla kadınla yapılan ankette, yüzde 13'ünün öksürürken, hapşırırken, gülerken ve egzersiz yaparken idrar kaçırdığı ortaya çıkmış. Avustral-*

ya'daki Monash Üniversitesi'nden Doktor Susan Davis, "İdrar kaçırma, hamilelik, obezite ya da yaşlılıkla bağlantılı olarak bilinirdi. Çocuk sahibi olmamış, genç ve sağlıklı kadınlarda görülmesi yeni bir durum" diyor. İlaç ve operasyon gerektirmeyen çözümler için doktorunla görüşmelisin". (WH: 32)

Derginin okuyucular için tespiti söz konusudur. Örneğin;
"Hile mi, Tedavi mi? Women's Health, hangi yaşlanma karşıtı uygulamaların ve ürünlerin gerçekten de kırışıklıkları giderip lekeleri azalttığını senin için tespit etti. Paranı işe yaramayan güzellik uygulamaları için çarçur etmek zorunda değilsin!" (WH: 48) denilmektedir.

Formsante dergisinde ise, uzman kişilerin görüşlerine belirli dosyalarla başvurulmaktadır. "Beslenme Raporu: Üzüm suyunun her derde deva olduğunu biliyor musunuz?"(12), "Sağlık Raporu: Duygusal açlığınıza yenilmeyin!"(14), "Vitamin raporu: Magnezyumla güçlü kemiklere kavuşun"(16), "Ebru Şallı Tan: Kısa özel sağlıklı yaşa tavsiyeleri verdi"(26)"adlı haberlerde uzman görüşlerine yer verilmektedir. Bu da derginin güncel haberle-

rine bilimsellik katma çabası olarak görülebilir.

c. Güzellik ve Bakıma Yönelik Yaklaşımlar

Beden, cinsiyeti, statüyü, fiziksel koşulları ve özellikle de cinsel kimliğin sunumunu etkileyen önemli bir faktördür. Özellikle 1980'li yıllardan sonra moda ve güzellik endüstrisinin yaşlı bedenleri genç göstermeyi hedef alan pek çok müdahalesi ile beden yeniden kurgulanabilmektedir (Himam Er, 2009: 23).

Bourdieu'nün kuramında da bedenin tüketim kültürünün bir nesnesi haline gelmesinde, ona yüklenen arzu-haz ve seçkinlik simgesi olma anlamı önemli yer tutmaktadır. Bourdieu'ye göre beden, toplumsal sınıflandırma için bir konum oluşturmaktadır. Bunun üç temel nedeninden ilki bedenin, bireyin toplumsal konumuyla olan bağlantısı, ikincisi habitusun cisimleştirilmesi ile olan ilişkisi ve sonuncusu da bedenin seçkinlik ile olan bağlantısıdır. Her bireyin ve her toplumsal sınıfın farklı bedensel sağlık, güzellik, estetik vb. ile ilgili düşünceleri ve değerleri vardır. Dolayısıyla da bedensel görünüm ve hareketler, toplumsal anlam ve değerlerle son

derece ilişkili görünüme sahiptir (Nazlı, 2009: 65).

Bedene yüklenen anlam ve değerlerin, tüketim kültürü içinde oluşturulan sağlık, diyet, güzellik, estetik ve kozmetik gibi alanlarda yoğunlaşması, karşılıklı etkileşim içinde bedenın feminen niteliğini ön plana çıkarmakta ve bedeni özellikle de kadın bedenini tüketim kültürünün temel nesnesi haline getirmektedir. (Nazlı, 2009: 65)

Dergilerde sıklıkla cilt güzelliği ve bakım önerilerini görmek mümkündür. *Women's Health* dergisinde, cilt güzelliği önerilerinin aynı zamanda reklamlarla da desteklendiği söylenebilmektedir. Örneğin, cildini koru başlıklı haberde;

“Spor salonunda canına dişini takmak, ışıl ışıl parlayan bir cilde sahip olmanı garanti etmez. Ama yeni bir araştırmaya göre, zorlayıcı egzersizler sedef hastalığına engel olabiliyor. Araştırmacılar, düzenli egzersiz yapan kadınlarda, kırmızı, döküntülü, kaşıntılı deri lekelerine neden olan sedef hastalığının oluşma riskinin yüzde 25-30 azaldığını bulmuş”(WH: 38) şeklinde bir bilgi sunulmaktadır. Bu bilginin sunulduğu sayfanın, tam karşı sayfasında ise cilt bakımıyla ilgili bir reklam

bulunmaktadır. *“Gözaltı morlukları için 3'ü 1 Arada Concealer We Promise”* başlığını taşıyan reklam, haberi bir yönüyle desteklemektedir. Yine aynı derginin bakım ve güzellik sayfasında, köpük, bb krem ve sıvı başlıkları altında fondotönler, kremler tanıtılmakta, güzellik sırları verilmektedir. Cilt temizleme cihazı, oksijen sağlayan ürünlerde sayfa 51 ve dermo roller tedavisi konuları sayfa 52'de incelenmektedir.

Formsante dergisi de *“Gençlik iksiri Nar”* başlıklı haberinde narın mucizevi etkilerinden bahsetmektedir. Spotta; *“Bereket sembolü nar, sadece marketlerde değil, bakım ürünlerinde de karşımıza çıkıyor. Narın mucizevi gücünden faydalanmak için ister direkt cildinize sürün ister nar içerikli bu ürünleri kullanın. İşte gençlik pınarı narın saymakla bitmeyen faydaları”* (*Formsante*; 20) denilmekte ve aknelerle savaşır, yıllara meydan okur, erken yaşlanmayı önler ara başlıkları ile de cilt güzelliği için önerilerde bulunmaktadır. Yine aynı dergide, *“Duyuyor musunuz? Cildinizde sirenler çalmaya başladı”* denilmekte ve ne yapılması gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunuluyor.

Cilt güzelliğinin yanı sıra vücut güzelliğini de kıyafet sunumlarıyla destekleyen dergi haberlerinde önerilerde bulunmaktadır;

“Vücut tipine göre kokteyl elbiseleri, katıldığın bir davette dikkat çekmek istiyorsan vücut tipine en yakışan modeli seçmelisin. (WH: 54) ve Ofis şıklığı, hem kış soğuklarından kendini korumak hem de şıklığından ödün vermek istemiyorsan, hazırladığımız kombinler tam sana göre” (WH: 56-58)

Aynı zamanda güzellik üzerine *“ihtişam zamanı”* başlıklı bir haber göze çarpmaktadır. Spotta; *“Yılbaşı gecesi ya da bir davete giderken bütün gözler üzerinizde olsun istemez misin? Modern barok diye adlandırdığımız modası hiç geçmeyen payetli parçaların ağırlıkta olduğu, uzunlu-kısalı elbiseleri zarif ve gösterişli takılarla tamamlayarak o gecenin yıldızı sen ol!”*(WH: 128-137) denilmektedir. Kadın güzellik ve bakım önerilerinden sonra, *“gecenin yıldızı”* olmak üzere ön plana çıkan beden ve güzellik vurgusu yapılmakta ve söz konusu metinlerde, güzellik üzerine yazılan bilgilerin, kadın bedenini tükettirmesi üzerine bir anlayış sergilendiği anlaşılmaktadır.

Formsante dergisinde de; *“Çantanızdaki eskimiş ürünler vedalaşın”*(22), *“Yeni yıla ışıl ışıl girin(44)”* gibi haberler ile tüketim hızlandırılmaktadır.

d. Sağlık ve Beslenmeye Yönelik Yaklaşımlar

Son yıllarda diyet, güzellik, estetik cerrahi, magazin, spor, vücut geliştirme, cinsellik, sağlık, eğitim vs. gibi alanlarda yaşanan gelişmeler beden sosyolojisine olan ilgiyi artırmıştır.

Foucault'un deyimiyle bedenimiz artık bizim yaratmak zorunda olduğumuz bir nesne olmuştur. Bir başka deyişle diyet ve estetik gibi yöntemlerle bedene doğal olmayan müdahale edilmektedir. Yapay bedenlerin oluşturulmaya başlandığı günümüzde artık istenilen güzelliklere sahip olunabilmektedir. Güzellik ve moda endüstrisi bugün tüketicilerine sonsuz gençliği vaat etmektedir. (Himam Er, 2009: 22)

Women's Health dergisinde sağlık önerileri de sıklıkla yer almaktadır. Örneğin; *“Aşırı anneler oluyor, bebekler sağlıklı doğuyor”* adlı haberde; *“Sağlık Bakanlığı tarafından annelere ücretsiz olarak yapı-*

lan kızamıkçık aşısı, ülkemizde hastalıklara karşı koruyucu aşı ve çocuk aşıları konusunda faaliyet gösteren Keymen İlaç tarafından ülkemize getiriliyor” denilmektedir. (WH: 45)

Women’s Health dergisinin ana konusunu oluşturan “Formda ve sıkı vücut” başlıklı; haberde de “daha iyisi hayal değil!” denilmektedir. Haberin spotu şu sözlerden oluşmaktadır;

“Women’s Health ekibi olarak oturduk ve fitness konusunda neleri merak ettiğimizi sıraladık. Sonra da bu soruları Türkiye’nin tecrübeli ve başarılı uzmanlarına yönelttik”

Bu konuda derginin adeta bir köprü görevi üstlendiğini söylemek mümkündür. Uzman kişiler hususuna da ayrıca dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.

“Sağlığın için hareket et” başlıklı haberde ise, “bir sandalyede saatlerini harcamak sadece sırtını mahvetmekle kalmaz, aynı zamanda yaşamını da tehlikeye sokar. Eğer standart bir kadınsan, haftada 55 saat oturuyorsun demektir. Bu durumun çaresi şaşırtıcı şekilde spor yapmak da değildir. İşte çözümler” denilerek, tavsiyelerde bulunmaktadırlar (WH: 71-73)

Aynı zamanda uzman görüşü eşliğinde, “Doyarak Zayıfladım” haberi ile zayıflama ve diyet konusunda haberlere de rastlanılmaktadır. Haberde;

“19 yaşındaki Seyran Esti, ilkokuldan sonra daha çok düzensiz ve sağlıklı beslenmeye başlanmış. Öğünlerini fast-food tarzı yiyeceklerle geçiştiriyormuş, hareketsiz bir yaşam tarzı olduğu için, herhangi bir sporla da ilgilenmiyormuş. Çok düşük kaloriyle başlatılan ve aylık olarak tek bir diyet ve değişim listesi verilen diyet denemeleri olmuş. Ancak hiç birinin uzun süreli olamadığını söylüyor: ‘Verilen değişim listelerini tek başıma uygulamam zor oluyordu. Bu nedenle diyet denemelerim hep başarısızlıkla sonuçlandı’”(WH: 89) denilmekte ve sağlıklı beslenmenin hayat tarzı haline getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Dergi yılbaşı yaklaşırken okuyucular için “Yılbaşı Sofrasına Keyif Kat!” önerileri ile beslenme hususuna dikkat çekmektedir. Dergi ile okuyucu arasında dilsel yaklaşımın ortadan kaldırıldığı görülmektedir. Genellikle dilsel kalıplar olarak, “sizli-bizli, senli-benli” kullanımlar, spotta yazıyı yazan diyetisyen Güneş Aksüs’ün dilinden şöyle yansımaktadır:

“Yılbaşı hazırlıkları başladıysa, ben biraz sofrana müdahale edeceğim. Aslında yıllardır herkese “zaten yılın her gününe karışıyorum, yılbaşı akşamına karışmaya-çağım, canın ne isterse ye!” derim, bilenler bilir. Özel ve önemli günlerde ‘mutlu olmak için ye’ diyen bir diyetisyenim ben. Ama bu o güne ve ertesi güne hiç karışmayacağım anlamına gelmiyor. Yılbaşı akşamı keyfini kaçırmadan yemek yemek ve hatta bir şeyler içmek, ertesi gün de hemen toparlanmak istiyorsan bu yazıyı oku. Hatta bu yazıyı kes, sakla ve her yılbaşında oku!”

Dergide, yılbaşı günleri için yaşam koçunun tavsiyelerini de görmek mümkün. *“Sağlığa kadeh kaldır!”* başlıklı habere; *“Yılbaşı gecesi ekonomik bir parti vermek istiyorsan, birkaç cips ve bira ile yetinmek zorunda değilsin. Verdiğimiz ipuçlarıyla, bütçeni hiç zorlamadan (ve sağlığından ödün vermeden) harika bir parti hazırlaman mümkün”* şeklindeki spot ile girilmektedir.(WH: 97)

Verilen tavsiyelere bakıldığında, yaratıcı bir davetiye hazırlamak, ışıl ışıl ortam yaratmak, masaya hareket katılması, şık süslemeler, sağlıklı atıştırmalar vb üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu tavsiyele-

rin tüketimle ilişkili olduğu da anlaşıl-makta, okuyucunun yılbaşı gecesi evde hazırlanan küçük bir parti bile olsa, tüketime yönlendirdiği izlenmektedir.

e. Spor Yapmaya Yönelik Yaklaşımlar

Tüketim toplumunda beden, sağlıklı olmak adına tüketmektedir. Sağlıklı olmak, temel bir değerden daha çok bir *“değer yükleme”* durumuna gelmiştir. Sağlık, bu değer yükleme sistemi içinde, beden dış görünüşüne, estetikliğine eklenen bir formdur. Estetik ve bakımlı bedenler, aynı zamanda sağlıklı bedenlerdir. Sağlıklı beden, hem sağlık hem de statü açısından toplum skalasının en üstünde yer almaktadır.(Nazlı, 2009: 66)

Women’s Health dergisinde Alternatifli spor önerleri bulunmaktadır. Örneğin; *“Kışa yogayla hazırlan haberinde; Şile Yoga Festivali’nde uygulanan orijinal yoga sistemi teknikleriyle, vücudunun kendi kendini iyileştirme potansiyelini açığa çıkararak bağışıklık sistemini güçlendirebilirsin”* denilmektedir. (WH: 22) yine *pilatesin faydalarından bahsedilmektedir”*. (WH: 24)

Aynı zamanda spor haberleri de dikkat çekmektedir. “Bir maraton hikayesi” başlıklı haberde; “Bu sene 27.si düzenlenen Asics Venedik Maratonu’na katılan Hürriyet yazarı ve sivil toplum kuruluşları için bağış toplayan Adım Adım’ın koşucusu Yonca Tokbaş, yaşadıklarını esprili üslubuyla Women’s Health için kaleme aldı” denilmektedir. (WH: 66)

Spor haberlerinde kadın bedeninin çıplaklığı dikkat çekicidir. “15 dakika egzersizi” ince bacaklar sımsıkı kalça, vücudunun alt kısmını inceltmenin en hızlı yolu burada” denilerek spotu hazırlanmış olmasına rağmen, fotoğraf albenilidir. (WH: 70)

Kadın bedeni, bir başka haberde, “İnce-Güçlü-Seksi” başlıkları altında ele alınmaktadır. Spotta, “Kaç yılında doğduğunun hiçbir önemi. Sana sunduğumuz bu on yıllık fitness planını kullanarak zayıf yönlerini geliştirebilir, güç ve dayanıklılığını en üst seviyeye taşıyabilir, hayalini kurduğun vücuda kavuşabilirsin” denilmektedir.

20’li yaşlarda, 30’lu ve 40’lı yaşlarda uygulanacak fitness hareketleri ise güzel ve çekici kadın fotoğrafları ile ele alınmakta ve kadın bedeni kullanılmaktadır.

Formsante dergisi de, “Siz de ip atlayabilirsiniz!”(10) yada “ideal vücuda kavuşturan 5 egzersiz” (70-71) haberlerinde spor yapmak ve fit kalma konuları üzerinde durulmaktadır. Haberlerin fotoğrafında kullanılan kadın bedenidir. Bu haberin devamında “Spor salonunun yıldızı olun”(72-75) başlıklı haber dikkat çekicidir. Zira haberin spotunda; “Bu birbirinden şık taytlar, atletler ve ayakkabılarla spor salonunda ter atarken bile bir yıldız gibi parlayabilirsin!” denilmekte ve spor/güzellik/moda üçlemesi tüketimi hızlandıracak şekilde uygulanmaktadır.

5. SONUÇ

Türkiye’de küresel ve yerel uzamla birleşerek çıkan fitness dergileri (Formsante ve Women’s Health) ele alınmış ve beden sosyolojisi açısından, bedenin nasıl inşa edildiği araştırılmıştır. Kadın bedeninin kapitalist değerler çerçevesinde şekillendirildiği görülen fitness dergilerinde, söz konusu dergilerin

- cilt ve beden sağlığı,
- moda,
- güzellik vb konularında bilgi sunduğu ve
- danışmanlık/kılavuzluk yaptığı,
- diyet ve egzersizi öğütlediği,

f. özdeğerlilik/özsaygı, kendi kendinin kabulü, kendini ve bedenini sev gibi yaklaşımlar sergilendiği anlaşılmaktadır.

Bu durum kadın bedeninin tüketim temelli bir anlayışla yeniden sunumlarla pazarlandığını ortaya koymaktadır.

“Genç, ince, sağlıklı ve seksi” yaklaşımlarıyla ve beden sağlığı üzerinde, idealize edilmiş bedenler, benzer ve fit bedenler, ikili karşıtlıklar içinde kadın ve erkek bedenine öğütler vermeye odaklanan fitness dergileri, beden için adeta bir değişim/aktarma durağı görevini üstlenmektedir. Böylelikle toplumsal cinsiyet ayrımına bağlı olarak kadın, erkeğin beğenisine sunulmaktadır.

Bu çalışmada, Fitness dergileri (*Formsan- te ve Women's Health*) kadın bedenini kapitalist değerler çerçevesinde ticari bir ürün olarak sunduğu onaylanmıştır. Söz konusu dergilerin, bedeni sağlıklı kılmayı teşvik ederken bir yandan da tükettirdiği araştırmada desteklenmektedir. Örneğin, cilt ve beden sağlığı, moda, güzellik vb konularında bilgi sunulduğu görülmektedir. Markula'nın fitness dergileri üzerinde yaptığı araştırmadaki sonuç yani dergile-

rin ideal vücudu destekler tezi de doğrulanmıştır.

Bu veriler ışığında, fitness dergilerinin kadın bedenini satış stratejisi doğrultusunda yeniden inşa ettiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

(*Yazarsız*), (2010). *Beden İmgesi, Siz ve Aynalar*,
http://psikososyalhizmet.com/dos___12_ya/Bedenimgesi.pdf

AKYÜZ, B. (2011). *1965-1970 Dönemi Türk Sinemasında Toplumsal Cinsiyet, Bedensellik ve Dans Temsiliyetleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans tezi.

BONI, F. (2002). Framing Media Masculinities: Men's Lifestyle Magazines and the Biopolitics of Male Body, *European Journal of Communication*, 17: 465-478.

DWORKIN, S. L.&WACHS LINDA, F. (2004). “Getting your body back”, *Postindustrial Fit Motherhood in Shape Fit Pregnancy Magazine*, *Gender&Society*, 18:610

DWORKIN, S. L.&WACHS LINDA, F. (2004). *Body Panic: Gender Healthand Selling of Fitness*, New York: New York University Press

ERDEN, O. (2011). “Dil, Toplumsal Cinsiyet ve Yeniden Üretimin Hegemonik Bir Alanı Olarak ‘Beden’: Bir Kavramın Sosyolojisi Üzerine”, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, Özel Sayı, Cilt:1, ss.530-539.

HİMEM ER, F.D. (2009). Modanın Yaratım Nesnesi Olarak Tasarı Bedenler, DEÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Yedi Dergisi, Temmuz, 2: 17-24

MAGUIRE, J. S. (2002). Fitness Publishing and the Cultural Production of the Fitness Consumer, International Reviewfort he Sociology of Sport, 37:449.

MARKULA, P. (2001). Beyond The Perfect Body: Women's Body Image Distortion İn Fitness Magazine Discourse, Journal of SportandSocialIssues, 25; 158

NAZLI, A. (2005). Görünmeyen Bedenden Görünen Bedene Bedenin Sosyolojisi, Ankara: Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Sayı:2

NAZLI, A. (2009). Sosyolojik Bakışın Eşiğindeki Beden, Toplumbilim dergisi, Sayı:24: 61-68

THOMSEN, S. R. (2002). HealthandBeauty Magazine Reading and Body Shape Concerns Among a Group of College Women, Journalism&Mass Communication Quarterly, 79:988.

THOMSEN, S. R.& BOWER, W. D. vd.(2004). Photographic Images İn Women's Health, Fitness And Sports Magazines And The Physical Self-ConceptOf A Group Of Adolescent Female Volleyball Players, Journal of Sport&Social Issues, 28:266.

TİMURTURKAN, G. M. (2008). "Felsefi Bedenden Sosyolojik Bedene", ET-HOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, Temmuz, Sayı: 1/4: 1-14

YILDIRIM, B. (2011). Beden İmajı Ve Beden Kateksinin Kadınların Giysi Seçimi Ve Beğenisi Üzerindeki Etkileri-

nin Yapısal Eşitlik Modeli İle Analizi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek lisans tezi.

TÜRK, H. B. (2008). Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları için bir imkan olarak Pierre Bourdieu, Toplum Bilim Dergisi, Sayı: 112: 119-145

<http://www.emecmua.com/YayinDetay.aspx?DID=388>

<http://www.emecmua.com/YayinDetay.aspx?DID=60>

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z11
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:45 K:58

NECİP FAZIL KISAKÜREK ŞİİRLERİNDE METİNLERARASILIK¹ THE INTERTEXTUALITY IN NECİP FAZIL KISAKÜREK'S POEMS

Doç. Dr. Marufjon YULDASHEV

*Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı*

marufjon.yuldashev@yahoo.com

Özet: Bir edebî metinde bulunan başka metinlere ait öğeler metinlerarasılık kavramı altında incelenmektedir. Her bir metnin yapısında metinlerarasılığın bulunması şart değildir. Bu durum, yazarın vermek istediği mesaja ve seçtiği anlatım tarzına bağlı olarak ortaya çıkar. Alıntı metin ile esas metindeki olay örgüsü ve kullanılan dilin özellikleri, bir uyum oluşturarak, yazara anlatmak istediği konuyu daha da geniş ve etkili bir biçimde ifade edebilme imkânı verir. Edebi metinlerdeki metinlerarasılık farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Esas metinde kullanılan alıntı metin veya alıntı metnin daha küçük bir unsuru, yazarın tercihihine göre esas metnin farklı yerlerinde kullanılabilir. Necip Fazıl Kısakürek şiirleri metinlerarasılık bakımından gayet zengin eserlerdir. Şair şiirlerinde metinlerarasılığın anıştırma, biçim (öge) değiştirme, alıntılama ve gönderme yapma gibi biçimlerinden yararlanmışır. Şair şiirlerinde farklı metinlere açık ya da kapalı olarak göndermeler yaparak, farklı metinlerden alıntılar alarak eserin mazmun boyutunu derinleştirdiği gibi, mekanî boyutunu da genişletmiştir.

Anahtar Kelimeler: Metinlerarasılık, Anıştırma, Biçim Değiştirme, Alıntılama, Gönderge Yapma, Esas Metin, Alıntı Metin.

Abstract: Elements belonging to other texts in a literary work are studied under the concept of intertextuality. Intertextuality is not necessarily present in the structure of every text. It occurs depending on the message the author wishes to convey and the style. Concordance between the prior text and the plot of the text in question as well as the language give the writer an opportunity to express the theme more broadly and effectively. Intertextuality in literature appears in different forms. The prior text used in the text in question or a smaller element of the prior text can be utilized in different parts of the text in question according to the writer's choice. The poems of Necip Fazıl Kısakürek are rich in terms of intertextuality. The poet employed such intertextual figures as allusions, changing the form (element), quotations, and references. The poet by referring to different texts in his poems this way or another, and by quoting different texts not only deepened the meaning of the work but also extended it in terms of space.

Key Words: Intertextuality, Allusion, Changing Form, Quotation, Reference, Text in Question, Prior Text.

¹ Konu 20-22 Mayıs 2013 tarihinde Konya'da gerçekleşen Uluslararası Necip Fazıl Kısakürek Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Günümüz filoloji araştırmalarında bir edebî metinde bulunan başka metinlere ait öğeler metinlerarasılık kavramı altında incelenmektedir. Gerçi kavramın mucitlerinden Julia Kristeva “her metin bir alıntılar mozaiği olarak yapılır; her metin bir başkasının emilimi ve değişimidir” (Gökalp-Alpaslan, 2007:10) diye kesin hükümlerini bildirmiş ise de kanaatimizce her metnin yapısında metinlerarasılığın bulunması şart değildir. Bu durum, yazarın vermek istediği mesaja ve seçtiği anlatım tarzına bağlı olarak ortaya çıkar. Nitekim, “her imgeye belirli, benzersiz bir şifre anahtarı aramak boşuna bir çaba olacaktır” (Bakhtin, 2001: 133).

Önemle vurgulamak gerekir ki, metinlerarasılığın postmodernizmdeki telkini edebî metne yeni bir bakış açısını, farklı değerlendirme biçimini kazandırmıştır. Bu akım vekillerinin savunduğu fikre göre her metin başka metinlerle sürekli ilişki içerisindedir. Bu ilişki Bakhtin (1997: 308) telkinindeki *geçmiş ve çağdaş edebiyatın diyalogu* anlamında değil, belki *herhangi bir edebî metin diğer metinlerin parçalarından oluşan bir bütünlüktür* anlamında kullanılmaktadır. Sanki metinlerarasılık

her çeşit metne özgün bir özelliktir ve böyle özelliğe sahip olmayan metin mevcut değildir. Çünkü yeni bir söz söylemek olanaksızdır. Söylenmesi gereken her söz kadimden birileri tarafından kesinlikle dile getirilmiştir. Eğer ki metinde yeni bir fikir ortaya atılmışsa o da eskidir ve malum bilgilerin yeniden düzenlenmesidir. Hatta ünlü Fransız filologu Rolan Barthes’e göre “metin tırnak dışına çıkartılan alıntı(iktibas)dır”. (Gorşkov, 2001: 74–75.) Metinlerarasılığın buna benzer yorumları edebî metnin özgünlüğünü, genel olarak edebî metin yaratma ve ortaya koyma olanağını hem de edebî metnin yazarını inkar etmektedir. Yani hiçbir metin özgün değildir, edebî metin icad edilemez düzenlenir, önceden mevcut parçalar yerine yerleştirilir. “Edebi eser yazarı da müellif değildir, düzenleyicidir” tarzındaki realiteden uzak sonuçlarla karşı karşıya getirmekte.

Rus üslûpbilimcisi A. İ. Gorşkov metinlerarasılığın bu tür yorumlarını tenkit ederek, bu düşüncenin yanlış olduğunu dile getirmiştir. Hatta aynı düşünceden de, aynı terimden de vazgeçmek gerektiğini söyler. Ama o edebî metin içerisinde diğer metinlere dâhil unsurların olabileceğini ve durumun filolojik araştırmalarda önemli

rol oynadığını vurgular. Yalnız bu durum için metinlerarasılık ('intertextualität' ya da 'intertextualnost') yerine *metinlerarası alaka* ('mejtextoviyeye svyazi') terimini kullanmak gerektiğini söyler. (Gorşkov, 2001: 72, 76-77) Onun savunduğu metinlerarası alaka kavramı bir somut metin ile o metinde kullanılan başka bir metin parçası arasındaki ilgiyi ya da belli bir noktada kesişen iki metin arasındaki alakayı kavramaktadır. Bize göre metinlerarasılık terimi hadise mahiyetini yani metin içindeki diğer metin ya da metin unsurları kavramını daha belirgin ifade etmektedir. *Metinlerarası alaka* ('mejtextoviyeye svyazi') terimi ise ilk bakışta bir metin içerisindeki metinler ilişkisine değil, belki de ayrı ayrı alınan metinler arasındaki ilişkiyi çağırıştırır. Bunun dışında zikrolunan terimin iki sözcükten oluşması da metnin yekpare olma özelliğini belirsizleştirmektedir. (Yuldashev, 2010: 302-303).

Belli bir edebi metinde yazarın estetik amacına uygun tarzda kullanılan başka bir metne ait unsurların belirlenmesi ve bu unsurların metinlerarasılık kavramı altında incelenmesi her açıdan doğrudur. Ama belirttiğimiz gibi her metinde de metinlerarasılık olması şart değildir. Bu,

yazarın estetik amacı, üslubu ile ilgili tarzda ortaya çıkacaktır. Yani bir edebi metindeki başka metne ait unsur eserin mazmunu ve dili ile bütünleşerek yazarın estetik amacına hizmet edecektir. Bu yüzden de önemle vurgulamak isteriz ki, "metni yazan ya da söyleyenin hiçbir şekilde yeni malzeme oluşturamayacağı, özgün bir söyleme sahip olamayacağı gibi bir yoruma varmaktan ziyade her söylemin diğer söylemlerle ilişki içinde olduğu ve bu ilişkinin yarattığı 'sürerlilik' ve 'bütünlük' üzerinde durulmalıdır" (Özay, 2007: 169).

Alıntı metin ile esas metin²deki olay örgüsü ve kullanılan dilin özellikleri, bir uyum oluşturarak, yazara anlatmak istediği konuyu daha da geniş ve etkili bir biçimde ifade edebilme imkânı verir. Edebi metinlerdeki metinlerarasılık farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Esas metinde kullanılan alıntı metin veya alıntı metnin daha küçük bir unsuru, yazarın tercihinin göre esas metnin farklı yerlerinde kullanılabilir.

Necip Fazıl Kısakürek şiirleri metinlerarasılık bakımından gayet zengin içerikli eserlerdir. Şair, şiirlerinde farklı

² İncelediğimiz metin için "esas metin" ve o metin içerisinde kullanılan başka metin unsurları için ise "alıntı metin" terimini kullanmaktayız.

metinlere açık ya da kapalı olarak göndermeler yaparak, farklı metinlerden alıntılar alarak eserin mazmun boyutunu derinleştirdiği gibi, mekanî boyutunu da genişletmiştir.

Tahlil için aldığımız parçalar şairin “attıklarım, aldıklarımın çok olan eski şiirlerimi yenileriyle demetledikten ve bu kitapta derledikten sonra meydana gelen şu kadar parça şiir, şu ana kadar şairliğimin tam ve eksiksiz kadrosu oluyor. İşte şiir kitabım, bu hepsi bu kadar: ve bu kitaba gelinceye dek başka hiçbir şiir, bana, adıma ve ruhuma mal edilemez” diye söz ettiği “Çile” (Kısakürek, 2012: 11) kitabından seçilmiştir.

Şair şiirlerinde metinlerarasılığın *anıştırma*, *biçim (öge) değiştirme*, *alıntılama* ve *gönderme yapma* gibi biçimlerinden yararlanmıştır. Biz bu çalışmamızda alıntı metinlerin esas metindeki uyumu, işlevleri ve oluşturduğu çağrışımsal atmosfer üzerinde yoğunlaşacağız. Esas metindeki alıntı metinlerin başlıca özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırarak inceledik:

1. ONOMASTİK ALINTI METİNLER

Bunlara bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye

yarayan, onomastik özellik taşıyan, çoğunluk tarafından bilinen, alıntılanan metni her zaman çağrıştıran, anımsatan söz ve isimlerden oluşan alıntı metinler girer.

Necip Fazıl Kısakürek’in şiirlerinde bu tür alıntı metinlere çok sayıda yer verilmiştir. Biz bunların bazıları üzerinde durmakla yetineceğiz.

1.1. Yer adları (toponim)

Bu tür alıntı metinler esas metinde ifade edilen düşüncenin mekânî (spatial) boyutunu genişletmekle birlikte yazarın estetik amacına uygun bir anlam alanı oluştururlar. Örneğin:

*Geçenler geçti seni, uçtu pabucun dama,
Çatla Sodom-Gomora, patla Bizans ve
Roma!* (Kısakürek, 2012: 406³)

“Destan” adlı şiirinde şair yaşadığı zamanı eleştirmektedir. Bu eleştiri geçmiş ve bugünün karşılaştırılması fonunda ortaya çıkarılmıştır. Toplumsal değerlerin git gide yitirilmekte olduğu kaygısı tarihe göndermeler yaparak, tarihî atmosfer altında betimlenmektedir. Bu süreçte Sodom-Gomora, Bizans, Roma gibi

³ Bundan sonraki örnekler de aynı kaynaktan alındığı için sadece kitabın sayfa numarası verilecek.

toponimler “Kristeva’nın ‘idéologéme’ (düşünüyapıbirim) adını verdiği, her metnin yapısının farklı düzeylerinde somut olarak okunabilen, metne tarihsel ve toplumsal yerlemlerini veren metinlerarası işlevi” (Aktulum, 2004: 352.) üstlenmektedir. Okuyucu şiirde bu toponimlerle karşılaştığı zaman zikrolunan yer adları ile ilgili bilgi birikimlerini de paralel bir tarzda göz önünde canlandırır. Toponimler vasıtasıyla okuyucu kendi hafızasını da bir nevi sorgulamış olur.

İlk önce herhangi bir metinde kullanılan toponimleri metinlerarasılık kapsamında ele almanın mümkün olmadığını, daha doğrusu buna ihtiyaç olmadığını belirtmeliyiz. Çünkü metinde toponim somut bir yerin adını belirtmek için kullanılmış olarak estetik işlevden ziyade informativ işlevi üstlemiş olabilir. Getirmiş olduğumuz metin parçasında informativlik söz konusu değildir. Eğer öyle olsaydı şair daha farklı yer adlarını kullanabilirdi. Bu şiirdeki toponimler tarihî gerçekleri, hikaye ve rivayetleriyle meşhur olan yer adlarıdır. Demek aynı yer adlarının geniş çaptaki metinleri mevcut ve o metinler yazara bağlı kalmadan da elde edilebilen metinlerdir. Şairin estetik amacına uygun tarzda adı geçen toponimler şiire tarihî

atmosfer vermekle birlikte tasvirin mekânî boyutunu genişletmektedir. Örneğin:

*Bu yurda her belâ içinden gelir;
“Hep”leri, hep, hiçin hiçinden gelir.
Gelemez bir ithal malıdır akıl,
Kafdağından, Çinden, Maçinden gelir.*
(409).

Parçada Kafdağı, Çin ve Maçın toponimleri kullanılmıştır. Bu toponimler ‘çok yüksek’ olan ya da ‘çok uzak’ olan, ‘ulaşılması mümkün olmayan’ hayalî bir mekânı somutlaştırmaktadır. Bu yer adları ‘gelemez bir ithal malı’ olarak betimlenen aklın bulunduğu muhayyel bir mekânı belirtmek için kullanılmaktadır. ‘Akıl’ gelemez, çünkü Kafdağı kadar çok yüksektir, Çin-i Maçın kadar çok uzaktır. Şair başka bir şiirinde Acem ve Çin toponimlerini ‘yakın’ ve ‘uzak’ olan yerlerin tamamı, ‘dünyanın her yeri’ anlamında kullanmıştır:

*Zaman her yerde ve
Her şeyin içinde.
Zaman her yerde ve
Acemde ve Çinde... (268)*

Kafdağı oronimi şairin şiirlerinde ‘çok uzak ve ulaşılması mümkün olmayan’

masalvarî bir mekân olmakla birlikte ‘çok büyük dert’ ve ‘devasa sancılar’ın bulunduğu mekân, ‘sonsuz varmak’ davasında bir imtihan merhalesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Genelde, Kaf dağı metafizikî alemle ilişkilendirilir. Şair bu metafizikî yer adını başka bir metafizikî mekân adıyla aynı parçada yan yana getirerek metnin mekân boyutunu fizik ötesine taşımaktadır.

*Ben ki, toz kanatlı bir kelebeğim,
Minicik gövdeme yüklü Kafdağı.
Bir zerreciğim ki, Arş’a gebeyim,
Dev sancularımın budur kaynağı!* (19)

Bazen şair toponimleri informativ vazifesiyle etkin hale getirir. Yani, bu durumda şiirdeki fikirler, olaylar muayyen bir yer adıyla ilişkilendirilir. Örneğin, şair *Hâlim* adlı şiirinde Ankara’nın Keçiören ilçesine bağlı bir köyün adından bahseder. Bu köy şair için gayet büyük bir manevî önem taşımaktadır ki, o yeri ‘hayat yeri’ diye betimlemektedir. Şiirde adı geçen komonim⁴le ilgili “Ankara’da Üstadın Şeyhi büyük Velîyi toprağında barındıran mes’ut köy” tarzındaki açıklama verilmiştir. Bu açıklamadaki *şeyh*, *büyük velî* sıfatları ile gönderme yapılan zatın

⁴ komonim - (*komos*-köy; *onoma*-özel ad) köy ve köyden daha küçük olan yerleşkeleri bildirir.

İslam âlimi Seyyid Abdülhâkîm Arvasî Efendi olduğu bilinmektedir.

*Hayat bir zar içinde, hayatı örten bir zar;
Bana da hayat yeri “Bağlum” köyünde
mezar.* (309)

*Anadolu, İstanbul, Sakarya, Üsküdar,
Çamlıca, Kadıköy, Beyoğlu gibi
astionimler⁵, Karacaahmet gibi
nekronimler informativ vazifesiyle birlikte
şairin estetik dünyasını da yansıtmaya
yarayan coğrafi adlardır.*

1.2. Kişi adları (antroponim)

Necip Fazıl şiirlerinde kişi adları özel bir yer tutmaktadır. Şair Hâce Bâhaüddin Nakşbend Buharî, Seyyid Tâhâ Efendi gibi İslam mütefekkirlerinin; Fatih, Sezar gibi önemli hükümdarların; Köroğlu, Yunus Emre gibi ozan ve şairlerin; Mecnun, Ferhad gibi eser kahramanlarının ismini telmih eder. Edebiyatta ve sözlü sanatlarda bu *allusion* terimi altında da incelenir. (Hotamov vd., 1983: 27) Şiire “ne söyledi?” yerine “nasıl söyledi?” diye yaklaşmak gerektiğini vurgulayan şair antroponimeri de “manasının dış yakununu iç delâlete tâbi kılan bir remz” olarak

⁵ astionim - (*ayasteios* - şehre özgün; *onoma* - özel ad) şehir adları.

kullanmıştır. Hâce Bâhaüddin Nakşebend'i tarif etmek için Nakış ve Nakkaş sözlerini kullanmakla ismin anlam alanını genişletmektedir:

Yüce Şah-ı Nakşibend, Nakkaş ve Nakış onda

Bütün içi dışıyla ölüme bakış onda. (393)

“SEYYİD TÂHÂ'YI ZİYARET” adlı şiirinde kullanılan “nur çeşmesi” perifrzasını ise Seyyid Tâhâ Efendinin manevî varlığıyla ilişkilendiriyor. Şair telmihte bulunduğu zatın ismini başlık olarak kullanmakla o kişinin önemini ve ona karşı duyduğu saygısını da göstermektedir. Şiirin içeriğini ise oronimik⁶ (Şemdinli dağı) unsura dayalı metaforla genişletir.

Şemdinli dağlarının içtim nur çeşmesinden;

Kurtuldum akreplerin ruhumu deşmesinden... (391)

Şair şiirlerindeki diğer antroponimler de anımsatma yoluyla metinlerarasılığı oluşturmaktadır. Bununla birlikte, şair zikrolunan kişilerin eserleri ve sözlerine göndermeler yaparak şiirlerinin dinî, felsefi

ve kültürel boyutlarını da genişletmiştir. Necip Fazıl'ın şiirlerinde gönderme yaptığı kişi adlarıyla ilgili diğer örnekler aşağıda verilmiştir.

Bulutta şaha kalkmış, Fatih'ten kalma kır at;

Pırlantadan kubbeler, belki bir milyar kırat... (167)

Bin sene evvel, iğne delindi zar;

Resulden haber geldi, mezarsız öldü Sezar!.. (436)

Sırmalı cepkeni attı koluna,

Tek elle dizgini gerdi Köroğlu.

Tozlarla atılıp dağın yoluna,

Yeşil muradına erdi Köroğlu. (386)

Bir zaman dünyaya bir adam gelmiş;

Okunu kör nefsin, kılıçla çelmiş...

Bizim Yunus,

Bizim Yunus (382)

Bir ufuk ki, ne Mecnun varabildi, ne Ferhad;

Bir ufuk ki, ilâhî sırrı bekleyen serhad... (206)

Vur kazmayı dağa Ferhat!

Çoğu gitti, azı kaldı. (269)

1.3. Eser adları (hrematonim, biblionim, artionim)

Onomastik sözlüklerde halk tarihi, kültürü için belli bir önemi olan tarihî eşyaların

⁶ oronim - (orog - dağ; onoma - özel ad) dağ adları.

adları; resim adları; müzik eserlerinin adları hrematonim terimi altında açıklanır. (Avlakulov, 2012: 18). Bu tür metinbirimler eseri muhteva bakımından zenginleştirmekle birlikte metinlerarasılığın çekirdeğini de oluştururlar. Bu açıdan Necip Fazıl şiiirlerinde kullanılan eser adları gayet önemlidir. Örneğin, *Canım İstanbul* şiiirinde “Kâtibim” adlı musiki eserin adı kullanılmıştır. Bu musiki eserin adı şiiirde değiştirilemez olan isimlerdendir. Onun yerini herhangi bir musiki eserin adıyla tebdil edilemez. Çünkü “Kâtibim” İstanbul’la özleşen, Üsküdar’la özdeşleşen bir eserin adıdır.

Bir ses, bilemem tanbur gibi mi, ud gibi mi
?
Cumbalı odalarda inletir “Kâtibim”i.
(167)

1.4. Şairin şiiirlerinde kullanılan halk tarihi ile ilgili abide adlarını (oykodomonim⁷) da metinlerarasılık bağlamında araştırmak mümkündür. Çünkü eserde kullanılan tarihî abide adlarıyla ilgili belgeleri bilimsel ve farklı kaynaklardan şaire bağlı kalmadan da elde edebiliriz. Yani, bu adlar

kendileriyle birlikte esas metne büyük bir metinle birlikte girmektedir. Önemli olan bir nokta da bu tür adların eserin kültürel boyutunu genişletmesidir. Topkapı Sarayı, Rumeli Hisar oykodomonimleri ‘Canım İstanbul’ şiiirinde şu şekilde dile getirilmektedir:

Her şafak Hisarlarda oklar çıkar yayından
Hâlâ çığlıklar gelir Topkapı Sarayından.
(168)

1.5. Doğa olayları ve doğal afet adları

Bir edebî eserde kullanılan rüzgar rüzgardır, yağmur da yağmurdur. Bu tabiat olaylarının adlarının metinlerarasılık kavramı altında ele alınmasının bir anlamı yok. Ancak, kullanılan doğa olayı özel isimse ve muellifin estetik amacıyla paralel ise bu ad metinlerarasılık bağlamında ele alınması gerekir. Çünkü belli bir düşünce anemonimlerle⁸ ilişkilendirilince ifadenin benzetme ve denkleştirme gücünü de kuvvetlendirir. Şair bir şiiirinde ‘Nuh Tufanı’ anemonimi gözyaşı ile karşılaştırılarak çektiği derdin şiddetini anlatmaya çalıştıysa, başka bir şiiirinde “günahkâr ölülerin kezzap yüklü nefesi”n

⁷ Oykodomonim - (oixodomun - bina, inşaat; onoma - özel ad) halk kültürüyle ilgili önemli bina ve inşaatlara, tarihî abidelere verilen özel ad.

⁸ Anemonim - tufan, deprem ve benzeri doğal afetlere verilen özel adlar.

'Lodos rüzgarı' anemonimiyle somutlaştırmaktadır.

Olur mu, dünyaya indirsem kepenk:

Gözyaşı döksem, Nuh Tufanına denk?
(271)

Lodos rüzgarıdır bu, tımarhane kafesi;

Günahkâr ölülerin, kezzap yüklü nefesi...
(315)

1.7. Dinî adlar (teonim, agionim)

Necip Fazıl Kısakürek için şiir, "Allah'ı sır ve güzellik yolunda arama işi"dir. Bu yüzden onun teonimlerden oluşan özel isimler çok kullanılmıştır. Teonimler muellifin bakış açısını yansıtmakla birlikte metnin ilişki uzamını da genişletmektedir.

Yetişir boğuştuğum gece gündüz ecelle;

Allah Rahim ve Rahman, Allah Azze ve Celle... (319)

*Ne kadar vatan varsa, o vatandan haberci,
Gurbet dediğin senin, Yaradandan haberci...* (236)

Dilbilimde agionim⁹ terimiyle adlandırılan, din mensupları tarafından kutsal sayılan kişi isimleri ve atributları da Necip Fazıl'ın

en çok tercih ettiği isimlerdir. Belirtmemiz gerekir ki, agionimler şair şiirlerinin dinî boyutunu göstermekle kalmıyor, daha farklı boyutlara da işaret etmektedir. Bu tür isimler şair için birer kıstas vasıtası, alınacak ölçü derecesinin de adıdır. Bu isimleri şairin yaşadığı dönemi, toplumu eleştirmek için kullandığı etkili vasıtalar olarak da algılamamız gerekir.

Bir yurt ki bu, diriler ölü, ölüler diri;

Raflarda toza batmış Peygamberden bildiri. (273)

Kalmamış, Meryem gibi

Yüzlerinde kırışık;

Ve o Bâkirem gibi,

Yüzleri birer ışık. (340)

2. PAREMİK ALINTI METİNLER

Bunlara geleneksellik taşıyan, özlü, kalıplaşmış, anonim halk anlatımları ve birileri tarafından söylenen ve herkesçe bilinen, alıntılanan metni her zaman çağrıştıran, anımsatan söylentiler, demeçler girer. Bu tür metinbirimlerden Necip Fazıl şiirlerinde sıkça kullanmış ve metinlerarsılığın güzel örneklerini oluşturmuştur. Biz şairin şiirlerinde kullanılan paremik alıntı metinli yapıları

⁹ Agionim - peygamberler ismi, peygamber yakınlarının ismi, dinî görüş açısından kutsal sayılan kişilerin isimleri, lakap ve mahlasları.

aşağıdaki gibi tasnif ederek incelemeye çalıştık.

2.1. Atasözü ve Deyimler

Atasözü ve deyimler metinlerarası ilişkilerin en belirgin vasıtalarıdır. Kubilay Aktulum *Metinlerarası İlişkiler* adlı kitabında bu konuyla ilgili şöyle der: “Sık sık yinelenen, yinelendiği için de sıradanlaşan düşünce, sözcük ya da izlek olarak tanımlanan, herkesin ortak kullanım alanına giren (örneğin özyaşamöyküsü) karşımıza çıkar. Genel bir düşünceyi yansıttığı, dolayısıyla bir yazarın özgün yaratımı olmadığı için bir metne sokulan klişenin doğasında da metinlerarasının doğası olan ayrışıklık bulunur.” (Aktulum, 1999: 148-149)

Necip Fazıl eserlerindeki deyimlere dikkat edilirse, şairin sözü ne kadar özenle seçtiği anlaşılır. Şair, tasvir amacına fevkalade uygun atasözü ve deyimleri seçip kullanmakla yetinmiyor, belki onları ifadeye uygun biçime getirmek için unsurlarını değiştirir, kısaltır ya da genişletir. O, halkın benimseyerek kullandığı paremaların¹⁰ yapı ve içeriğini değiştirirken, zaten anlamca derin ve

zengin içerikli paremaları daha da güzelleştirir. Böylece paremalar şiirin hem semantik hem de estetik yönünü zenginleştirmiş olur. Meselâ:

*Ana gibi yâr olmaz, İstanbul gibi diyar;
Güleni şöyle dursun, ağlayanı ağlayanı
bahtiyar.* (168)

Şairin “Canım İstanbul” adlı şiirinden alınan mezkur parçada herkesçe bilinen “*Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz*” deyimini ögesi değiştirilmiş halde kullanılmıştır. Halk bu deyim genelde anayı övmek için “*insanlar içinde bize anne kadar candan bağlı dost yoktur*” anlamında kullanır. Usta şair, deyim ikinci kısmında yer alan Bağdat toponimini değiştirmekle geri planda kalan anlamı aktüel hale getirmiştir. Adı geçen halk deyiminde sadece birinci kısım daha güncel iken, şairin kullanımındaki versiyonda ise her iki kısım da güncel ve etkili hale gelmiştir.

Yazarlar tarafından halk deyimlerini yapısal açıdan değiştirmenin, anlam bakımından zenginleştirmenin, kullanım alanı yönünden genişletmenin yolları çoktur. “Deyim anlamını yeni anlam birimle doyundurmak, deyim sözcük

¹⁰ Parema - atasözü, deyim ve özlü sözler.

kadrosunu değiştirmek ve genişletmek, yeni deyimler oluşturmada mevcut kalıp ve semantik figürlerden yararlanma gibi yöntemleri göstermek mümkün.” (Şamaksudov, 1974: 56)

Atasözü ve deyimlerin kelime kadrosunu değiştirerek kullanma edebi eserlerde en çok tercih edilen yöntemlerden biridir. “Deyimler cümle içerisinde diğer sözcüklerle ilişkilendirilirken, seçilen deyimın söz varlığı bazen düşünceyi anlam açısından tam olarak açıklığa kavuşturmayabilir ya da yetersiz kalabilir. Bu durumda yazarlar deyimde kullanılan sözleri değiştirmek ya da yeni kelimeler ekleyerek güncelleştirme yolunu seçerler.” (Yoldashev, 1999: 130.) Belirtmek gerekir ki, deyimi oluşturan herhangi bir sözcüğü öylesine değiştirmenin bir anlamı yok. Önemli olan bu değiştirme deyimın manasını kuvvetlendirmesi, betimlenmekte olan durum ve hareketi daha sarıh, daha etkileyici bir biçimde yansıtması gerekir. Ancak, böyle bir tebdil edebi-lisanî açıdan değer kazanabilir. Necip Fazıl eserlerinde buna benzer hem lengüistik hem de poetik önem taşıyan paremler çoktur. Örneğin: Türkçede ‘dokuz köyden kovulmak’ deyimi var. Bu deyim Türk Dil Kurumu’na hazırlanan sözlükte

“geçimsizliği veya başka davranışları yüzünden bir çok yerden atılmış” şeklinde açıklanmıştır. Şair bu deyimi ‘öznesini belirginleştirme yoluyla’ genişletir.

*Ben, ben, ben; haritada deniz görmüş,
boğulmuş;*

*Dokuz köyün sahibi, dokuz köyden
kovulmuş (67)*

Neticede, özneyle birlikte onun niteliği de ortaya çıkmış olur. Yazar öznenin karakteristik özelliklerini açıklamaya çalışmaktansa, deyimi genişleterek daha etkili bir biçime getirmiştir.

2.2. Folklorizmler terimini esas metindeki masal, bilmece, tekerleme ve farklı gelenek-görenekle ilgili kavramlar, folklor metinlerinden alıntılar ya da folklor materyallerine çeşitli tekniklerle yapılan göndermeler için kullanılmaktadır. Necip Fazıl şiirlerinde kullanılan folklorizmleri de metinlerarasılığı oluşturan etken vasıtalar kapsamında incelemek mümkündür. Şair bir şiirinde “*Bir ufacık fıçıcık, içi dolu turşucuk*” diye başlayan hazır metin parçasını kullanmak için ilk önce bu metne uygun altyapıyı hazırlar. Şairin betimlemek istediği şey “akıl”dır. Bu söz başlık olarak seçilir ve ilk satır da

onun ironik ifadesiyle başlar: “Cüce akıl”.
Sonra tasvir daha da kesinleşir. “Cüce akıl”
artık “bilmece salıncağında” yatan çocuğa
benzetilerek büyümeye, güçlenmeye,
şefkate, merhemete muhtaç olduğuna imâ
eder. Ve çocuklara özgün bir bilmeceyle
metni bir bütün hale getirir.

Cüce akıl, bilmece salıncağında çocuk:

“Bir ufacık fiçıcık, içi dolu turşucuk” (347)

Bu metinde kullanılan folklorizm metin
bütünlüğünü oluşturmakla birlikte yazarın
estetik ve poetik amacıyla birebir
örtüşmektedir. Şiirde kullanılan bilmece
çocuk dilinden rastgele seçilip konmadığı
ortada. Demek bu bilmece cevabının da
belli bir önem arz etmesi gerekir. Bilindiği
üzere bilmece cevabı limondur.
Cümledeki *fiçıcık* kelimesi görsel açıdan,
turşucuk ise tatsal bakımdan limonu
karakterize etmektedir. Bu bilmece
mecazen, kendisinin küçük olmasına
rağmen; içi içine sığmayan, çok hareketli
çocuklar için de kullanıldığını biliyoruz.
Şairin betimlemek istediği “akıl” da buna
benzer. Hem küçücük, hem hareketli, her
şeyi halledecek havalarda, ama henüz
“bilmece salıncağında”. Tadına göre hem
turşucuk, hem limon.

Şair halkın benimsediği masal, hikaye ve
rivayetler içinden ifade etmek istediği
konuya en uygunlarını seçmekle kalmıyor.
Onları metnin içinde yoğuruyor ve yeni
fikirleri ifade etmede bir maya olarak
kullanıyor.

Açıl susam açıl! Bu ünlemin “Ali Baba ve
Kırk Haramiler” masalındaki bir ünlem
ifadesi olduğu herkesçe bilinir. Aşağıdaki
şiirde aynı ünlem metinlerarasılığı
oluşturan bir vasıta.

Açıl susam açıl! Açıldı kapı;

Atlas sedirinde maverâ dede.

Yandı sırça saray, ilahi yapı

Bin bir avizeyle uçsuz maddede. (20)

Şair folklorizmi kullanırken ona uygun
sözlerden seçilen bir ortam hazırlamaya da
özen gösterir. Getirilen parçada kullanılan
atlas sedir, *maverâ*, *sırça saray*, *binbir
avize* gibi kelimeler metaforik anlamlarıyla
birlikte şiire *masalvarî* hava da
kazandırmıştır. İnsan eliyle yapılan bir
bina seyriden yükselerek kâinat adlı “ilahi
yapı” karşısındaki hayretini dile getirir
şair.

2.3. İktibaslar: Somut bir metinden alınan
ve esas metinde alıntı metne aitlik

özelliğini taşıyan; tam ya da yarım olarak anlamlı bir biçimde aktarılan metinlere iktibas denir. Ödünç alma anlamındaki bu terim ünlü kişilerin demeçlerinden, yazar ve şairlere ait konuşmalardan, müellifin yakınlarının söylediklerinden ya da birilerinden duyduğu konuşmalardan alıntılanan metinbirimler için de kullanılır. İktibaslar “metni kendisinden önce var olan ve kendi uzamına soktuğu bir söze gönderir; daha önce söylenmiş/yazılmış bir örnekçeyi alıntılar.” (Aktulum, 1999: 150) Esas metinde kullanılan iktibasların grafik olarak her zaman diğer bir metne aitlik özelliği belirtilir. İktibaslar esas metinde genellikle, ayraçlar, tırnak işareti, italik yazı gibi belirtilerle ya da “demiş”, “dediği gibi”, “söylediği gibi”, “diye söylüyor” ve benzeri açıklayıcı sözlerle ifade edilir. Aşağıda bununla ilgili birkaç örnek verilmiştir:

*Ne acı vahşat, mağrur ilimdeki kalabalık;
Fezada “Allah diye bir şey yok” iddiası!!!
(411)*

Getirilen parçadaki tırnak içinde verilen metinbirim aslında şiirin bütününe yayılmış olan bir ironinin dürülmüş şeklidir. ‘Feza Pilotu’ adlı şiirin ilk satırlarından şairin olaya ironik

yaklaşımını hissetmek mümkün. Uzaya çıkıp geri dönen ilk insan olarak tarihe geçen Yuri Gagarin’i şair şu şekilde betimler:

*Bir odun parçasına at diye binen çocuk!
Başında çelik külah, sırtında plâstik gocuk.
Uzaklıkları yenmiş fâtilh edasındasın!
Dipsizliğin dibini bulmak sevdasındasın!..*

Şair “Yuri Gagarin şöyle demiş” gibi açıklama getirmez kaynak da göstermez ve böyle yapmak zorunda da değil. “*Fezada Allah diye bir şey yok*” lafının çıkış noktasının Yuri Gagarin’le ilişkilendirildiğinin kanıtı olarak aşağıdaki parçayı getirmemiz yeterlidir: “Birçok kişi, öğrenciler ve öğretmenler, çiftçiler, çok yaşlı kadınlardan oluşan bir grup bizim eve geldiler. Onlar uzayda Tanrı’nı görüp görmediğimi bilmek istiyorlardı. Ben onları hayal kırıklığına uğratmak zorunda kaldım. İnsanın uzaya uçuşu kilise adamı için ezici bir darbeydi. Bana gelen sayısız mektuplardaki itirafları memnuniyetle okudum. Bilimin başarısı altında Tanrı’ya tapınanlar kendi inançlarından vazgeçti. Tanrı ve onun ismi ile anılan her şeyin saçma ve uyduruk olduğu hakkındaki görüşe katılıyorum.” (Gagarin, 1961: 312)

Mütefekkir şair Necip Fazıl ‘Feza Pilotu’ adlı şiirini yazarak buna karşı görüşlerini bildirmiş oldu. “Poetika”sinde ise bu konuyu bir kez daha şu şekilde dile getirdi: “Aya gitmeyi; tevhit ruhu ve ilâhi kudret idrâkinin zaferi sayacakları yerde ters çıkış farkiyle küfür ve dalâletin eseri bildirir” (492)

Şair bir şiirinde dadısının lafını iktibas olarak kullanır:

Küçükken derdi ki dadım:

Çoğu gitti, azı kaldı.

Büyüdüm, ihtiyarladım.

Çoğu gitti, azı kaldı. (269)

Belirttiğimiz gibi, şair alıntı metinleri her şiirinde farklı ve özgün bir ortamda kullanır. Bu şiirdeki alıntı metin ihtiyar dadının sürekli tekrar ettiği cümledir. Şair tekrar edilen lafı şiirde nakarat olarak (10 defa) kullanmakla yaşlı dadının konuşma tarzını da yansıtmış oluyor. Şiirin adı (“Nakarat”) da zaten bu sürekliliğe açıkça işaret etmektedir.

Necip Fazıl’ın “Evim” adlı şiirinde de metinlerarasılığın anımsatma ve iktibas tekniğine dayalı örnekleri sergilemektedir. “Bir köşende annânem, dalgın, Kur’an

okurdu” diye şiirini kutsal kitapla ilişkilendiren şair sonraki satırlarda hadisten aldığı iktibasla metnin diyalojik uzamını genişletmektedir:

*Çam kokulu tahtalar, gıcır gıcır silinmiş;
Sular cömert, “temizlik imandandır”
bilinmiş... (333)*

Şairin anımsatma ve çağrışırma yoluyla diğer metinlere yaptığı göndermeler içinde dinî eserler, hikaye ve söylentilerin çok olduğu bilinmektedir. Bu şairin dünyagörüşüyle bağlantılı bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

*Sana şahdamarından daha da yakın Allah;
Günah mı dedin; O’ndan uzağa düşmek
günah... (58)*

Bu şiirin ilk satırı Kur’an-ı Kerim’in Kaf süresinin 16-ayetini çağrışırır: “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.”

Edebiyat nazariyatçısı Mikhail Bakhtin’e göre “metni sözce olarak tanımlayan iki boyut bulunur: metnin planı (amaç) ve bu planın gerçekleştirimi.” (2001: 336). Metne alınan başka metinlere ait birimler

yazarın estetik amacına, ifade planına uygun olmakla birlikte, metnin bütününe de uyum sağlaması gerekir. Başka türlü söylersek, alıntı metnin esas metin içinde yabancılik çekmemesi lazım. Bu konuda Necip Fazıl gayet hassas bir şairdir. Yer kürenin yuvarlak olduğunun bilinmediği devirlerde “dünya öküzün boynuzları üzerindedir; Öküz hareket edince deprem olur” diye algılanırdı. Çıkış noktası hadis-i şerif’e dayandığı için bununla ilgili hem dinî hem dünyevî bilimler kapsamında farklı tartışmalar, yorumlar ortaya çıktı. Ahmet Cevdat Paşa buna benzer tartışmalara değinerek kinayeli bir üslupla şunları yazmıştır: “Zavallı reformcu yer küresini ahırda gördüğü öküzlerden birinin boynuzu üstünde sanıyor. Kâmusda, Sevr kelimesinde yazılı, öküz şeklinde dizilmiş yıldız kümelerinden haberi olsaydı, Allahın Resulüne böyle dil uzatmazdı. Bu hadîs-i şerif söylendiği senelerde, o burcun, güneşten, yer küremize uzatıldığı düşünülen bir doğrunun uzantısı üzerinde bulunduğu, bugün hesâb edilmektedir.” (Cevdat, 2009: 265) “Öküzün boynuzunda taşıdığı Dünya” ile ilgili söylentiler şairin bir şiirinde şu tarzda metaforlaşarak karşımıza çıkmaktadır:

*Söyleyin, söyleyin, ben miyim yoksa,
Arzı boynuzunda taşıyan öküz? (19)*

Şiirde *arz* metaforik anlamda *çileyi*, *öküz* ise çilekeşi temsil etmektedir.

Asma köprü diğer bir adıyla *sırat köprüsü* halk hikayelerinde, farklı söylentilerde yazara ya da kişiye özgü olarak çeşitli şekil ve yorumlarla birlikte karşımıza çıkar. Halkın beğendiği konularla eserini zenginleştiren şair bir şiirinde asma köprü oykodomonimini şu şekilde dile getirir:

Ey akıl , nasılda delinmez küfen ?

Ebedi olsun urbası kefen!

Kursa da boşluga asma köprü, fen,

Allah derim, başka hiç bir şey demem! (23)

Alıntı metin makamındaki *asma köprü* yaygın İslami rivayetlerle ilgili olup, cennet ve cehennem arasında bulunan kıldan ince ve kılıçtan keskin olarak tasvir edilen sırat köprüsünü anımsatmaktadır. Şair, bilim ve teknoloji boşlukta asma köprü yapamaz, hatta yapsa bile yolumdan şaşmam, diyerek, sırat-ı müstakim’le ilgili rivayetleri anımsatmaktadır.

SONUÇ

Şairin eserleri onun gönül manzaralarıdır. O kendi iç dünyasında “mukaddes eşğin

süpürücüsü” olduğunu söylemekle birlikte şiirlerinde kâh “dev” kâh “pire” ve benzeri rengarenk timsallerle karşımıza çıkarak şaşırılmayı başaran usta sanatkârdir. Bu timsaller Necip Fazıl Kısakürek adlı manevi dünyada birleşirler. O kendi tinsel dertlerini, gamlarını ve büyük aşkını kağıda döker ve onu seyreder. Sanki insanlığa kalbini açıp gösterir ve “İşte bakınız bu benim, benim dünyam budur” diye haykırıyor gibi...

İtiraf etmek gerekir ki, şairin şiirlerinin dili hakkında ancak onun kendisinden alınan iktibasla tarif etmek mümkündür. Onun şiirlerinde “her kelime, kendi zatı ve öbür kelimelerle, nisbeti yönünden şairin gözünde, içine renk renk, çizgi çizgi ve yankı yankı cihanlar sığdırılmış birer esrarlı billur zerresidir.” (Kısakürek, 2012: 484) Şairin şiirlerinin mahiyetini tüm derinliğiyle anlamak zor. Ama okunduğunda bir aydınlık gibi kalbinize yerleşir ve sırdaş oluverir. Büyük şaire sırdaş olmak da büyük bir baht.

KAYNAKÇA

AKTULUM, K. (1999). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.

AKTULUM, K.(2004). *Parçalılık/Metinlerarasılık*. Ankara: Öteki Yayınevi.

AVLAKULUV, Y. (2012). *Özbek Tili Onomastik Birliklerinin Lingvistik Tadkiki*. Avtoreferat, Taşkent.

BAKHTİN, M. (2001). *Karnavaldan Romana. Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*. Çeviren: Cem Soydemir. Ayrıntı yayınları.

BAKHTİN, M. (1997). *Sobraniye Soçineniy v Semi Tomah*. Moskva, T. 5. İzd: Russkiye Slovare.

CEVDAT, (Paşa), A. (2009). *Fâideli Bilgiler, 2. Kısım. Muhtelif Bilgiler*. 52. Baskı, İstanbul, Hakikat Kitabevi.

GAGARİN, Y.(1961). *Uzay Yolu*. SSCB, Moskova Savunma Bakanlığı Askeri Yayınevi.

GORŞKOV A. İ. (2001). *Russkaya Stilistika*. Moskva, Astrel-AST yayınevi.

GÖKALP-ALPASLAN, G. (2007). *Metinlerarası İlişkiler ve Gilgamiş*

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z11
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:45 K:58

Destanının Çağdaş Yorumları, İstanbul:
Multilingual Yayınları.

HOTAMOV, N., SARIMSAKOV B
(1983). *Adebiyatşunaslık Terminlerinin*
Rusça - Özbekçe İzahlı Luğatı. Taşkent,
Okıtuvcı.

KISAKÜREK, N. F.(2012). *Çile*. Büyük
Doğu Yayınları, 73. Basım.

KUREŞ S. B. (2003). *Uslojnyonnoye*
Kodirovaniye Obraznoy İnformatsii Kak
Aspekt Filologičeskogo Analiza
Hudojestvennogo Texta. Mozir-UO.
MGPU.

ÖZAY, Y. (2007). *Metinlerarası İlişkilerde*
Sözlü Yapıtların ve Sanatçıların Konumu
Üzerine. Milli Folklor, S. 75.

ŞAMAKSUDOV, A. (1974). *Özbek Tili*
Stilistikasi. Taşkent.

YOLDASHEV, B. (1999). *Frazeologik*
Üslubiyet Esasları. Semerkand.

YULDASHEV, M. (2008). *Badiiy Matn*
Lingvopoetikasi. Taşkent, Fen.

YULDASHEV, M. (2010). *Özbek Edebi*
Eserlerinde Esas Metin Ve Alıntı Metin
İlişkisi, E.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı
Araştırmaları dergisi, Sayı: 19.

UHİVE

www.uhedergisi.com

Ulusal Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: B3
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:71 K:96

XV. YÜZYILDA BALKANLAR'DA OSMANLI YÖNETİMİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

SOME EVALUATIONS RELATED 15 TH CENTURY OF OTTOMAN GOVERNANCE IN BALKANS

Yrd. Doç. Dr. Nurullah KARTA

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Alanlar Bölümü
nurullahkarta@hotmail.com

Özet: Osmanlıların Balkanları hâkimiyetine almasından sonra ortaya koydukları yönetime ilişkin birçok farklı görüş ileri sürülmüştür. Özellikle Bulgaristan, Trakya ve Makedonya gibi bölgeler Osmanlı yönetiminde bulunduğu bu bölgelerin önceden var olan kültürlerini yok edip, kendi kültürlerine dayalı bir yönetim ortaya koyduklarına dair görüşler son yıllarda yapılan ilmi çalışmalarla mesnetsiz olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı fetihleri ve akabinde gerçekleştirdikleri yönetim Avrupa'ya kıyasla Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerde hayat şartları ve güvenlik çok daha ileri düzeyde idi. XV. yüzyılda fethedilen bölgelerde kul sistemi Osmanlı devlet idaresinin temel kurumlarının başında gelmektedir. Sarayda ve devlet hizmetinde kullanılmak üzere savaş esirlerinin dışında kendi tabası olan Balkanlardaki Hıristiyan topluluklardan belli bir kurala göre çocuk toplama yöntemi geliştirilmiş ve bu yönteme "devşirme" adını vermiştir. Devşirmeler esir sayılmazdı. Merkezîyetçi bir yönetimin oluşmasına katkı sağlayan önemli bir sistemdir. Bilindiği üzere Osmanlılar, fethettikleri yerlerde eyalet sistemine dayalı timar sistemi uygulamaya koyup eyaletlerdeki bütün gelir kaynakları ve bu gelirlerin dağılımını kayıt altına alıp merkezi bir yönetim kurmak şekliyle neticeleniyordu. Eyaletler, beylerbeyi veya mir-i miran denilen idareciler tarafından yönetilmekte idi. Önceleri sadece Rumeli Beylerbeyliği varken, fetihlerin genişlemesiyle XVI. yüzyılda Anadolu Beylerbeyliği de kurulmuştu. Beylerbeyiler tasarruf ettikleri eyalette sultanın tam yetkili valisi konumundaydı. Bu bağlamda çalışmamızda, Osmanlıların Balkanları yönetmede gerçekleştirdikleri sosyal ve ekonomik hayatın değişim ve dönüşümüne dair yapmış oldukları uygulamaların Balkanlarda yaşayan toplumlar üzerindeki etkisi ele alınarak genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Yönetim, XV. Yüzyıl, Balkanlar, Eyalet

Abstract: After Ottoman Empire's taking control of Balkans, lots of different ideas were developed about Ottoman's political regime in Balkans. Especially in Bulgaria, Thrace and Macedonia, when these territories are under the control of Ottoman Empire, ideas that including destroying cultures which exists mentioned territories before Ottoman Empire and a regime which is based on Ottoman culture is anachronism with optimistic words. Ottoman conquests and regimes which are built then, living conditions and safety was better in territories which are under the control of Ottoman Empire as against European countries. In 15th century, servant or slavery system (kul sistemi) in conquered territories was one of basic institutions of statecraft. Not only the prisoners of war, but also by summoning from territories which are under the control of Ottoman Empire like Christians in Balkans, a child-summon theory was built up and called "devshirme". Devshirmes wouldn't consider as slaves. It was an important system which helps to build up a "centralized management". As it is known, Ottoman Empire was concluding conquest by putting into practice grooming system which is state system based and by recording sources of income and income distribution. States were administrated by Grand seigneur and by administrators which were called like mir-i miran. Although there was just Rumeli Grand seigneur in early years, after conquests, Anatolian Grand seigneur was built up in 16th century too. Grand seigneurs were like governors which were capacitate by sultan. In this context, this study aims to evaluate alteration of social and economical life in Balkans, effects of these alterations on Balkan communities.

Key Words: Ottoman State, Governance, 15th Century, Balkans, State

GİRİŞ

Mütevazi uç beyliğinden muhteşem bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı İmparatorluğu'nun, XV. yüzyıldan itibaren Balkanları hangi yöntemler ile nasıl yönettiği sorusuna cevap bulmak için devletin örgütlenme biçimi, siyasi-askeri, kültürel ve ekonomik kurumlarının işleyişi üzerinde değerlendirilmelerde bulunulacaktır. Ancak bu değerlendirilmelere geçmeden Osmanlılardan önce Balkanlara yerleşen Türk kavimleri hakkında kısa bir bilgi verilecektir.

Balkanlar Türk tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Balkan kelimesi bile sıra-dağ veya dağlık anlamına gelen Türkçe bir kelimedir (Castellan, 1985: 15). Balkanlar'da Osmanlıların hâkimiyet oluşturmadan önce Türk unsurunun mevcudiyeti İslam'ın ve Osmanlı idaresinin kabul edilmesinde önemli rol oynadığı ileri sürülmektedir (İzeti, 2004:41). VI. Yüzyıldan itibaren Balkan Yarımadasına Doğudan, Asya içinden ve Kuzey Karadeniz'in step yolu ile geçen Ogurlar, Avarlar, Tuna Bulgarları, Bulaklar, Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar ve diğer Türk kavimleri yerleşmeye başladı ve zamanla bu Türk topluluklar Dac, Trak ve Slav yerli halkla karışmış oldular (İnalcık, 1993: 9). Balkanlar'da Avar, Peçenek, Oğuz ve Kuman Türkleri ile gelen bir yenilik oluşmuştur. Özellikle nehir, göl, dağ, yayla, tepe, vadi, köy, şehir ve birçok yer adı Türkçeleşmiştir (Tufan, 1996:2). Anadolu'dan gelen Müslüman Türkler kendi din ve kültürlerini saklamayı başarmışlardır. Moğol yönetiminden kaçan ve Bizans İmparatoru tarafından Kuzey Dobruca'ya yerleştirilen Sarı Saltuk bunlardan birisidir (İnalcık, 1993:10).

Osmanlılara gelince; Osmanlı Beyliği'nin ilk örgütlenmesi Osman Bey döneminde Bizans'ın elinde bulunan Yenişehir'in

1301'de fethedilmesi ve karargâh yapılmasıyla başlar (Uzunçarşılı, 1994:108). Beyliğin başkenti olmasına müteakiben, göçebe toplulukların yerleşik hayata geçmeleri de bu dönemde olmuştur. Osmanlı yönetimi ilk örgütlenme döneminde uçlarda yaşayan halk kitleleri üzerinde büyük nüfusları bulunan sufi din seçkinlerinden de önemli oranda yararlanmışlardır. Gaza ve fetih anlayışını esas alan bu sufi örgütler ve bunların önderleri Osmanlı padişahı ve onun nezdinde siyasi- idari sistemden maddi ve manevi destek almışlardır (Dursun, 1989: 167). Osmanlı yönetimi ilk yıllardan itibaren dini önderlere bazı köyler vakfedilmiştir. Bunlar arasında şeyh, ahi, fakih kimseler ile bazı kasaba kadıları bulunmaktadır.

Osmanlı devletini öne çıkaran önemli bir unsuru adalet anlayışıdır. Adalet mülkün temeli esasına dayanarak, kökeni Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig'ine kadar giden ve Nizamülmülk'ün, İbn Haldun'un eserlerinde ve tüm Osmanlı siyasetnamelelerinde yer alan "mülk ve devlet, asker ve devlet adamlarıyladır. Ve devlet adamı, mal ile bulunur. Mal reayadan husule gelir. Reayanın ahvali adalet ile tanzim olunur" şeklinde ibareler Osmanlı yönetiminin temelini oluşturmaktadır (Timur, 2001:242).

Osmanlı devleti savaşçı bir gazi devleti olduğunu ileri sürmüştür (Witteck, 1985:25). Bu yaklaşım sosyal-ekonomik ve hukuki boyutu göz ardı edildiği için eksik bir tanımlama olarak durmaktadır. Bir başka görüş ise, Osmanlı Devleti'nin hem dinsel hem de ekonomik amaçları olan bir yapı üzerinde şekillendiği ileri sürülmüştür (Show, 1982:33). Selçuklu yönetiminin XIV. yüzyılın başında tamamen ortadan kalkmasından itibaren Anadolu'nun içlerinden uçlara doğru çeşitli kitlelerin akın akın gelmeleri ve Batı Anadolu'nun Marmara denizine açılan dağlık

bir bölgesinde toplanan gruplar ki bular, Türk beyliklerinin baskılarıyla sıkışmış kasabalılar, tüccarlar, zulme baş kaldıran Ahiler ve zenaat erbabı kimseler, alimler, göçebeler, muharipler ile diğer kaçan grupların sığınması yanı sıra, Batı'da çökmekte olan Bizans'ın altında bulunan sosyal-ekonomik ve siyasal olumsuz şartlara tepki gösteren halkın Osmanlı devleti bünyesine katılmaları Osmanlı devletinin yönetim ve yükseliş sürecine olumlu katkı sunmuşlardır (Karpas, 2006:127-128).

Toplumdaki bu nisbî hareketlilik uzun süre devam emiştir. Hanedanın kurucusu Osman Gazi ve silah arkadaşları özellikle halefleri Orhan, I. Murat, Yıldırım Bayezid ve II. Murad, Bakanların fethi ve Osmanlı idaresinin muhafazasını sağlamakta hayati rol oynamışlardır. İleride ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız yönetici-padişah bu dönemde mutlak hükümdar değil, daha ziyade merkezi örgütlenme ve cari gücü elinde bulunduran çeşitli uç beyleri ile arasında toparlayıcı rolünde idi. Beyler, yeni fethedilen bölgeleri idare etmiş ve kendi mahiyetlerinde birlikler oluşturmuşlardır. Ancak, savaş vukuunda bu güçler Padişahın emrinde birleşmişlerdir (Karpas, 2006:128-129). Osmanlılar 1352'de Cinbi kalesini almaları ve akabinde 1354'te Gelibolu'yu fethederek buraya Anadolu'dan nüfus aktarmışlardır (İnalçık, 2012:49). Osmanlı'nın yerleştirdiği uç beyler, yerel tekfurların iktidarına son vererek bu bölgenin büyük bir bölümünü kontrol altına alarak bir anlamda köprübaşı da elde edilmiştir.

Osmanlı devleti 14. Yüzyıldan itibaren Balkanlardaki birçok küçük devleti topraklarına katmıştır. Özellikle Yıldırım Bayezid döneminde Bizans imparatoru, Sırp prensleri, Yunanistan ve Ege adalarındaki beyler gibi bir çok hükümdar bulunmaktaydı (İnalçık, 2010:68). Yıldırım Bayezid bu ülkeler üzerinde yeni politika-

lar ortaya koydu. Artık, Osmanlı devletinin yeni bir yapılanma sürecini de başlatmış oluyordu. Bu gelişmeler sürecinde devletin yönetim erki ve cihan devleti olma yolunun açılması ve Balkanlarda kalıcılığı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Amaç :

Osmanlıların Balkanlar'a hakim olmasında dair bir çok görüş ileri sürülmüştür. XIV. Yüzyılda başlayan fütihat ve XV. yüzyıldan itibaren de Balkanlar'a hakim olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topluluklarına karşı sergilemiş olduğu yönetim anlayışının dayandığı ilkeler üzerinde durmaktır.

Kapsam :

Bu çalışma Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanları hakimiyeti altına aldıktan sonra XV. yüzyılda ortaya koymuş olduğu yönetim anlayışı ile sınırlıdır.

Yöntem :

Çalışmada betimsel bir yöntem olarak literatür tarama ve doküman incelemesi kullanılmıştır.

Kurumsal Çerçeve :

Bu çalışma Osmanlıların Balkanlar'a hâkim olmasıyla birlikte uygulamaya soktukları yönetim ve bu yönetimin mekanizmalarının oluşması ve işleyişinin tepkileri açıklanacaktır.

Araştırma Problemi :

Osmanlıların yönetim anlayışından Balkan topluluklarının etkilenme durumu.

Hipotez :

Balkan coğrafyasında devletten imparatorluğa dönüşen Osmanlıların yönetim uygulamalarında Balkan topluluklarının olumlu yönde etkilendiği söylenebilir.

İmparatorluğa Giden Yolunun açılmasında Balkanların Rolü

Anadolu Türkmen Beyliklerinden biri olan Osmanlı beyliği sosyal, ekonomik ve dini şartların tesiriyle yavaş yavaş ve Türk ilerlemesinin batıya doğru devam eden sistematik bir iskan ve kolonizasyonu ile güçlenmeye başlamıştır (Barkan, 2002:134). Daha önce hanedan sahibi, soy ve mevki sahibi mühim şahsiyetler ile dervişler kendileriyle beraber sahip oldukları örf ve adetlerini, dini adab ve erkanını da Balkanlara taşıdıkları gibi, tecrübe-lerinden istifade edilmiştir (Barkan, 2002:135). Nitekim Osmanlı devletinin gücü, genelde Balkanlarda uç bölgelerdeydi. Malkoçoğulları, Evranoszadeler, Balkanlarda büyük ordulara sahip devletin temellerin korumaktaydılar (Karpas, 2006:129).

Osmanlı devlet yönetiminin dayandığı asıl güç yeniçeri ocağının kurulmasıyla olgunlaşmıştır. Padişah devleti Yönetme gücünü temelde askeri yapıya dayandırdığı için yeniçeri yapılanması nasıl ortaya çıkmıştır? Bu soruya cevap vermek için yeniçeri teşkilatının ortaya çıkışı üzerinde durmak gerekir. Bilindiği üzere, Osman Bey zamanında düzenli bir orduya sahip olmayan ve henüz beylik konumunda olan Osmanlı Devleti, Orhan Gazi döneminde paralı yaya ve müsellemler adı verilen atlı bir ordu kurulmuştu. I. Murat döneminde devletin sınırları genişleyince siyasi-idari yapıya ihtiyaç olduğu kaçınılmazdı. Bu dönemde Kadı asker olan Çandarlı Kara Halil (daha sonra Hayrettin ismi eklenecek) ve Molla Rüstem'in tavsiyeleri üzerine savaşlarda

ele geçen esirlerden bir kısmının devlete kazandırılması amacıyla beşte bir pencik alınmaya başlandı. Ulamaca şeriata uygun olduğu ve her beş esirden biri, yahut esir beş değilse değerinin beşte biri olarak toplanmaya başlandı. Yapılan bu uygulamaya *pençik kanunu* denilmiştir (Uzunçarşılı, 1988:5-6). Bu uygulama kısa bir sürede yeniçeri ocağının kurulmasına yönelmiştir. II. Murad zamanında *devşirme* sistemi geliştirildi. Böylece Yeniçeri ocağına eleman temin edilecek bir sistem kalıcı hale geldi. XV. yüzyıldan itibaren ilerleyen yüz yıllarda da yeniçeri ocağı Osmanlı yönetiminde etkin bir rol oynamıştır (İnalçık, 2012:58). I. Murad Balkanlar'da diğer bir ifade ile Rumeli'de vasal beylerden ve prenslerden oluşmuş Balkan imparatorluğu (İnalçık, 2012:63) olarak da tanımlanan devletin hükümdarıydı.

Osmanlılar bu devirde vasal beylerden yardım veya işbirliğine dayalı ilişkilerini bir takım yükümlülüklerle bağlamıştı. Osmanlı hükümdarı vasal beylerin veya prenslerin oğullarının rehin alıyor ve haraca bağlıyordu. Seferlere bizzat katılmaları veya oğulları kumandasında bir yardımcı kuvvet isteniyordu. Şayet bu durum yerine getirilmezse, topraklar *darul-harb* kabul edilip savaş ilan ediliyordu (İnalçık, 2012:64). Burada sözünü etmemiz gereken bir diğer husus; Thomas Magistros'un dile getirdiği gibi, Balkanlar'da Türkler bir kente savaş ilan etmeden önce kent halkına teslim olmaları ve "can ve mal" güvenlikleri için zimmi statüsünü kabul etmelerini öneriyorlardı (Oikonomidis , 2000:175).

Osmanlılar fütuhat sırasında daha önce Balkanlarda Romalıların askeri amaçlar için yaptırdığı ve adına *via egnatia* (Oikonomidis, 1999:8) dedikleri, daha sonra Osmanlıların sol, sağ ve orta kol diye adlandırdıkları bu yolları fetih, iskan, ulaşım

ve ticaret maksadıyla kullanmışlardır (Doğru, 2002:165). Özellikle I.Murad döneminde Balkanlar'ın orta kolda Meriç vadisi. Sağ kolda Tunca vadisini takip ederek Balkan dağları eteklerine 1363 Filibe'nin fethi (Karta, 2005) ardından Sofya ve 1385'te de Niş alındı. Güneyde 1383'te Serez ve Selanik kuşatıldı ve 1387'de *ahdnâme* güvencesiyle teslim oldu (İnalçık, 2012:64).

XV. yüzyılda Trakya, Bulgaristan ve Makedonya tamamen Türk hâkimiyeti altında idi. Spetos Vryonis Osmanlıların bu ilerleyişine "*tipik bir askeri fetih, fakat sayıca oldukça fazla etnik bir göçebe hareketi*" olarak ifade etmektedir. Aslında, bu dönemde Balkan devletleri parçalanmış ve birbirlerine rakip olmaları siyasi birlik sağlayamamalarıdır. Bir diğer husus Balkanlardaki Hıristiyan halkın Türklerin yönetimini tercih etmiş olmalarıdır. Müslüman olan Osmanlılar tebaasına geçen Hıristiyanlara ve Yahudilere İslam'ın sağladığı din, inanç, hürriyet ve hoşgörüyü esirgememişlerdir. Osmanlıların Balkanları yönetmede uzlaştırıcı, kendi tarafına çekme, kendine meyletme şeklinde istimâlet politikası uygulanmıştır (İnbaşı, 2002:160). Esirlere davranışındaki yaklaşım bile bu anlayışı kanıtlar niteliktedir. Konuya ilişkin S.Takats, şu ifadelerle yer vermektedir. "*Padişahlar olsun, Budin beylerbeyi olsun, tam iki yüzyıl boyunca zavallı esirlere karşı insanca davranılmamasını emir ve talep etmişlerdir. Macar esirlere değil işkence etmek, parmakla bile dokunulmadığını onlar ilan etmekteydiler. Buna karşılık bizinkiler Türk esirlerinin uzuvlarını kesiyor ve çeşitli eziyetlerde bulunarak onları fidye ile kendilerini kurtarmağa zorluyorlardı*"(Takats, 1970:63-64). Bu çarpıcı cümlelerden de anlaşılacağı üzere Türklerin ve Macarların gayri Müslim topluluklara karşı sergilemiş oldukları tutumu açık olarak göstermektedir.

XV. yüzyılın hemen başında Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesi Osmanlı ilerlemesinde bir kesinti oluşturmuş ve *Fetret dönemi* yaşanmışsa da Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetini yukarıda sözünü ettiğimiz politika nedeniyle çok fazla etkilememiştir. I.Mehmed'in saltanata gelmesiyle Osmanlı siyasi birliği yeniden toparlanmıştır. Fetret dönemi sırasında Balkanlarda Osmanlılar'a karşı en önemli rakip Macaristan Kralı Sigismund'un destek verdiği Eflak Voyvodası Mircea idi. I. Mehmed Eflak üzerine akın düzenledi Ruscuk'u ardından da Macaristan vilayetine varıp Severin Kalesini aldı. Eflak Voyvodası Mircea 1419 da teslim oldu ve üç oğlunu sultana rehin olarak gönderip haraç ödemeyi kabul etti (Mehmet Neşri, 1995:536). Bu dönemde Osmanlılar büyük askeri güç olmayı sürdürdükleri gibi, Osmanlı askeri gruplarının sipahi, yaya, müselleme, kapıkulları ve köylülerin toprak hukukunun meşruiyeti, Osmanlı merkezi hükümetinin varlığına bağlı olduğu anlaşıldı. Ayrıca, I. Mehmed bu dönemde Osmanlı tahrir sistemini geliştirdi (İnalçık, 2012:91). Osmanlıların Balkanlarda kazandıkları bu başarının temelinde Bizans yönetiminin zafiyet içerisinde olması ve Balkanlarda bulunan devletlerin kendi aralarında siyasi işbirliğinin olmaması, ayrıca yukarıda da belirttiğimiz üzere Osmanlıların istimâlet politikası gereği Hıristiyan toplulukların Osmanlı yönetiminde cizye vergisi karşılığında her türlü rahatlığı elde etmeleri sayılabilir. Wittek, bu husus da din ve bilim insanların olumlu yaklaşımına dikkat çekmektedir. Osmanlı devletinin örgütlenmesinde ulemanın Hıristiyan ve Yahudilere karşı hoşgörülü davrandıkları gibi zorla İslamlaşmanın da önüne geçilmiştir (Wittek, 1985:54-55).

Osmanlıların Balkanlar'da Yönetim Etkinliğini Güçlendirmesi

Osmanlıların Balkanlarda siyasi genişlemesinde önemli bir neden Bizans ve Sırp yönetimlerinin halk üzerinde olumsuz uygulamalarıdır. 1301 Bafeus savaşından önce Pahimeres, VIII. Mihail Paleologos'un bölge yönetiminde halk üzerindeki baskısına değinerek, İznik'te yaşayan Rumların gasıba karşı ayaklandığını ve asilere uyguladığı insafsız muamelenin bölge halkını ondan uzaklaştırdığını dile getirmektedir (İnalçık, 2000:80). İmparator kalelerdeki yerli askerlerin vergi muafiyetlerini kaldırdığı zaman askerlerin Türkler'e katıldığını hatta bazılarının Türklere kılavuzluk yaptıklarını kaydetmektedir. Bizans ve Balkanlar yalnız siyasi bakımdan değil, sosyal ve dini bakımdan da derin bir kargaşa ve parçalanma içine girmiş, merkezi otoritenin zayıflaması ve iç savaşlar, eyaletlerde senyörlerin toprak ve köylü üzerinde keyfi uygulamalarıdır. Toprağa bağlı köylü (paroi-kos), senyöre ürün vergisinin dışında başka birtakım angarya hizmetleri yapmak zorunda idi. Odun ve saman sağlaması, öküzleriyle senyöre haftada iki veya üç gün hizmet etmek zorunluluğu, köylüye ağır gelmekte idi. Topraktan kaçma ve senyörler arasında köylüyü toprağa çekmek için uyguladıkların kötü muamele toprak üzerinde merkezle yerel senyörler arasında kötü rekabet bu dönemde Balkan topluluklarının temel sorunu idi (İnalçık, 2012:64-65). Yukarıda sözünü ettiğimiz politika gereği, XV. yüzyılda Osmanlı yönetimi Balkanlar'da köylüye himaye politikası uygulayarak rahatlatma sağlamıştır.

Osmanlı Balkanları başarıyla yönetmesinde taşra teşkilat yapısı içerisinde önemli rol oynayan Rumeli Beylerbeyliği ve bunun alt birimini oluşturan sancak beyliğinin işlevi üzerinde durmak gerekir. XV.

yüzyılda devletin hemen hemen bütün yönetim mekanizmaları oluşturan, Divan-ı hümayun, vezir-i zamlık, kadı askerlik, Rumeli Beylerbeyliği gibi müesseseler Balkanlarda II. Murat döneminde vücut bulmuştu. Rumeli Beylerbeyliği Süleyman paşa zamanında oluşmuş ve beyliğin başına önce Lala Şahin Paşa, sonra Timurtaş Paşa getirilmiştir. XV. yüzyıldan itibaren Balkanlarda Osmanlıların eliyle güven verici bir yönetimin ortaya çıktığı görülmektedir. Doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi altına alınan topraklarda Osmanlılar, yerli senyör ailelerinin çoğunu kendi topraklarında timar sahibi olarak bırakırken bu husus da dinlerini değiştirme koşulu aramıyordu (İnalçık, 1993:15). Bu dönemin tahrir defterlerine¹ göre XV. yüzyılın sonuna kadar çok sayıda Rumeli'de Hıristiyan timar sahibi bulunduğu dair kayıtlar mevcuttur.

İstanbul'un Fethi ve Balkanlar'da Osmanlı Yönetimi

Fatih dönemine gelmeden kısaca Balkanların siyasi tarihine bakıldığında Balkan devletleri Osmanlıları Rumeli'den atmak üzere oluşturdukları kuvvetleri 1389'da Kosova'da yenilince Balkanlar'ın tarihi seyri Osmanlıların lehine dönüşmüştür. Bu Zafer Osmanlılara askeri ve siyasi kazanımlarının dışında Sırbistan yolunu da açmış oluyordu. Kısa sürede Sırp Despotluğu vasaal hale geldi. Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'ya doğru ilerlemelerde büyük bir mesafe alındı. 1430'da Selanik alındı (Lowry, 2008:85). Akabinde 1440'da Belgrat önlerinde alınan yenilgi üzerine Osmanlıların Macarlara karşı savunma savaşı ile gelen başarı

¹Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Mufassal Tahrir Defterleri (TD), Çok sayıda mevcudu olup bazı örneklerine göre; 4, 149, 232, 217, 1006 numaralı defterlerde Balkanlarda bulunana birçok sancak ve kaza kayıtlarının incelenmesinde görüleceği üzere bir çok gayrimüslim kimselere timar verildiği görülmektedir.

1444'de Varna ve 1448'de ikinci Kosova savaşlarının zaferle sonuçlanması Osmanlıların Balkanlardan atılamayacağını gösterdi. Bu gelişmeler Trakya, Makedonya, Kuzeydoğu Bulgaristan bölgeleri için yeni fetihlerin dayanak noktası olmak üzere Anadolu'dan gelen konar-göçer Türkmenlerin, onların peşinden de zenaat ehli, şehirli ve köylü gruplarının iskânına sahne olurken, Bosna, Arnavutluk bölgesi İslamlaşarak Balkanlar'da Osmanlı gücünü arttırmıştır. (Emecen, 2011:17). Üzerinde durulması gereken önemli bir husus, Osmanlılar Balkanlar'a yönelindikleri sırada Hıristiyan Balkan devletleri mezhep ve hanedan kavgalarının yol açtığı siyasi bir kaos içerisindeydi. Özellikle Boşnakların ve Arnavutların İslam'a ve Osmanlıya yaklaşmalarında Bogomil hareketinin bir reaksiyon olarak iki kiliseye (Katolik, Ortodoks) karşı çıkması ve daha önceden belirttiğimiz gibi bölgeye İslamın öncülükleri olarak gelen dervişlerin tasavvuf anlayışı ile önemli ölçüde benzerlik arz etmesi etkili olmuştur denilebilir. Şöyle ki; Bogomiller ibadetlerini yaparlarken eğilir, yere kapanır, bazen de kendinden geçerek başlarını öne arkaya ve sağa sola götürek hareket ederlerdi. Aynı zamanda bogomilizm inancı Tanrı'nın İsa'da bedenleştiğini kabul etmez ve bunun gereği olan ekmek-şarap ayinini de saçma olarak görürlerdi. Onlara göre Hz. İsa ilahi hakikati taşıyan bir tezahür, bir melektir. Bu öğretiye göre Hz. İsa'nın bedeni ruhunun gölgesidir. O hiçbir zaman insan bedenine girmemiş, yememiş, içmemiş, eziyet çekmemiş, haça gerilmemiş ve yeniden dirilip gökyüzüne kaldırılmamıştır (İzeti, 2004:43-45). Bu mezhep anlayışına karşı Ortodoks ve Katolik kiliselerinin baskı uygulaması ve Osmanlıların bölgede "meylettirici" (Emecen, 2011:17) siyasetleri ve İslami yaşam anlayışından Bogomillerin kendilerine yakın bir inanç görmeleri, söz konusu inanç gruplarının Müslüman olmaları ve Osmanlıların saflarına

katılmalarında etkili olduğunu ileri sürmek yanlış olmasa gerek.

Osmanlı yönetiminin Balkanlar'da iktisadi ve sosyal alanlardaki faaliyetlerinde boş topraklarda kurdukları tekke ve zaviyelerin etrafında oluşan köyler, mahalleler ve şehirlerin sanat ve bilim merkezi haline gelmelerinde yukarıda da sözü edildiği üzere etkili oldukları anlaşılmaktadır (Orhonlu, 1976:267-271). Ayrıca, Osmanlı Rumeli beylerbeyliğini oluşturmasında bu ve benzeri kuruluşların desteğini almıştır. Gaza anlayışından hareketle yerli halkı ve feodal grupları alışık oldukları nizamın az bir değişikliği ile Osmanlı yapısı içerisine uyarlayarak önceden uygulana gelen ağır vergiler ve vergi mükellefiyetini makul bir düzeye yani geçim ekonomisi içerisinde zimmilerin ekonomik koşulları da dikkate alınarak ve bu uygulamaları hukuk kurallarına bağlayarak hem zimmi toplumun Osmanlı yönetimine ram olması sağlanması yanı sıra mezhebi çatışma ve baskıları önlemede etkili olmuştur. Aslında, XIV-XV. yüzyıllar dünyada ekonomik durgunluğun yaşandığı bir dönem olmasının yanı sıra Avrupa'da Rönesans hareketlerinin de bu dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin de ortaya çıkışı ve Timur bunalımı ve sonrası yaşanan fetret dönemi bu dönemde vuku bulmuştur. Osmanlıların İstanbul'u fethi(1453) ile birlikte bütün kurumlarının yerli yerine oturması ve büyüme sürecine girişi de tamda bu döneme rastlamaktadır (Tabakoğlu, 2006:18).

Balkan toprakları Osmanlı devletinin ana dayanak hattını XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşturduğunu ve bu dönemde siyasi bir güç haline geldiği söylenebilir.

Bayezid döneminde kul sistemi tam bir gelişme gösterdi. Daha öncede işaret edildiği üzere Tahrir defterlerinde bu devre

ilişkin kayıtların incelenmesinde yalnız yüksek makamdaki askeri-idari makamlarda bulunanlara değil, kullara da timar verildiği görülmektedir².

Bu konuda şunu da belirtmekte yarar var. Göçebe toplulukların aksine Osmanlılar, kapıkulu sistemi ile devletin dayandığı temel unsuru insan kaynağı yapmışlardır. Askeri yapının dayanaklığına ilişkin bu görüş Osmanlı Devleti'nin kültürel, sosyal, ekonomik ve estetik yapısındaki kuşatıcılığı ve sürekliliği teorik bir çerçeveye oturtmakta yetersiz kalmaktadır. Osmanlı Devleti'ni sadece tarihi sürekliliği bir ya da birkaç kurumun başarısına indirgeyen yaklaşımlar, kısmi ve sınırlı alanlarda doğru unsurlar barındırsalar da, tarihi gerçekliği ortaya koyma bakımından bütün ile ifade etmemektedir. Osmanlı insanlık tarihini belirleyen Mezopotamya, Mısır, Yunan, Akdeniz, İran gibi temel medeniyet havzaları üzerindeki en uzun dönemli hakimiyetin kurucusu ve son temsilcisi olmasıdır. İnsanlık tarihi ile ilgili kapsayıcı tezler üretmeye çalışan her yaklaşım, modernite öncesi bütün bu havzaları kuşatan bir tarih devi ile hesaplaşmak zorunda kalmaktadır (Davutoğlu, 2006:12). Bu bakımdan Osmanlılar Balkanları yönetirken kendinden önceki medeniyetlerin tecrübesini göz ardı etmediği gibi kültürel ve hukuki ve ekonomik boyutunu öne alarak kendi bünyesine taşıma becerisi göstermiştir. Diğer bir ifadeyle, Osmanlılar Anadolu'da ve özellikle Balkanlar'da Müslüman ve Hıristiyanların iç içe yaşadığı bir ortamda başarılı olabilmelerinin ardında yatan esnekliği, pragmatizm ve müzakereci yaklaşımıdır. Değişen koşullara uyum sağlama becerileri, çok çeşitli kaynakları kullanabilmeleri ve çok yönlü

girişimlerde buldukları söylenebilir. Hatta Osmanlıların ileri görüşlülüğü sayesinde ateşli silahların kendisiyle mücadele içerisinde bulunan Balkan Devletlerine göre daha erken kullandığı gibi, bilinmeyen ve ilk kez karşılaştıkları kurumları hemen bünyelerine alarak uygulamaya sokmuş olmalarıdır. Lowry; "XV. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri" adlı eserinde limni adası üzerine yaptığı bir çalışmada Osmanlı varlığının Hıristiyan nüfusa oranı 1:142 şeklinde tespit ederek Osmanlı hakimiyetinin kılıçla kazanıldığı ve muhafaza edildiğine dair görüşün mesnetsiz olduğunu ve bu durumun yerli Hıristiyan nüfusun Osmanlı idaresine verdiği destekle mümkün olabileceğini ileri sürmektedir (Lowry, 2013:14). Nitekim Osmanlılar kendi egemenlikleri altına tam alamadıkları yerlerde oraların seçkinleriyle anlaşma yoluna gitmişlerdir (Pamuk, 2007:3). Bu konuda II. Mehmed tahta çıkmasının hemen akabinde II. Murad zamanında Sırbistan ve Eflak ile yapılan barış anlaşmalarını yenilemiştir (Shaw, 1994:90).

Kısaca ifade etmek gerekirse, Osmanlıların söz konusu esnek ve pragmatizm eğilimleri Balkanlar'da büyüme ve gelişme süreçlerini tamamlamada etkili olduğu ileri sürülebilir.

XV. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı Devleti Balkanlara (Rumeli) iyice yerleşmiş önceki dönemlerde defalarca muhasara edilip alınamayan Bizans'ın başkenti İstanbul, Sultan II. Mehmed tarafından fethedilmiş ve 1453'den itibaren Balkanlar'da Osmanlı yönetimi yeni yapılanma içerisine girdiği gibi, Rumeli ve Anadolu topraklarının birleştirilmesini de sağlamış oluyordu. Bir asırlık vezir-i azamlık makamında bulunan Çandarlı ailesinin yönetimine son verilerek kapıkulu kökenli Zağanos Paşa'nın bu göreve getirilmesiyle yeni bir anlayışında ortaya çıkmasına yol açılmış oluyordu (İnalçık,

² Bkz. Alaca-hisar Tahrir defterleri,(TD) 600, 55, 161 numaralı ; ve Vılcıtrın Tahrir Defterler (TD) , 234, 28, 133 numaralı . Bu defterlerin muhtelif sahifelerinde köylerin gelirleri genelde mir-miran, padişah hassı ve çoğunlukta timar olarak ayrılmıştır.

1995:133). Türk ailelerin elinde bulunan vezir-i azamlık padişaha her yönü ile tabi olan kapukulu kökenlilerin eline geçmişti. Fatih kendinden önce kurumlaşan devşirme sistemini iyice geliştirerek kendine bağlı “kul bürokrasisini” oluşturdu. Rumeli’de kendinden önce özellikle I. Bayezid döneminde vakıf haline getirilen binlerce köyün arazisini miri araziye dönüştürerek timar olarak dağıtmıştır (İnalçık, 1947:693-694). Daha sonra II. Bayezid Fatih’in bu uygulamasını tekrar vakfa çevirerek yaklaşık 20.000 köyün arazi-emlak ve vâkıfın eski sahiplerine iade edilmesini sağlayacaktır (Dursun, 1989:180).

Fatih döneminde farklı tarihlerde çıkarılan üç ayrı kanunname ile Osmanlı Devleti merkezi şekilde bir çeşit adem-i merkeziyet denilebilecek yapıya dönüştürülmüştür. Böylece Osmanlı yönetici sınıf, iktisadi ve mali yapı ve tebaanın yükümlülükleri belirgin hale getirilmiştir. Bu düzenlemelerin yanı sıra hedef Osmanlı İmparatorluğunun topraklarını Anadolu ve Balkanlarda genişletmekti. 1460’da Mora ve donanma bakımından güçlü konumda bulunan Venedik’in etrafının çevrilmesi, 1462’de Eflak istila edildi. Ardından 1463’de Arnavutluk Osmanlı egemenliğine girdi (Uzunçarşılı, 1994:18-21; Dursun, 1989:181).

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rumeli eyaleti, mir-liva denilen sancakbeyleri tarafından yönetilen ve daha küçük mülki, askeri ve idari bir ünite olan sancaklara ayrıldı. Bu konuda Rumeli başlığı altında geniş bir şekilde değerlendirme yapılacağı için fazla ayrıntıya girmeden Fatih döneminde Balkanlar’daki fetihler genişledikçe, sancakların sayısının arttığına dair 1490-1491 tarihli Cizye Defteri, Rumeli Eyaleti 26 sancağa ulaştığı görülmektedir. Paşa, Gelibolu, Vize, Silistre, Niğbolu, Vidin, Sofya, Kösdendil, Alaca-

hisar, Vılçitrın, Prizrin, Bosna, Hersek, Semendire, İskenderiye, Dukakin, Ohri, Elbasan, Avlonya, Yanya, Tırhala, Argiri Kasrı, Mora, Preveze, Midilli ve Kefe sancaklarıdır İnbaşı, 2002: 161).

Fatih Sultan Mehmed’in Rumeli beylerbeyliğini de doğrudan etkileyen Osmanlı merkez yönetimini özetle şu şekilde oluşturmuştu : Padişah, dini ve siyasi gücü şahsında topladı. Devşirme-kul kökenlilerden oluşan yeniçeri ordusu devletin temel ordusu haline geldi. Bayezid’in başlattığı, Balkanlarda fethedilen yerleri kapıkullarına temlik yolu ile verme sistemi her alana uygulandı.Yönetim kademelerinde ulemanın rolü iyice azaltılarak kapıkullarının etkinlikleri artırıldı.Ulema ve meşayih’e hizmet eden vakıflar “mensuh” kabul edilerek, vakıflar miri arazi haline getirildi ve timar olarak dağıtıldı.Yönetimin merkez ve taşra teşkilatlarının bütün alanlarında ehl-i örf olarak da adlandırılan kullardan oluşturuldu.(Dursun, 1989:204-205)). Bu uygulamaların kalıcı olması içinde XV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı ekonomisinde de önemli gelir kaynakları oluşturuldu. Yeni siyasi nizam altında gelişen ticari ve ekonomik hayat ve buna paralel olarak artan devlet gelirleridir. Özellikle, Fatih döneminde levant dünyası olarak görülen sahada hâkim durumdaki Frenklerin siyasi egemenliğine ve ekonomik bakımdan imtiyazlı durumlarına son verilerek Venedik ve Cenevizlilerden gümrük vergisi almıştır (İnalçık, 2012:122).

Bu uygulamalardan anlaşıldığına göre XV. asrın ortalarından itibaren İmparatorluğun yönetim yapısı ekonomik bakımdan da güçlenerek merkezi bir yapıya kavuşmuştur.

Fatih, vezir-i azamlarını kullarından seçtiği gibi icrai ve siyasi iktidarın temsilcileri olarak idarenin her kademesinde yalnız

kulları görevlendirmiştir. İlk dönemlerde egemenlik yetkisi, beyler, ahiler ve öteki devlet ileri gelenleri arasında bölüşülmüştü. Yeni padişahın seçilmesi eski Türk devletlerinde olduğu gibi bu güçlerin ittifak etmesiyle gerçekleşiyordu. Fatih devlet teşkilatını yeni esaslara bağlayan Kanunname'sinde mutlak ve bölünmez bir egemenlik anlayışı getirdi. Buna göre devlet artık, hanedanın müşterek malı değildir. Padişah devleti temsilen soyut ve mutlak bir egemenliğin sahibidir. Onun amacı hiçbir grubun kendisini denetim altına sokacak kadar yeterli güce erişmemeleri için bir kuvvetler dengesi oluşturmaktır (Shaw, 1994:93) Böylece kabile-devlet anlayışı terk edilerek Roma'da olduğu gibi mutlak ve soyut bir devlet anlayışına geçilmiştir. Bu dönemden itibaren Balkanlar'da valiler, tımarlı sipahiler, vergi tahsildarları ve padişahın yasağını uygulamaya yetkili kimselerin hepsini kul kökenlilerden seçilmiştir. Bunun dışında şeriati uygulama yetkisi sadece ulemaya aitti. Şeri ve örfi kanunlara göre hüküm yetkisine sahip kadılar, idarenin kontrolü görevini yerine getirmekte idiler. Buna karşılık hükümlerin yerine getirilmesi tamamıyla ehl-i örf, bir diğer ifade ile padişahın icra yetkisini temsil eden kullara bırakılmıştır (İnalçık, 2012:118). Bu yönüyle ehl-i örf ile ulema arasında işbirliği zorunlu kılınmıştır.

Burada vurgulanması gereken husus Osmanlı devletinin merkezi yapısı ordu ile yönetimin örgütlenmesi aynı şahısların elinde toplanmıştır. Bu yapı hukuki konularda yetkili durumdaki kadılıklarda görülmektedir. Kadılarda adalet hizmetleri yası sıra idari ve beledi görevleri de yerine getirirlerdi. İç içe girmiş bu durum Osmanlı topraklarını dış tehlikelere karşı korumaya yönelikti. Bu yüzden Osmanlı toplumunda yöneticilere genelde askeriler denilmiştir.

XV. yüzyılda Osmanlı devleti teşkilat yapısının tamamen oluştuğu ve bu dönemde Balkanların büyük bir bölümü Osmanlı yönetimi altına girdiğini ve Osmanlıların Balkanları Rumeli beylerbeyliği adıyla askeri ve idari ünite olan sancaklara ayırdığını daha önce belirtmiştik. Konumuz itibarıyla Balkanların yönetimini üstlenen Rumeli beylerbeyliğinin işleyişi ve bu yönde taşra yönetimi üzerinde duracağız.

XV. Yüzyılda Rumeli Beylerbeyliği ve Taşra Yönetimi

Balkanlar fethedilince Merkezdeki padişahın emirlerini yerine getirmek üzere bölgenin güvenli bir şekilde idare edilmesine ihtiyaç duyuldu. İlk kez beylerbeylik I. Murad döneminde ihdas edildi. Süleyman Paşa Gelibolu'da devletin esas kuvvetlerinin başında Beylerbeylik konumundaydı. I. Murad Edirne'yi alınca ilk beylerbeyi merkezi Edirne olmuştur. Osmanlılar Eski Zağra ve Filibe yönünde fütihat gerçekleşince Beylerbeylik ihdas edilmiş ve yönetimine de Lalası Şahin Paşa getirilmiştir. Beylerbeylikler (eyaletler), mir-i miranlar da olarak ifade edilen beylerbeyiler tarafından idare edilmiştir. XV. Yüzyılda beylerbeyiler belli bir bölgenin idarecisi olmak yerine bütün ordu işlerinden sorumlu yetkilere sahipti. Rumeli Beylerbeyileri genellikle merkezde bulunurlar, vezirler gibi paşa unvanını taşır, divan toplantılarının tabi üyesi olarak müzakerelere katılırlardı (İnalçık, 771).

Beylerbeyiler kendi bölgesinde bütün "umur'u siyasette" hükümdarın temsilcisi olmak, beylerbeyi divanında askeri hususlara dair meseleleri halletmek, bölgesinde güvenliği sağlamak tımar tevcihi ve terakilerini yürütmek gibi görevleri bulunmaktaydı (Halaçoğlu, 1998:85). Ayrıca, beylerbeyiler kendi bölgelerindeki san-

cakbeyleriyle timarlı sipahileri mahiyetine alarak emredilen yerde orduya katılmak gibi görevleri vardı.

Beylerbeyi, kendi emri altında çalışan görevlilerle eyaleti yönetmekte ve emrinde timar defterdarı, defter kethüdası, hazine defterdarı, beylerbeyi kethüdası ve bir de tezkireci bulunmakta idi.

XV. asırda Balkanlarda yapılan bütün fetihler Rumeli beylerbeyliğine dâhil edilmiştir. 1484'te de Tuna ötesinde bulunan Kili ve Akkerman eklenmiştir. 1541'de Budin ardından Bosna'da beylerbeyliği oluşunca Balkanlar'da Osmanlı Beylerbeyliğinin sayısı artmıştır (İnalçık, 771).

Balkanların yönetiminde sancak ve kadıların rolünü belirtmeden Osmanlı yönetimi tamamen anlaşılabilir.

Osmanlı kanunnamelerinde idari birim olarak sancakların yer aldığını ve her birinin ayrı ayrı kanunnamelerinin mevcut olduğu bilinmektedir. Sancakbeyi sancak idaresinin askeri ve idari yönden en yetkili amiri idi. Savaş sırasında timarlı sipahilerle birlikte beylerbeyi bünyesine dâhil olup, sancakta asayişini sağlamak, kalpazanlıkla mücadele etmek ve memurların görevlerin yerine getirmede sorumlu olmanın dışında suçluların cezalandırılması gibi görevleri bulunmakta idi (Halaçoğlu, 1998:84). Sancaklar idari-kazai birimler olan kazalara ayrılmıştı. Kazalarda kazai-idari otoriteyi elinde tutan kadıların ilk dönemlerde Osmanlı düzeni içerisinde yargılama yetkileri yanında idari, mali, hatta askeri görev ve yetkileri bulunmaktaydı.

Timar sistemi içerisinde timarlı sipahilerin yönetiminde bulunan köylerin gelirleri yine bunlar eliyle kontrol edilip toplanmaktadır Dursun, 1989:263). Osmanlı

Devleti, insanlık birikimini ve yönetim anlayışını İslam medeniyeti çerçevesinde ortaya koymaya çalışmıştır (Davutoğlu, 2006:12). Maurice Lombard, "Müslümanlar istedikleri her şeyi alıyorlar, fakat istemedikleri her şeyi de bırakacak bir kudret gösteriyorlar" şeklinde ifade eder (Tabakoğlu, 2006:18). Daha İlk başlardan itibaren Osmanlı yönetim olarak insanları mensubu buldukları din ve mezheplere göre millet sistemi adı verilen gruplara ayırmıştır. Aynı zamanda bu gruplar kendi cemaatlerinin hukukuna bağlı olmuşlardır. Böylece, fethedilen ülkelerin Müslüman olmayan halkına karşı iyi muamele edilmekle beraber, İstanbul'un fethinden sonra durumları daha da iyileşerek devlet yönetimi içinde özerk bir statü kazanmışlardır (Timur, 2001:259).

TARTIŞMA

Osmanlılar Balkanlar'daki fetihleri tahrip ve yağma amacıyla değil, planlı bir şekilde yurt edinmek amacıyla, ülkelerini genişleterek sürekli ellerinde tutmaya çalışmışlardır. Bu fethedilen topraklara Anadolu'dan getirdikleri göçebe Türkmen aşiretleri yerleştirerek buraların imar ve şenlenmesine katkıda bulunmuşlardır. Osmanlıların siyasi birlik sağlamalarında başarılı kılan bir başka neden ilk dönemlerden itibaren istimâlet yöntemiyle toplumun değişik gruplarının desteğini alarak Hıristiyan halka karşı adaletli davranmalarıdır.

Devletin bağımsız bir siyasi örgüt haline gelmesinden itibaren özellikle XV. yüzyıllardan başlayarak Padişahlar emir ve fermanlar yayınlarken askeri ve siyasi birliği oluşturmada kanun ve nizamnameleri esas kılmışlardır. Öte yandan köylüler batıda olduğu gibi esir değillerdir. Sipahilerde Avrupa feodal düzeninde mevcut olan Senyörlere benzetilemez. Tam tersine geçici olarak bir nevi tapu şeklinde muka-

vele ile belli büyüklükte toprağı işletme hakkını elinde bulunduran köylü, kendinden sonra yeni bir mukabele ile toprağı işletme hakkı oğluna devredilmektedir. Ayrıca, Sipahilerde Osmanlı teşkilat yapısı gereğı sürekli olarak murakabeye tabi tutularak köylü üzerine herhangi bir hükümlerlik kuramamaktadır.

SONUÇ

Osmanlılar, dört büyük uygarlığın, dört büyük askeri ve siyasal gücün bıraktığı boşluğun arkasından kurulmuştur. Roma İmparatorluğunun yıkılmasından sonra ortaya çıkan boşluğu Bizans, Abbasi ve Memlûkluların doldurduğu ve bunların yıkılmasından sonra Selçuklular'ın bu boşluğu doldurmaya çalıştığı görülmektedir. Bizans'ın yıkılmasından sonra da Osmanlılar bu güç boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Coğrafi bölgede son derece sağlam bir siyasal ve sosyal altyapı kurarak tarih de ender görülen bir İmparatorluğu da var etmişlerdir.

Osmanlılar Balkanlar'daki fetihleri tahrip ve yağma amacıyla değil, planlı bir şekilde yurt edinmek amacıyla, ülkelerini genişleterek sürekli ellerinde tutmaya çalışmışlardır. Bu fethedilen topraklara Anadolu'dan getirdikleri göçebe Türkmen aşiretleri yerleştirerek buraların imar ve şenlenmesine katkıda bulunmuşlardır. Osmanlıların siyasi birlik sağlamalarında başarılı kılan bir başka neden ilk dönemlerden itibaren istimâlet yöntemiyle toplumun değişik gruplarının desteğini alarak Hıristiyan halka karşı adaletli davranmalarıdır.

Öte yandan, Osmanlılar kendilerinden önceki Türk ve İslam devletlerinin yönetim usüllerini ve siyasi kurumlarını alarak kendi toplumlarının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde geliştirmişlerdir. Devletin merkez otoritesini güçlü tutan ve doğru-

dan padişaha bağlı ve o ondan emir alan bir ordu teşkilatı oluşturulmuştur.

XV. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerinin atıldığı bir sırada II. Murad'ın tahta çıkması konusunda beylerin farklı adayları desteklemesi üzerine devlet yıkılma süreciyle karşı karşıya kalmıştır. Fatih Sultan Mehmed tahta çıktığında bu tehlikeyi ortadan kaldırmak üzere iktidar değişiminde beylerin egemenliğine son vererek Osmanlı hanedanını devletin tek hâkimi durumuna getirmiştir. Aynı dönemde yıkılan imparatorlukların yerine etnik yapıya dayalı feodal senyörler boy gösterirken, tam tersine Osmanlı İmparatorluğu etnik güçleri bir arada tutma başarısı göstererek güçlü merkezi bir yapıyı kurmayı başarmıştır.

ÖNERİLER

Balkanlar'da kurulan ve tarihin en önemli imparatorluğundan birini kuran Osmanlıların Balkanları yönetmesine dair birçok çalışma yapılmış ise de tam manasıyla Osmanlı yönetimini hala net bir şekilde açıklamaya yeterli değildir. Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivinde mevcut çok sayıda belgelerin ciddi bir şekilde incelenmeye tabi tutulması gerekir.

KAYNAKLAR

BARKAN, Ö.L. (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri," *Türkler*, C.9, Ankara, s.133-153.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ
Tahrir Defterleri : Alaca-hisar Mufassal Tahrir defterleri, (TD) 600, 55, 161 numaralı ; ve Vilçitrin Mufassal Tahrir Defterler (TD) 234, 28, 133 numaralı ve diğer 4, 149, 232, 217, 1006 numaralı tahrir defterleri.

CASTELLAN, G. (1995). Balkanların Tarihi, Milliyet Yayınları, İstanbul.

DAVUTOĞLU, A. (2006). Medeniyetler Arası Etkileşim ve Osmanlı Sentezi, Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat kitabı içerisinde, İstanbul.

DOĞRU, H. (2002). “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Fetih ve İskan Siyaseti”, Türkler, C.9, s.165-176).

DURŞUN, D. (1989). Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İşaret Yayınları, Ankara.

EMECEN, M.F. (2011). Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum, Timaş Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, H. (1947). ”Bursa Şeriye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed’in Fermanları”, Belleten, II (44), s. 693-694.

İNALCIK, H. (1993). Türkler ve Balkanlar, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, (OBİV) Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, H. (1995). Fatih Devri Üzerindeki Tetkikler ve Vesikalar I, TTK, Ankara.

İNALCIK, H. (2000). Osman Gazi’nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi, Osmanlı Beyliği (1300-1389), Editör. Elizabeth A. Zachariadou, TVYY, İstanbul.

İNALCIK, H. (2010). Osmanlılar, Timaş Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, H. (2012). Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İNBAŞI, M. (2002). “Balkanlar’da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti, Türkler, C.9, s.154-164.

İZETİ, M. (2004). Balkanlar’da Tasavvuf, Gelenek Yayıncılık, İstanbul.

KARTA, N. (2005). XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.

KARPAT, K. (2006). Osmanı Tarihinin Dönemleri, Osmanlı ve Dünya kitabı içerisinde, Haz. Kemal Karpat, İstanbul.

LOWRY, H. W. (2008). Osmanlı Dönemiinde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

NEŞRİ, M. (1995). Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi, C.I-II, Yayınlayanlar, Faik Reşit Unat-Mehmed A.Köymen, TTK, Ankara.

ÖIKONOMİDİS, N. (2000). Avrupa’da Türkler (1305-1313) ve Küçük Asya’da Sırp (1313), Osmanlı Beyliği (1300-1389), Kitabın içerisinde Editör, Elizabeth A. Zachariadou, TVYY., İstanbul.

ÖIKONOMİDİS, N. (1999). Ortaçağda Via Egnatia, Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699),Editör, Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

ORHONLU, C. (1976). “Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı”, Türk Kültür Araştırmaları, XV/1-2, Ankara, s.267-271.

PAMUK, Ş. (2007). Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

SHAW, S. (1994). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Türkçesi: Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul.

TABAKOĞLU, A. (2006). Osmanlı Mirası, Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat kitabı içerisinde, İstanbul.

TAKATS, S. (1970). Macaristan Türk Aleminden Çizgiler, Çev. Sadrettin Karatay, MEB, İstanbul.

TİMUR, T. (2001). Osmanlı Toplumsal Düzeni, İmge Kitapevi, Ankara.

TUFAN, M. (1996). Balkanlar'da Bin Yıllık Türk Kültürü, Tarih Boyunca Balkanlarda Kafkaslarda Türk Dünyası Semineri, Bildiriler, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İ.H. (1988). Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I, TTK.Yayınları, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İ.H. (1994). Osmanlı Tarihi, C.I, TTK, Ankara.

WITTEK, P. (1985). Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu, Çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak

UHIVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z11
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:74 K:100

İNSANIN SON YOLCULUĞUNA UĞURLANMASI: AĞIT, MERSİYE VE TAZİYELER

PAYING LAST RESPECTS TO THE DECEASED: LAMENT, ELEGY AND CONDOLENCES

Yrd. Doç. Dr. Yakup POYRAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
yakup.poyraz@omu.edu.tr

Özet: Tarihin ilk çağlarından itibaren ölüm düşüncesi; insanın karşısında aciz kaldığı, kaçınılmaz bir son olarak çoğu kişilerce keder ve korku sebebi olarak görülmüştür. Bu korkunun yenilmesi ve çaresizliğin etkisinin azaltılması amacıyla insanlar bazen birbirinden farklı bazense ötekinin devamı niteliğinde düşünce ve inanç sistemlerine sahip olmuşlardır. Ölen kişinin son yolculuğuna uğurlanışı hakkında sürdürülen gelenekler ile ölümü anlama çabası sadece ülkeden ülkeye değil, bölgeden bölgeye dahi çeşitlilik arz etmektedir. Toplum yaşayışı, o toplumun kültürel ve sosyal unsurları ile birlikte şekillenmektedir. Bu doğrultuda, bir bölgede uygulanmakta olan doğum ve ölüm törenleri, bayram, şenlik veya diğer özel günler, birer temel unsur olarak o toplumun kültürel hayatına katkıda bulunacak; yazılacak her şiir, yapılacak her resim, söylenecek her şarkıda bunların izlerine rastlamak mümkün olacaktır.

Bu çalışmada ölüm düşüncesi ile âdetlerinin içerikleri, bunların zaman içerisindeki değişimi ve bu değişimin edebiyat üzerindeki tesiri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, cenaze geleneği, ağıt, mersiye, taziye

Abstract: Since the first ages of history, the thought of death has been viewed as a reason for grief and fear by many people since it is an inevitable end that makes people feel helpless. In order to overcome this fear and to decrease the effect of helplessness, people have had thought and belief systems which are sometimes different and sometimes the continuation of others.

Traditions related to paying last respects and the efforts to understand death vary not only by country but even by region. Societal life is shaped by that society's cultural and social elements. Accordingly, birth and death ceremonies, feasts, festivals or other special days of a region will contribute to that society's cultural life as a key element and it will be possible to see traces of these in every poem, every painting and every song.

This study examines the thought of death and traditions about death, the changes in these throughout time and the effect of this change on literature.

Keywords: Death, funeral traditions, lament, elegy, condolence

GİRİŞ

Doğada tüm kavramlar kendilerinin tam tersi anlamları ifade eden zıtlarıyla bir bütün içerisinde ve bu zıtlıklar, tarafların anlamlarını daha keskin çizgiler çerçevesinde edinmelerini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, kötülüğün verdiği zarar ancak iyilikle kıyaslandığında yıkıcılığı anlaşılır. Keza iyiliğin değeri de ancak kötülüklerle kıyaslandığında güzelliğini fark ettirir. Doğrunun sahip olduğu değer, yanlışların karşısında anlam kazanır. Gündüzün değeri ise ancak gece olduğunda anlaşılır. Yoksulluk tadılmadığında edinilen zenginliğin de sıra dışı bir anlamı olmadığı gibi sağlığın önemi ancak hastalıkla anlaşılır ve *hayat* sadece sonunda *ölüm* olduğu için bu denli değerlidir.

Sözü edilen kavramların bazılarını yaşamak ve onlara sahip olmak insanın en büyük hayaliyken, diğerleri insanlarda sürekli bir kaçma hali hissettirmektedir. Oysa ne saf mutluluk mümkündür, ne acısız hayat ne de kötülük olmayan bir dünya... Fakat bu zıtlıkların neredeyse her birinde değişim söz konusu olabilir; çok yoksul olan bir gün zengin olabilir, hastalar iyileşebilir, kötülük görenler iyilik bulabilir, geceler gündüze döner, kuruyan dal yeşerir veya tam tersi olabilir. Ancak ölüm, sonu bilinmeyen o tek yol, yaşam denen dünyevi cennetin bittiği yer olarak algılanır ve insanlara her zaman doğa karşısındaki çaresizliğini duyumsatır.

Ölüm, insan için sadece yaşamın zıttı değildir. Zira insan algıları sadece akıl ile değil, korku, kaygı, sevinç, heyecan, coşku, üzüntü, öfke, vb. duygularını oluşturan tüm unsurlarla birlikte şekillenmektedir. Bu sebeple ölüm her zaman korkutucu bir karanlık perdenin arkasında saklanan gelecek gibidir. İnsan bazen ölümün kendisini bulmasından korkarsa da çoğunlukla asıl korkusu

sevdiklerini yitirmektir; onları bir daha görememe ve onlarla bir daha konuşamama endişesi, onlara söyleyemedikleri sözlerin ağırlığı, onlardan duyamayacakları sözlerin boşluğu, hâsılı, çoğunlukla onların ölümü değil, bu gidişlerin ardından kendilerini bekleyen hayatın zorluğundan korkmaktadırlar.

Başkalarının ölümlerine ağlayan insanların pek çoğunun gözyaşı, kendilerini veya yakınlarını ölen kişinin yerine koymalarından kaynaklı akmaktadır. Kendi ölümlerinin ardından kalanların yaşayacağı üzüntüler, yaşanmamış günlerin, tutulamamış sözlerin ve en önemlisi kaybedilen geleceğin çaresizlik dolu pişmanlığıdır ki bu durumda ölüm korkusunun bir yanı sıra insan bencilliğini ifade ettiğini söylemek de mümkündür.

Sonuç olarak insan ölüm karşısında çaresizdir. Nasıl ki tüm varlıklar zıtları ile var olmuş ve olmaya devam edecekse, adına yaşam denilen o büyük başlangıcın da bir gün sonu gelecek ve ölüm adlı o kaçınılmaz son ile yaşam serüveni bitecektir.

Ölüm genel olarak; yaşamsal işlevlerin ve buna bağlı olarak yaşamın son bulması şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak bu gerçekliğin kaçınılmaz olarak insanı bulacağı, insan ömrünün sonsuzlukta sadece bir an olabileceği gerçeği karşısında insan kendini aciz hissetmiş ve bu aczi önleyebilmenin yollarını aramıştır. Yaşam bir andır ve en güzel yaşamlar bile bir süre sonra unutulup gitmektedir. İnsan ömrünün ancak bir “an” olabileceği gerçeği, insanın doğasında var olan doyumsuzluk içgüdüleri ile birleştiğinde ölümsüzlüğün nasıl sağlanacağı üzerinde düşünölmeye başlanmıştır. Sözlerin, seslerin ve yaşamların yarına kalması arzusunun temelinde de esasen bu doyumsuzluğun

izleri vardır; sesim kaç yıl sonra hâlâ yankılanıyor olacak?

Kalıcı bir iz bırakma içgüdüsünün de kökeninde bunların görülmesi vardır. Bu sebeple, ressamalar, heykeltıraşlar, şairler, yazarlar ve düşünürler eserleri ile ölümsüzlüğü aramışlardır.

Bununla birlikte, yaşanan hayatın bir sonu olması ve bu sonla var olan her şeyin son bulması da insanda büyük bir boşluk/hiçlik duygusu uyandırdığından ölümden sonraki hayatın sorgulaması yapılmıştır. Kutsal kitaplarda, dünyevi beden ölümünün ardından yaşamın ceza ve ödülleri alınacağı cennet ve cehennem olguları anlatılmış, bu dünyada yapılan kötülüklerin en acı şekilde cezalandırılacağı, iyiliklerin ise en tarifsiz güzelliklerle ödüllendirileceği o ilahi adalet sistemi, dünyadaki yaşama iletilmiştir. Bazı inanç sistemlerinde ise, ölümün sadece içinde doğulan beden ölümü olduğu, bu beden ölümü ile farklı bir yaşam döngüsüne girileceği müjdelenmiştir. Örneğin, sınıf ayrımlarının en sert olduğu toplum olan Hindistan'da yaygın bir inanç olan Brahmanizm'de inanç, insanın ölümü ile son bulacak yaşamın daha alt ya da daha üst seviyede olan bir başka yaşama geçişini müjdelemektedir.

Ölümlle İlgili Yaklaşımlar

Bütün eski uygarlıklarda “öteki dünya” düşüncesi ile ölüm korkusu var olmuştur. Ancak ölümden korkulmaması gerektiği ilk kez eski Yunan topluluklarında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde egemen olan *atom* düşüncesinde varlık, bileşim ile açıklanıyor, bu durumda bileşenlerin dağılması mutlak sonu oluşturuyordu. Bu doğrultuda örneğin Epiküros, “Yaşam varsa ölüm yok, ölüm varsa ben yokum.” diyerek, insan hayatının bitiminden sonra

hiçbir şeyin anlamının kalmayacağını söylemiştir. Benzer şekilde ölümden sonra bir hayatın olmasının mümkün olmadığını söyleyen Cicero ve Seneca gibi düşünürlerin yanında, Stoacılar olarak adlandırılan grup da ölümü soğukkanlılıkla karşılayarak, bunun yaşamın olağan bir sonucu olduğunu söylemişlerdir (Timuçin, 2000:261). Ancak bunun tam aksine, Becker, Heidegger ve Kierkegaard gibi düşünürler ölümün, acı verici bir kaygı kaynağı olduğunu söyleyerek, kendi ölümünü cesaret ve olgunlukla kabullenebilen insanın önemli bir değişim geçirmiş olduğunu, bununla da ruhsal olgunluğa erişmiş olacağını söylemektedirler. Canetti ise ölüm düşüncesini daha fazla tepki ile karşılamış, onu *varoluşun baş belası* bir unsur olarak nitelendirmiştir (Koç, 2009:248). Montaigne ise (1994:145), Epiküros gibi varlığı insan düzeyine indirgeyerek, doğduğumuzda her şeyin doğumu olan hayatın, ölümümüz halinde yok olacağını söylemektedir. Ona göre; Manilius'un¹ “Doğumla ölüm başlar, son günümüz ilkinin sonucusudur” ve Lucretius'un “Niçin hayat sofrasında karnı doymuş bir çağrılı gibi kalkıp gidemiyorsun? Niçin günlerine yine sefalet içinde yaşanacak, yine boşuna geçip gidecek başka günler katmak istiyorsun” sözlerindeki önemli hakikat, ölümün, yaşamın en doğal sonucu olduğudur. Bu durumda, son günlerin insanı korkutuyor olması düşüncesinin de anlaşılır olmadığını söyleyen Montaigne, yaşamın son gününün insanı öldürmek konusunda diğerlerinden daha fazla bir iş görmediğini, çünkü yorgunluğu yaratanın son adım olmadığını, son adımda sadece

¹ İlkçağ ile Ortaçağ dönemleri arasında köprü görevi gören Manilius'un (ö.526) (URL-1) bu sözlerinin bir benzeri de Nobel ödüllü biyolojist François Jacob tarafından birkaç bin yıl sonra; *genetik program, bireyin ölümünü yumurta döllendir döllenmez yapar* sözleri ile desteklenmiştir.

yorgunluğun ortaya çıkacağını söylemektedir. Nietzsche de (2005:32) ölümden sonra bir hayat olmadığını çok daha sert bir üslupla söyleyerek; acı çekme ve güçsüzlük duygularının, [her zaman olduğu gibi] yine daha fazlasını [bu dünyadaki yaşam kadar kısıtlı olmayan sonsuz bir hayat] isteyen insanlarca yaratılan *öbür dünyadan* bahsetmiştir. O'na göre *gönlü veremli* ölüm vaizlerinin [din adamları] görevinin, insanlara yorgunluk ve yoksunluğu öğretmek, sakın bir şekilde ölüme [kurtuluşa] hazırlamak ve insanı dünyadaki yaşamına sırt çevirip öbür dünyadaki yaşamına öğütlemektir.

Ölüm hakkında söylenebilecek veya düşünülebilecek her şey, ikinci elden edinilmiş bilgiler doğrultusunda söylenebilmektedir. Çünkü ölümlü gözlemlene yoluyla edinilen her bilgi başkalarının ölümü ile ilgili bilgileri kapsamaktadır. Bu sebeple ölüm ve sonrası ile ilgili olarak bir şey bilmek mümkün olmadığı gibi, deneyimle gelen bir bilgi de yoktur (Bayındır, 2006: 66). Benzer şekilde Kant da ölümün hiçbir zaman tecrübe edilemeyeceğini, zira onu tecrübe etmenin yaşamın sonlaması ile mümkün olabileceğini; Renard ölümden en doğru şekilde bahsedebilecek kişilerin sadece ölümler olduğunu; La Bruyere ise ölümün hayatın her anında kendini hissettirmesine karşın sadece bir defa geleceğini ifade etmiştir (Öner, 2008: 21).

İnsan hayatının en kat'i yasası olan ölüm gerçeği, insan zihnini sürekli olarak meşgul eden bir kavram olarak sadece düşünce sistemlerinin değil, dini inanış ve sanat eserlerinin de üzerinde durduğu temel konuların başında gelmektedir (Batislam, 2003: 186). Örneğin, Karma felsefesi doğrultusunda Budizm ve Manihaizm dinleri, ölümü bir son olarak görmez; ölümün ardından insan ruhu yeniden, fakat başka bir bedende hayat

bulacaktır. Ancak bu inanışta da, kötü düşünce veya davranışların sahibi cehennem azabı çekerken, iyi davranış ve sözlerin sahibi Tanrılar âleminde mükâfatlandırılacaktır. Dünyaya yeniden geliş ancak bu ceza ve ödülün ardından gerçekleşmektedir. Fakat nefsinin dünyevi duygulardan arındırılmış kutsal kişiler, ölümleri ile varlıklarını oluşturan unsurları yok etmiş olacaklarından, yeniden dünyaya gelme ihtimallerini ortadan kaldırarak, Tanrılar âleminde sonsuz yaşamı mükâfatlarıyla ödüllendirileceklerdir (Sarıkçıoğlu, 2000: 189).

Türklerde ise İslamiyet öncesi dönemdeki inanış hakkında bilgi, genellikle yazılan destanlardan elde edilmiştir. Bu destanlarda, Türklerin bu çağdaki inanışlarının ölümlerinin dirilmesi ya da dirilmesi üzerine şekillendiği görülmektedir (Öner, 2008: 89). Örneğin, Altay'ın Sayın Süme Destanı'nda ölenlerin bir kitap sayesinde diriltmesinden bahsedilmektedir. Kangıvay Mergen Destanı'nda da Kangıvay'ın cesedi koşutulan atların üzerinde dolaştırılarak içine nefes verilmesi ile diriltildiği söylenmektedir. Manas Destanı'nda ise Manas gökten inen bir melek sayesinde yeniden dirilmiş, Tanaa Herel Destanı'nda ölümler in etrafında dolaşan tavşan ve tilkiler sayesinde dirilirken Ton Aralçın Han Destanı'nda ölümler ak bir örtü sayesinde yeniden [ecel zamanları henüz gelmemiş olduğundan] dirilerek hayat bulmuşlardır (Sayar, 2011: 187). Gılgamış Destanı'nda ise arkadaşı Endüku'nun ölümüyle perişan olan Gılgamış'ın söylediği; “*Senin için Uruk halkına ah ve figan ettireceğim, mesut kimselere etrafında matem tutturacağım ve ben senden sonra etrafımı mundar bir hâle getirip, senin için kendimden vazgeçeceğim*” sözleri ile bu kültürdeki yas geleneğinin izleri görülmektedir (Temiz, 2005: 3). Bununla birlikte, Türklerde [İskitler, Hunlar, vb.]

İslamiyet öncesi dönemde de ruhun ölümsüz olduğu ve bedensel ölümün gerçekleşmesinin ardından ikinci bir hayatın başlayacağı inancı geçerlidir. Bu sebeple de ölenlerin ikinci hayatlarında ihtiyaç duyacağı çeşitli eşyalar [para, kılıç, vb.] ile ölen kişinin hizmetlilerinin de [bazen yüz ya da yüzden fazla kişi] beraber gömüldükleri ortaya çıkarılmıştır (Onay, 2013: 238-239). Bununla birlikte, Eski Uygur Türkçesinde yer alan Nirvana'yi² bulduktan sonra asla ölüm olmaz anlamına gelen, “*Nirvanıg bultukta kin neş ölüm bultukmaz*” (Tokyürek, 2009: 170) sözü ile dünyevi haz ve ihtiraslarını dizgin etmenin önemi ifade edilmektedir. Bu sözde insanların istedikleri takdirde [gerekli olan ceza ve ödüllerin ardından] yeniden dünya hayatı yaşayabileceklerine dair inancın yanı sıra tok gözlülük yüceltilerek, ikinci hayatı olgun insanların talep etmeyecekleri inancı duyumsatılmaktadır.

İslamiyet inancına göre ise ölüm, belirsiz ve karanlık bir giz perdesinin ardında değildir. Ölüm, İslamiyet inancında da ikinci hayatın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bedenler, dünyevi insan ömrü ile sınırlı iken ruh ölümsüzdür. Bu sebeple de ölüm gerçek dünyaya açılan bir kapıdır (Batislam, 2003: 198). Bu inançta, ömür bir sınav yeri olmakla birlikte, İslamiyet kuralları gereğince yapılan iyi ve doğru davranışlar, gerçekleştirilecek sorgunun ardından cennet ile ödüllendirilirken, kötü niyet ve kötülüklerin cezası en ağır bedellerin ödendiği cehennemde verilecektir.

Tasavvufta geçici bir hazırlık evresi olarak nitelendirilen ölümlü dünya hayatının karşısı, ruhun beden hapisanesinden kurtulup sonsuzluk makamına ulaştığı

² Nirvana, Hinduizm inancında insanların yeniden doğuş ihtiyacından kurtulacak denli gelişip olgunlaşarak ulaştığı makam olarak nitelendirilmektedir.

uhrevi hayattır. Tasavvuf inancına göre ölümün renkleri şunlardır (Demirci, 2000:11-12):

- **Mevt-i Ahmer;** Kırmızı ölüm anlamına gelen bu ölüm, kişinin nefesine karşı koymasını,
- **Mevt-i Ebyaz;** Beyaz ölüm anlamına gelen bu ölüm, oruç ve açıklıkla beyazlaşarak aklanmış kalbi,
- **Mevt-i Ahdar;** Yeşil ölüm anlamına gelen bu ölüm, gösterişten uzak ve yamalı kıyafetler giyilmesi suretiyle nefsin³ gurur ve kibrinin kırılmasını,
- **Mevt-i Esved;** Siyah ölüm manasına gelen bu ölüm ise gerçek olanın Allah olduğu inancı ile kişinin her türlü cefaya tahammül edeceği anlamlarına gelmektedir.

Bu renklerden geçme ile insan, “ölmeden ölmek” denen diğer bir ölüm hâlinin ilk adımına geçmiş olacaktır. Bu mertebeye geldiğinde insan, ölümün üç basamağından geçmek durumundadır: bunların ilki olan **tecedd-ü emsal**³ de her şeyin Hakk'ın bir tecellisi olduğu inancı çerçevesinde, Hakk'ın tecellisi vuku bulduğu tüm âlemin göz açıp kapayıncaya kadar ölüp dirilmesindeki keyfiyetini ancak ehl-i keşf idrak edebilmektedir. Her şey Hakk'dan gelmiş ve Hakk'a dönecektir. Tecelli vuku bulduktan sonra ise aslına rücu olmayacaktır. İkinci ölüm olan **mevt-i ıztırârî**, fizyolojik olarak beden ölümünü anlatmakta, son olarak **mevt-i ihtiyarî** ise tasavvuf inancındaki **ölmeden ölmek** kavramının tam karşılığıdır.

Bu doğrultuda örneğin ölüm korkusundan azade olmuş Mevlânâ, dünyevi beden sadece bu dünya ile sınırlı olduğunu, Hakk'a kavuşmanın onun kalbinde aşk

³ Nefs kelimesi tasavvufta ağırlıklı “ruh” anlamında kullanılmıştır.

vuslatı olduğunu söylemekte ve ölümden korku duymanın kaynağını “Ölümden korkanın korku sebebi kendisidir. Bu sebeple ölümden gördüğü yüzü ancak insanın kendi çirkin yüzüdür” (Karaköse, 2009: 285-286) şeklinde açıklamış, benzer şekilde Yunus Emre de (Çınar, 2012: 17):

*Ko ölmek endişesin
Işık ölmez bakidir
Ölmek senin nen ola
Çünkü canın ilahidir.*

dörtlüğü ile ölüm hakkında endişelenmenin gereksiz olduğunu, çünkü can/ruhun sonsuzluğunu anlatmaktadır.

Benzer şekilde ölüm korkusunun aşılabilmesi için İbn-i Sina da bu dünyanın dışında bir hayat olduğunu, bu sebeple fani dünyadan ayrılma korkusunun yersiz olduğunu, “Ölüm nefsin aletlerini terk etmesidir sadece” cümleleri ile ifade etmektedir (Saruhan, 2006: 96). Bununla birlikte İslamiyet inancının temelini oluşturan Kuran-ı Kerim’de ölümün kaçınılmazı olmayan mutlak bir son olduğu⁴ (Hatip, 2006: 83) ve bu sonun sadece Hakk’a kavuşmak için ölümlü olandan ölümsüz olana doğru bir geçiş olacağı söylenmiştir (Dorman, 2011:161).

Türk şiirinde en fazla işlenen temalardan biri olan ölüm konusuna pek çok mersiye, şiir, öykü ve romanda yer verilmiş, şair ve yazarlar bazen ölümü yücelten cümleler ile bu dünyanın hiçliğini vurgulamış bazen ise kalanlar için kahredici bir azap olan ölüme [ve sebebi olarak nitelendirilen felek, kader ya da Tanrı] sitemler edilmiştir. Klasik Türk şiirinde ise, tasavvufî etkilerin altında

olan pek çok şair için ölüm, sabır ve metanetle kabul edilmesi gereken doğal bir sonuçtur. Bu sebeple, ölüm temasının işlendiği şiirlerde isyandan çok kabullenişe meyyal bir hal sezilmektedir.

Divan şiirinde şairlerin ölüm ile ilgili ifade ettikleri düşünceler, ölümün sorgulanmasından ziyade içerisinde yetiştikleri kültürün bir yansıması olarak manevi itikatları gereğince dile getirilmiştir. Örneğin Yahya Bey (Savran, 2009: 171-180):

*Ey kara günlü seher gibi agardı
sakalun
Haberün yok kefenün boynuna
takdı ecelün*

beytiyle beyazlaşan sakallarının ölümün bir habercisi olduğunu söylemekte, Nesimi ise,

*Kimi önümce ağlar kimi vâ der
Ölüm koymaz kamu yahşı yamanı*

beytiyle, ölümün günün birinde iyi veya kötü ayırt etmeksizin herkesi bulacağını söylemektedir. Nev’î (Yeniterzi, 1999: 89):

*Seyl-i fenâda sanki tokuz göz bir
âsiyâb
Turmaz öğütmede dimeyüp şeyh ü
şâb çarh.*

*Ölçüp döker bu nokta-i encümle
subh u şâm
Nev’î nukûd-ı ‘ömrümüz eyler hisâb
çarh.*

beytiyle feleğin dokuz gözlü bir değirmen gibi her an genç olan değirmenin genç yaşlı ayırt etmeksizin gece gündüz ömür sermayesinden eksilenleri hesapladığını söylemektedir.

⁴ “Ölümden kaçmak size fayda vermez (Azhab/16); “Kendisinden kaçtığınız ölüm muhakkak sizi bulacaktır (Cum’a/8) ; “Biz senden önce de hiçbir insana ölümlülük vermedik (Enbiyâ/34)” ve “Her canlı ölümü tadacaktır” (Enbiyâ/35), vb. ayetleri ile ölümsüzlüğün İslamiyet’te var olmadığı ve her canlının kaçınılmaz olarak mutlak sonu tadacağı vurgulanmıştır.

Öte yandan klasik şiirde ölüm genel olarak bir bayram [veya vuslat] olarak nitelendirilmişse de yakınlarını kaybetme karşısında hissettikleri elem ile isyana varan düşüncelerin (Savran, 2009: 171-180) yanı sıra ölümsüz yaşamda huzur bulmayı dileyen dualar (Kazan, 2009: 789-790):

*Cihânda çekdi o cümle ezânın
âlâmın
Cinânda hem-demi Eyyûbla Bilâl
olsun (Mu'înî).*

ile aşğın rakibinin ölümünü dileyen şiir de mısra ve beytlere dökülmüştür.

*Aş ile halvâ bişürmekde rakîb üstâd
imiş
Hak nasîb itsün bize halvâsını vü
aşını (Zâtî).*

Bunun dışında, İslamiyet'te ölen kişilerin arkasından kötü sözler edilmesinin dinen caiz olmaması ile bu davranışların sosyal ve kültürel yaşam içerisinde hoş karşılanmamasına rağmen, ölen kötü kalpli kişilerin ölümü ile duyulan mutluluk, yer yer mizahi bir içerikle dile getirilmiştir (Öztürk, M., 2012: 1807-1818):

*Ne kendi eyledi rahat ne verdi
halka huzûr
Yıkıldı gitdi dünyâdan dayansın
ehl-i kubûr (Lâ-edrî).*

*Vây Sinân Paşa 'ya toprak başına
Öldi ol tezvîre sûret bulduran
(Gelibolulu Mustafa Ali).*

Rakiplerince seilmeyen bir şair olan sır kâtibi Ahmed Faiz'in Kabakçı Mustafa isyanı ile öldürülmek istenirken bir damdan başka bir dama atlamaya çalışırken yere düşüp öldüğünde, mahlassız söylenen bir beyit ile şairinin ölümü ile layığını bulduğu ifade edilmiştir:

*Uçdu damdan itdi tamuyu makar
Bu köpeğe bu kadar uçmak yeter.*

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat dönemi ve sonrasındaki dönem, siyasi ve kültürel anlamda çok ciddi değişimlerin görüldüğü dönemdir. Bu zamandan önce ölüm ile ilgili yazılan şiirlerde genel olarak bir teslimiyet duygusu/havası hâkimken, Tanzimat Devri ve sonrası edebiyatı, çeşitli kültürlerle olan etkileşim sebebiyle duygularda farklılıklar göstermeye başlamıştır.

Tanzimat dönemi şairlerinden Abdülhak Hamit Tarhan'ın, eşinin ölümünün ardından duyduğu büyük acı⁵ ile kaleme aldığı Makber şiiri, her mısraında ölümün ağırlığının kol gezdiği bir eser niteliğindedir (Çalışkan, 2005: 149). Çünkü bu dönemde bilhassa Fransız edebiyatı etkisiyle, ölüm temasında; daha önceki dönemde etkili olan öteki dünya, Allah ile kavuşma, asıl hayat gibi unsurların yerini, ölüm sebebiyle ortaya çıkan ayrılığın yarattığı üzüntüler ve hiçlik [boşunalık] duygusu almıştır (Bilgegil, 2010: 83). Bu dönem şiirinde ölüm fikri, insanı derin korkulara ve bunalımlara çeken bir olguyu ifade etmektedir (Aydemir, 2003).

Cumhuriyet döneminde ise Türk şiirinin Tanzimat dönemi ile değişen yaklaşımlarının izi görülmektedir. Bu yaklaşımlarda geleneksel temadan uzaklaşıldığı; edebiyatta genel olarak

⁵ Tarhan, Makber (ve sonrasında Fatma Hanım için yazdığı pek çok şiir ile) ile her ne kadar eşi Fatma Hanım'ın ölümüyle büyük bir acı yaşadığını dile getirmişse de, bunun ardından bir evlilik daha yapmış, bir sene süren bu evlilikten sonra yine verem hastalığı sebebiyle ikinci eşini kaybetmiş, ağabeyinin tavsiyesiyle yaptığı üçüncü evliliğin de ayn şekilde sonuçlanmasının ardından dördüncü evliliğini gerçekleştirmiştir.

yaşama sevgisi veya tam zıttı olarak ölümün yüceltildiği görülmektedir. Cahit Sıtkı, Necip Fazıl, Behçet Necatigil, A. Muhip Dranas, Turgut Uyar, A.H. Tampınar ve Yahya Kemal gibi şairler de bu dönemde ölüm temasını çeşitli boyut ve yaklaşımlar ile sıkça kullanarak ifade eden şairlerden olmuşlardır. Bu dönem şiirinde ölüm teması genel olarak rahatsızlık ve kaygı uyandıran sonsuz karanlıklar ile ilişkilendirilmiştir (Örgen, 2008:159).

Cenaze Merasimi Gelenekleri

İlk çağlardan itibaren bütün toplumlarda ölen kişinin ardından yerine getirilmesi gereken vazifeler olduğu inancı taşınmaktadır. Bu doğrultuda bazı toplumlarda ölenin yakılması, bazı toplumlarda toprağa gömülmesi bazı toplumlarda ise mumyalanması işlemi ile düzenlenen cenaze merasimleri, geride kalanlarının asli vazifelerinden olmuştur. Bu merasimlerde -topluluktan topluluğa farklılık göstermekle birlikte- temel amaç ölen kişinin gittiği yerde rahat etmesini veya huzur bulmasını sağlamak ile kalan kişilerin kalplerine yerleşen elem ve kederin hafifletilmesidir.

Bu doğrultuda ilkçağ toplumlarında yaygın bir şekilde görülen, ölümlerin sahip oldukları eşyalar⁶ ile gömülmesi geleneğinin kökeninde; ölümlerin gittikleri yerlerde ihtiyaç duyabileceği nesnelerin sağlanması, ölümlerin bu eşyaları almak için geri dönmeye çalışmalarının engellenmesi ve ölenin artık murdar sayılan eşyalarından kalanların kurtarılması olmak üzere üç amaç söz konusu olmuştur (Öner, 2008: 29).

⁶ Mısırlılarda yapılan pek çok kazı sonucunda özellikle firavunların ölümünde sadece eşyaları değil, firavunun eş ve hizmetlileri hatta sevdiği hayvanların da ölen kişi ile beraber gömüldüğü de ortaya çıkarılmıştır.

Eski Mısır'da ise hane halkından hatırı sayılır itibar sahiplerinin ölümü halinde, hanedeki tüm kadınların yüzlerine çamur sürdükleri, ölüyü evde bırakıp sokağa döküldükleri, yer yer memelerini açıp eteklerini bellerine kadar kaldırmış halde dövünerek sokakları dolaştıkları bildirilmektedir. Bu esnada hane erkeklerinin de kadınların yanlarında (aynı şekilde yüzleri ve bedenleri çamura sıvalı halde) yürüdükleri söylenmiştir. Yahudilik inancına göre ise ölümden sonra insanların öteki dünyaya (Şeol) gidip yeniden canlanacağı bildirilmektedir. Geride kalanlar ise öleni son yolculuğuna uğurlama (cenaze) merasiminde (veya yas töreninde) saçlarını kesen ağlayıcı kadınlar⁷ elbiselerini yırtmakta, ölen kişiyi anlatan uzun veya kısa şiirler eşliğinde ağlamaktadırlar. Cenaze merasiminin ardından yas sahibi ise yedi gün boyunca evden çıkmayarak taziyeleri kabul etmektedir. Hristiyan inancında ise ölümün ardından mezarın hazır olması ile kilisede (veya mezarın başında) düzenlenen ayin ve cenaze töreni yapılır. [Hristiyanlıkta, Cahiliye devri inancı ya da Yahudilikte olduğu üzere ölenin ardından üst baş yırtma ya da feryat ederek ağlama geleneği yoktur.] Törenin ardından iki gün boyunca ölenin akrabaları tarafından kilise kapısında yoksullara yiyecek dağıtılır ve yas sahibi üç gün boyunca taziyeleri kabul eder (Temiz, 2005: 4-6).

Türklerde ise İslamiyet'ten önceki dönemde genellikle ölümlerin yakılması ve küllerinin gömülmesi şeklinde olan mezar

⁷ Cenaze merasimleri için oldukça önemli bir yer kaplayan *Ağlayıcı Kadınlar* cahiliye devri cenazelerinde oldukça sık boy göstermişler, para karşılığı ağlayarak ölen kişinin ne kadar sevilen ve değerli bir kişi olduğunu çevreye göstermeye çalışmışlardır. İslamiyet'in kabul edilmesi ile bu gelenek bizzat Hz. Muhammed tarafından, ölünün kabir azabı duyacağı, kabirde rahat edemeyeceği gerekçesi ile yasaklanmıştır.

geleneği İslamiyet'in ardından değişerek sadece bedenın kefenlenerek gömülmesi haline dönüşmüştür (Öner, 2008: 89). Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise padişahların ölümünün ardından Osmanlı tebaasının yanıp yakılarak ağlaması, başlarından aşağı toprak serptikleri, yanaklarını yırtarak ağladıkları ve matem esnasında kadınların saçlarını kestikleri⁸ nakledilmiştir (Eren, 2012: 268).

Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ülkemizde ise ölüm ile ilgili gelenek (bölgeden bölgeye çeşitli değişiklikler göstermekle birlikte) ölünün yıkanmasının ardından kefenlenmesi ve tabutsuz bir şekilde toprağa gömülmesinin ardından, yas evinde yedi gün taziye kabul edilmekte, ölümün yedinci günü ile kırkinci günlerinde mevlitler eşliğinde dualar okunmaktadır. İslamiyet inancında ölen kişinin üzerinde ona ait herhangi bir [dünyevi] eşyanın bulunmaması gerekmektedir. Bununla birlikte bağırap çağırarak ağlamak dinen caiz görülmesi de, ölüm acısının tesiri ile çeşitli bölgelerde kadınların göğüslerine ya da başlarına vurarak ağlamaları ve saçlarını yolmaları günümüzde de sıklıkla görülmektedir.

Bunun dışında ölümden kaçınma amacıyla uygulanmış bazı gelenekler de günümüzde halen devam etmektedir. Ölünün yıkanacağı suyun ısıtıldığı kazanın, cenazenin yıkanmasının ardından ters çevrilmesi, suyun ısıtılması için yakılan ateşin (su ısıdıktan sonra) su ile söndürülmesi, cenaze evindeki su dolu kapların boşaltılması, ölünün toprağa defnedilmesinin ardından dağılan cenaze alayının arkasına bakmaması, bir evden iki

cenaze çıkmasının ardından [yeni bir ölüm olmasın diye] kurban kesilmesi (Sayar, 2011: 213), hane halkı kadınlarının [ölen kişinin geri dönüp yanına sevdiği ya da sevmediği birini alacağı korkusuyla] kıyafetlerini yedi gün boyunca ters giymesi (Temiz, 2005: 11), vb. gelenekler uygulanarak yaşatılmaktadır.

Esasen bu davranışların her biri ölüm korkusu sebebiyle yapılmakta olup, bazı yerlerde ölenin bazı yerlerde ise ölümün yeniden haneye uğramaması amacını taşımaktadır. Hatta bu korku öyle derinliklere işlemiştir ki; bahçeye sarımsak dikilmesi, çatıda baykuş veya karga ötmesi, köpeklerin vakitsiz ulmaları, horozların vakitsiz ötmesi, ölümden önce ölecek olan kişiye gelen sağlık hali [ölüm iyiliği] ile evine bereket dolması, vb. pek çok durum ölüm habercisi olarak değerlendirilmiş, yeni nesiller bu belirtilerin fark edilmesi gereğinin nasihatleriyle yetiştirilmiştir. Bunların dışında ölüme neden olabilecek belirtiler de önlenmeye çalışılmıştır. Örneğin, *ayakkabı ve terliklerin ters düşmesi, makasın ağzının açık bırakılması* (Sayar, 2011:215) veya *evin eşliğinde oturulması haneden ölüm çıkacağı inanışına sebep olmaktadır* (Eren, 2012: 261).

Ölümün yaş, cinsiyet veya maddi durum gibi farklılıklar karşısında kimseye ayrıcalık tanımıyor olması, insanın ölüm karşısındaki acizliğini oluşturan unsurlardandır. Bu acı karşısında sevdiği biri veya birilerini kaybedenler ise yaşadıklarını *ağıt* adı verilen melodik şiirler ile ifade etmişlerdir.

Kültürümüzde kesinlik bildirmemekle birlikte *ölüm* teması İslamiyet'ten önce *sagular* ve *yuğ* adı verilen törenlerde, İslamiyet'ten sonra ise *ağıt* ve *mersiyelerde* işlenmiştir.

⁸ Kadınların cenazenin yasını tutarken yanaklarını çizerek kanatmaları, saçlarını kesmeleri gibi adetler günümüzde de geçerli olmakla birlikte, pek çok bölgede erkeklerin yedi gün boyunca saç ve sakallarını kesmedikleri görülmektedir.

Sagular

Sagular, İslamiyet öncesinde savaş ya da başka bir sebepten ötürü hayatını kaybeden bey, hakan ya da halk kahramanı savaşçıların ölüm merasimi olan yuğ [matem, yas] törenlerinde (Aydemir, 2013:235) saz eşliğinde söylenmiş olan yas şiirleridir (Acehan, 2012:8). Bu dönemde ölünün arkasından üzüntü bildiren sagular (Çakır, Ö., 2006:269), halk şiirinde ağıt, (Savran, 2009:170) Klasik Türk şiirinde ise mersiye olarak nitelendirilmişlerdir. (Öztürk, M., 2012:1803). Her ne kadar mahiyet anlamında farklı üslup ve biçimler kullanılmış (Yılmaz, 2006:10) olsa da bu üç kavramın yazılma veya söylenmelerindeki ortak sebep, ölen kişinin arkasından duyulan acının ifadesidir.

İslamiyet öncesi Türk kültüründe sıkça rastlanılan sagular, yedi veya sekizli hece ölçüsü ile yazılan şiirler olup yuğ törenlerinde sagulara yer verilmesi hususunda ayrı bir önem ve itina gösterilmiştir (Yılmaz, 2006:11). Saguların en tanınmış olanı Divan-ü Lügati't-Türk'te yer alan Alp Er Tunga için yazılmış olan sagudur (Acehan, 2012:8).

Bu sagu milattan önce yedinci yüzyılda yaşamış çok sevilen ve kahraman olarak nitelendirilen ve 140 yıl yaşadığı rivayet edilen Saka Hükümdarı Alp Er Tunga'nın ölümünün verdiği acı ile yazılmış bir ağıttır (Günay, 2007:5):

*Alp Er Tunga öldi mu? (Alp Er
Tunga öldü mü?)
Issız ajun kaldı mu? (Dünya
sahipsiz kaldı mı?)
Ödlek öcün aldı mu?
(Korkak/ödlek öcünü aldı mı?)
Emdi yürek yırtılır! (Şimdi
yürek yırtılır).*

*Ulşıp eren börleyü,
(Erler/Erkekler kurtlar gibi
uludular)
Yırtın yaka urlayı, (Hiçkırıp
yakalarını yırttılar)
Sıkırıp üni yurlayı, (Acı
sesler ile bağırdılar)
Sıgtap közi örtülür!
(Ağlamaktan gözleri kapandı).*

Manas Destanı'nda ise Manas'ın ölümü üzerine söylenmiş saguda ise Manas'ın ardından yaşanan boşluk acı dolu cümleler ile dile getirilmiştir (Sayar, 2011:197):

*Akar yürüyemez yamaçtan, töröm
Babadan yalnız yuvada, töröm
Keçiler yürüyemez yamaçtan,
töröm,
Anadan yalnız yuvadan, töröm*

Ağıtlar

Halk şiirinde ağıtlar, ölen kişinin ölmeden önceki iyilik ve güzelliklerinin anlatıldığı ve onun ölümüyle duyulan acının dile getirildiği dizelerden oluşmuştur (Aydemir, 2013:235). Ağıtın kelime kökünün ne olduğu konusunda eserlerde yapılan tartışmalarda, bazı kaynaklarda ağıtın *ağlama* fiilinden türetilmiş bir kelime olduğu ileri sürülürken, bazı kaynaklarda kelimenin *ağ'a* (göğe) *yükselme* kökünden geldiği ve bu kelime ile Türklerin inanışında ölüm halinde göğe yükselmeyi ifade ettiği savunulmuş, bazı kaynaklarda ise İslamiyet öncesi dönemde adı *sagu* olan bu kelimenin *sıgtamak* (ağlamak) kökünden geldiği ileri sürülmüştür. Bu sebeple kelime kökeni hakkında bir belirsizlik mevcutsa da tarafların hemfikir olduğu görüş, ağıtların yas törenlerine katılanları ağlatmak amacını içeriyor olmasıdır (Parmaksız, 2006:1-2).

Ağırlıkla kahramanlık hikâyelerinin anlatıldığı pek çok destanda ölen kahraman yiğitlerin ardından bir yakınının veya halkın söylediği ağıt bulunmaktadır. Örneğin, Abdurrahman Goca Destanı'nda, Abdurrahman Goca'nın annesinin, evladını yitirmesinin ardından söylediği ağıtta, ölümün acı yüzü görülmektedir (Sayar, 2011:197):

*Bu gün Cuma günü yavrurum,
Bize oldu kara gün yavrurum,
Yaşam aktı yüzüme yavrurum,
Ayrılık oku battı gözüme yavrurum.
Ah balam, Abdurrahman Gocam,
Nadir Han Paşam.*

Ağıtlar, sadece ölen bir kişinin arkasından söylenmemiş, acı durumlar ve hikâyeler de bu araç ile ifade edilmiştir. Türk Halk Müziği'nde yer alan pek çok türkü, acı bir olayın ardından söylenmiş olup ağıt niteliği taşımaktadır.

Kızılırmak ağıtı olarak da bilinen bu ağıtın hikâyesi, başta gelin olmak üzere üç yüz altmış atlının köprüden geçtiği esnada köprü'nün yıkılması ve köprüde bulunan herkesin Kızılırmak'ın deli sularında kaybolup gitmesidir (Temiz, 2005:43):

*Gızılırmak parça parça olasın,
Her parçan da bir hendeğe dolasın,
Sen de benim gimi öksüz galasın,
N'etdin Gızılırmak allı gelini?
Gelini gelini allı gelini,
Balıklar mı yutdu nazlı gelini?*

Ağabeyinin Çanakkale Savaşı'nda şehit olmasının ardından kız kardeşinin söylemiş olduğu ağıtta ise (Yıldızkaya, 1992:36):

*Şafak söktü tan yerleri atıyor,
Tren gelmiş acı acı ötüyor,
Kardeşim şehit olmuş yerde yatıyor,
Ak elleri kızıl kana batıyor.*

*İlkbaharda her çiçekler bezeri,
Sonbaharda döker yaprak gazeli,
Kardeşim şehit olmuş nerde
mezarı?
Felek beni taşa çaldı neyleyim.*

Kore'de şehit olan ağabeyinin acısıyla bir başka kız kardeş tarafından yakılan ağıtta ise, ağabeyinin, kendi ülkesinin yaptığı bir savaşta değil de Kore'de şehit olmasına sitem edip, ölen ağabeyin yerine diğer kardeşi Abdil'i vermeye razı olduğunu söylenmektedir (Yıldızkaya, 1996: 6)

*İzmir'den mi kalktı Kore'ye gemi,
Gemi gurban olam getir Eyüb'ü,
Çok ağlattın anan ile Baliş'i,
Kore senin vatanın mı, yurdu mu?
Gayıbidin oğlum şehit oldun mu?*

*Köprüden ağrında gel bir görüyüm,
Görüyüm de gadın oğlum ölüyüm,
Apdil'i yerine vesek veriyim,
Bir günüm doğar da bir günüm
batar.
Kore dağlarında aslanım yatar.*

Alevi Bektaşi kültüründe ise hece vezni ile yazılmış ve bağlama eşliğinde söylenen nefes adlı edebi tür ise, halkın yaşadığı acı ve acı kayıpları anlatması yönüyle ağıtlara benzer bir nitelik taşımaktadır.

Pir Sultan Abdal'ın öldürülmesinin ardından [çoğu kendisine atfedilen, kendi diliyle yazılmış olan] dile getirilmiş nefeslerden biri olan Pir Sultan nefesinde, Alevi Bektaşi pirllerinden Sultan Abdal'ın öldürülüşü, kendi ağzından nakledilmiştir (Çınar, 2011:90-91):

*Ben Musa'yım sen firavun,
İkrarsız şeytan-ı lain,
Üçüncü ölmem bu hain
Pir Sultan ölür dirilir
(...)
Kendir kemet boynuma takıldı,*

*Duysun canlar deyi bizi asarlar
(...)
Pir sultan Abdal'im çektiler dara
Düşmüşüm aşkına yanarım nara
(...)
Pir sultan'im yaratıldım kul diye
Zalim Paşa elinden mi öl diye.*

Mersiyeye

Türk edebiyatında İslamiyet öncesi dönemde sagularla anlatılan ölüm, halk edebiyatında ağıtlarda kendini göstermiş ve mersiyeler ile varlığını devam ettirmiştir. Tanzimat döneminin ardından ise ölümle ilgili metanet duygusunun yerini başka bir duygu almış; ölüm, kimi zaman isyan ile kimi zaman ise saf hüznün ile anılmıştır (Aydemir, 2013:233).

İnsan, bir yakınının ölmesi durumunu kolay kabullenemediğinden, bu ayrılığın acısını bir nebze olsun hafifletebilmek arzusuyla tüm toplumlarda olduğu gibi onu yâd ederek yiten varlığı kendince yaşatma gayreti güder. Bu anma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan mersiyeler, ölen kişiyi anmanın en zarif hallerinden birini oluşturmaktadır. Ancak mersiyeye sadece kişilerin değil, kaybedilen şehirlerin veya biten dönemlerin ardından (Çavuş, 2008:131) yazılabildiği gibi, kedi, eşek, kuş gibi çeşitli hayvanlarının ölümünün ardından da yazılmışlardır (Yılmaz, 2006:9).

Örneğin, Bağdatlı şair Abü Bakr al-Hasan b. Allaf, komşusunun güvercinlerini yediği için öldürülen kedisine⁹ yazdığı mersiyede (Toprak, 1990: 23-24):

⁹ Bu şiirle ilgili iki rivayet vardır; bunlardan biri şairin yakın dostunun Abbasi halifesi tarafından öldürülmesinin ardından bu şiiri dostu için yazdığı, ancak halifenin korkusundan dolayı üzeri kapalı şekilde dostunun vefatına ağlamış olduğudur. İkincisi ise, halifenin vezirlerinden birinin cariyesinin, şair Allaf'ın kölelerinden birine âşık

*Ey kedi, bizi terk ettin ve dönmedin.
Benim yanımda evin çocuğu
gibiydin.
Sıkıntıyı başımızdan def ediyor ve
bizi yılana ve fareye karşı
koruyordun,
Sen bizim için gerekli bir malzeme
iken nasıl olur da senin sevginden
vazgeçeriz*

diyerek kedisine olan sevgisini, ölümünden duyduğu üzüntüyle dile getirmektedir. Benzer şekilde hiciv geleneğinin başarılı şairlerinden Meâli¹⁰ de Hirre-nâme veya Mersiyeye-i Gürbe adlı mersiyesinde ölen kedisi (!) için bir ağıt yazmıştır (Halman, 2013:191). Mersiyede şair (Kurnaz, 2012):

*Derisi kakum u semmûr u vaşakdan
yeğ idi
Râst idi hüsnî gibi hulku dahi
gökçeğ idi
Kedi sanman anı ol bir ala gözlü
beğ idi
Nidelim âh pisi neyleyelim vâh
pisi(...)
Değme güyendede yoğ idi anun
âvâzı
Zühre işitse sadâsın birağırıldı sâzı
Hiç sevmezdi ne sûffiyi vü ne
gammâzı
Nidelim âh pisi neyleyelim vâh pisi
(...)
Kurtarırdı yılan ağzına düşen
kurbağayı
Yuvalardı sıçan oynar gibi
kaplumbağayı
Taşağı kılına saymaz idi dizdâr*

olduğunun ortaya çıkması sebebiyle vezirin kızması, iki aşığı da öldürüp derilerini yüzdürdükten sonra içlerini samanla doldurmuş olmalıdır. Bu rivayete göre Allaf, kedi adı altında öldürülen âşık kölesi için ağlamıştır.

¹⁰ Divan edebiyatının en önemli söz virtüözlerinden biri kabul edilen Meâli, bu mersiyeye ile divan edebiyatındaki kaside geleneğiyle alay etmektedir.

ağayı

Nidelim âh pisi neyleyelim vâh pisi.

Bunun dışında Necati Beg de ölen katırı için yazdığı mersiyesi (Çavuş, 2008:137) “Mersiye-i Ester” ile ilk beyitten itibaren katırın tüm özelliklerini sıralamış (Kurnaz, 2012):

*Eğer Şehten ola zerre inâyet
Necâtî'ye kifâyettir kifâyet
Ölen ardınca ölmüş yok Necâtî
Katır gitti Hudâ saklasın atı*

beyitleriyle de katır öldü, Allah atı korusun diyerek padişahın bir at istemiştir.

Mersiyeler sadece insanlar ve hayvanlar için değil, kaybedilen topraklar için de yazılmıştır. Örneğin (Çavuş, 2008:137):

*Yesir verdik Beligradın kaleyi
Göz yaşınan doldurdular Tunayı
Ağlar uşaklar da bulmaz anayı
Aman imdad der de ağlar Beligrad.*

dörtlüğünü şair, Viyana savaşının ardından uğranılan bozgun sebebiyle kaybedilen topraklardan Belgrad için kaleme almıştır. Şeyh Galib'in Esrar Dede'nin ölümünün ardından yazdığı mersiyede (Pala, 1989:93):

*Kan ağlasın bu dîdeşi dür-bârım
ağlasın
Ansın beni o yâr-i vefâ-dârım
ağlasın
Çemş ü dehân u ânz u ruhsânım
ağlasın,
Başdan başa bu cism-i siyeh-kârım
ağlasın*

sadece çok sevilen bir din büyüğünün ölümünün yarattığı acı konu edilmişken,

dini hükümler¹¹ gereği yasak olmasına rağmen, sayısı az olmakla beraber, bazı kişilerin [önemli bir bölümünü devlet adamları oluşturmak üzere] ölmesinin ardından duyulan sevinç ve mutluluk (Öztürk, M., 2012:1803) ya da küfür ve beddualar da yine mersiyelerde [ve halk şiirinde] ifade edilen unsurlar arasındadır (Yılmaz, 2006:28):

*Her kim seni vü âlini can gibi
sevmeye
İtten beterdir ol nice insân yâ
Hüseyn
Kandır şerâb-ı kevsere Sâfi kulunu
sen
Giydir libâs-ı hülle-i Rıdvân ya
Hüseyn (Anonim).*

veya Şehzade Mustafa'nın ölümünde Rüstem Paşa'nın payının yüksek olduğuna inanan Yahya Bey, ünlü beytiyle dile getirdiği sözlerinde; Rüstem Paşa'nın yüzü mahşerde dahi gülmesin, çok felaketler getirdi başımıza sağlık bulmayası diye ilenmiştir (Kazan: 2009:787):

*Gülmez idi yüzi mahşerde dahî
gülmeyesi
Çog iş itdi bize ol sağlık ile
olmayası.*

Mersiyelerde dünyanın geçiciliği, feleğin değişken işleri, ölünün ardından duyulan keder ve tutulan yas ile ölene rahmet, kalana ise sabır ve afiyet bölümleri yer almaktadır (Yeniterzi, 1999: 89). Divan edebiyatı ve halk şiiri arasında görülmekte olan önemli ayırım, ağıt ve mersiyeler arasında görülmemekte, konu bütünlüğü açısından bu ikisi arasında önemli bir benzerlik bulunmaktadır. Ölenin arkasından duyulan üzüntünün dile

¹¹ “Ölenin arkasından konuşulması”, ölenin kötü davranışları ve huyları anılması İslamiyet’te hoş görülen bir davranış değildir.

getirilişini ifade eden bu sözler, her iki türde de aynı elem ve kederin etkisi ile kaleme ya da söze alınmışlardır (Çavuş, 1988:132).

Klasik şiirde ülkemizde en fazla mersiye yazılan kişi Padişah Sultan Süleyman'ın büyük oğlu Şehzade Mustafa'dır (Morkoç, 2011:227). Şehzade'nin çeşitli entrikalar ile gözden düşürülmüş olması ile başlayan bu süreç, babası Sultan Süleyman Han'ın oğlu Mustafa tarafından tahtının ele geçirilmesi kaygısının en üst düzeye çıkması ile oğlunun ölümüne hükmetmiş olmasının (Gülten, 2012:197) hikâyesini anlatan bu mersiyelerin sayısının on altı olduğu tahmin edilmekle birlikte, halkta büyük üzüntü uyandıran bu ölüme duyulan öfke bazı mersiyelerin satırlarında oldukça ağır bir dille yerilmiştir (Zavotçu, 2007:70-72).

Şehzade Mustafa için yazılan mersiyelerin en ünlüsü, kuşkusuz Yahya Bey tarafından yazılan "Şehzade Mersiyesi" dir. İmdat, Eyvah olsun ki bu cihanın bir yanı yıkıldı, ölüm eşkıyaları Mustafa Han'ı aldı diye başlayan ve yedi bölümden oluşan mersiyede (Şentürk, 2011:37-41):

Savaş meydanlarındaki yiğitliği ile tanınan Şehzade Mustafa'nın adı geçtikçe çekiştirildiği ve sonunda feleğin, zamane padişahının yüzünü bu iftiraya döndürdüğü (inandığı);

*Geçerler idi geçende o merd-i
meydânı
Felek o cânibe döndürdi şâh-ı
devrânı*

Yalancıların kuru iftiralarının ve saklı kinlerinin ayrılık ateşini yakarak gözyaşlarını akıttığı;

*Yalancınınun kuru bühtânı bugz-ı
pinhânı*

Akıtdı yaşumuzu yakdı nâr-ı hicrânı

Şehzadenin caniler gibi cinayetler işlemediğinin ve bela selinde boğulan canı ile erkânının dağıldığı;

*Cinâyet itmedi cânî gibi anun cânı
Boguldı seyl-i belâya tagıldı erkânı*

Suçu belli olmayan günahı bilinmeyen Şehzade'nin kutlu bir şehit ve zulme uğramış bir şah olduğu ile

*Hatâsı gayr-i muayyen günâhı
nâmalûm
Zihî şehîd-i saîd ü zihî şeh-i
mazzûm*

Ay yüzlü Şehzade'nin yüzünü toprağa (özüne) koyarak aslına döndüğü ve mutluluk ile Allah'ın huzuruna erdiği söylenmiştir:

*Yüz urdı hâke o meh aslına rücû
itdi
Seâdet ile hemân kurb-i Hazrete
gitti*

Tasavvuf edebiyatında ise Ehl-i Beyt sevgisinin öne çıkarıldığı ve Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbela çölünde şehit edilmesini konu alan mersiyeler önemli bir yer tutmaktadır (Yılmaz, 2006:12). Bu mersiyeler; dünyanın geçiciliğinin vurgulandığı ve feleğe sitem edildiği, yas hali, övgüler, vak'anın betimlenmesi ve dua olmak üzere genellikle beş bölümden oluşmaktadır ancak bölüm dağılımları eşit olmamakta, betimleme [Kerbela olayının hikâyeleştirildiği] kısmı diğer bölümlerden daha fazla yer tutmaktadır. Bununla birlikte, diğer mersiyelerde dualar ağırlıkla ölen kişi ve yakınları için edilmekteyken Kerbela Mersiyeleri'nde dua ekseriyetle şairin kendisi için edilmektedir (Turan ve Çetin, 2010:342):

*Küh u şahrâlar tahammül eylemez
feryâdına
Ey benim feryâd-res Rabbüm yetiş
imdadıma!*

beytinde şair, feryadına dağların ve çöllerin dayanamayacağını söyleyerek Allah'tan kendisine yardım etmesini dilemektedir.

*Mustafâ evlâdına zulmi niçün
gördüñ revâ
Ol şehüñ kaniyla rengin oldı deşt-i
Kerbelâ*

*La'net olsun şad-hez rân ey Yezid
her dem saña
Tâ kıyâmet âh u efgân eyler oldum
Râşidâ (Râşid Bektaşî).*

dizelerinde ise Yezid'e seslenerek, Peygamber evladına¹² böylesi bir zulmü neden reva gördüğü sorulmakta, her dem ifadesi ile sonsuza dek sürecek bir ilenç ile Yezid'e lanet okunmaktadır.

Kerbela Vak'ası, edebiyat başta olmak üzere, musiki, minyatür ve mimari gibi sanatlarda etkili olmuşsa da bu olayın en dikkat çekici [ve tepki toplamış/toplamakta olan] yönü özellikle Şii mezhebine bağlılığın görüldüğü bölgelerde *taziye* adı verilen törenlerde görülmektedir¹³. Öte yandan taziye, İslamiyet'in tek dram türü olma niteliğiyle Kerbela'da yaşananların anlatılarak canlandırılmasını ifade etmektedir (Yılmaz, 2006:21).

¹² Kerbela'da öldürülen Hz. Hüseyin, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in damadı olan Hz. Ali'nin oğlu, yani peygamber torunudur.

¹³ Şia'ların ağırlıklı olarak yaşadığı bölgelerde Kerbela yıldönümü oldukça kanlı etkinlikler ile anılmaktadır. Bu törenlere katılanlar, temsili cenaze alayının ardında yürürken, kendilerini bıçak ya da kılıçlarla keserek kanlarını aktırmakta, sırtlarını zincirlerle dövmekte ve yüzlerini tırnaklarıyla parçalayıp veya kendilerini döverek ağlamaktadırlar.

Kerbela'da şehid olan Hz. Hüseyin için yazılan mersiyelerden biri olan Hasan ile Hüseyin Mersiyesi'nde de (Yılmaz, 2006:9-30):

*Kerbelâ'da bile taşlar
Okur Kur'an kesik başlar
Şehid olan o kardaşlar
Hasan ile Hüseyindir¹⁴*

*Kerbelâ'dır yazıları
Şehid olmuş gazileri
Fatma Ana kuzuları
Hasan ile Hüseyindir*

*Kerbelâ'nın tâ içinde
Nur balkır siyah saçında
Yatar al kanlar içinde
Hasan ile Hüseyin'dir.*

Arapça'da resâ kökünden gelmiş olan ve Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında ölen kişi veya yitirilen değerlerin ardından onları överek kayıp nedeniyle yaşanan üzüntünün terennüm edildiği tür olan mersiyelere "bir adama acıyıp rahm ü rikkat eylemek" anlamı da verilmiş, terki-i bend, terci-i bend, kaside, müseddes ve murabba şeklinde yazıya dökülmüşlerdir. Klasik mersiyeler üç ana bölümden oluşmaktadırlar (Yılmaz, 2006:8-10):

- **Nedb, Nevh;** Ölen kişinin kaybı sebebiyle duyulan acı ve kederin dile getirildiği bölümdür.
- **Te'bîn;** Ölen kişinin erdemleri ile sahip olduğu özel niteliklerinin anlatıldığı bölümdür.

¹⁴ Bazı mersiyelerde Hasan ile Hüseyin'in Kerbela'da birlikte öldürüldükleri söyleniyorsa da Kerbela'da şehit edilen kişi Hüseyin'dir. Hz. Hasan Kerbela'dan daha evvel Muaviye tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Bu mersiyelerde birlikte anılmalarının sebebi, aynı sebep yüzünden öldürülmeleri ile ilişkilendirilmektedir.

- **Sabır, Azâ;** Ölümün ardından yaşanan acılara sabırla katlanmanın tavsiye edildiği bölümdür.

Manzum kalıba dökülmesinden evvel ölüye kendini paralayarak ağlama anlamına gelen mersiye de bu davranışın nedeni, ölüye duyulan saygı ile ifade edilmektedir. [Bu durumda çok gözyaşı, feryat ve figan da çok daha büyük saygıyı ifade ediyor olmalıdır.] ancak sonraki dönemlerde yas geleneğindeki bu abartının yasaklanması üzerine, feryadın dozu mersiyelede de düşürülmüş, daha sakince bir ağlayış söz konusu olmuştur (Toprak, 1990:1-4):

“Ey gözlerim! Bolca akın ve durmayın. Cömert Sahr için ağlamaz mısınız?”

Cahiliye devrinde öldürülen kişilerin arkasından söylenen mersiyelede konu ağırlıkla ölümün intikamının alınacağına yemin edilmesi ve düşmanın korkutularak tehdit edilmesini içermektedir. Ancak İslamiyet’in kabulünün ardından mersiyeledeki intikam duygusu yerini daha çok cihad, şehadet, Allah ve ahiret gibi unsurlara bırakmıştır. Bununla birlikte, cahiliye devrinde ölen karıları için ağlamaktan ve ağıt yakmaktan utanmayan erkekler, İslamiyet’e geçişin ardından kadının ardından ağlamayı hor görmüş, utanç kaynağı olan bu davranış bu dönemde ayıplanarak alay konusu edilmiştir. Örneğin, Emevi Devrinin şairlerinden al-Farez dak, kendisine ölen eşinin kabrini ziyaret edip etmeyeceğini soran dostlarına cevaben “*Diyorlar ki, toprağın altındaki Hadra’yı ziyaret et. Zamanı geçmiş (artık benimle bir ilgisi kalmamış) bir kişi niye ziyaret edilir? (...) İnsan için, ölen dostları arasındaki en değersiz kayıp, peçe takmış kişidir*”

demiştir. Benzer şekilde Abbasi şairlerinden al-Buhturi de bir dostunun isteği üzerine ölen kızı için yazdığı şiirde: “*Arkasındakini korumak için kılıçla savaşmayan ve sancak taşımayan kişiye mi ağlarsın? /Ömrüme and olsun ki, benim için acizlik, erkeklerin kadınlar için ağlamalarıdır*” demek suretiyle dostunun kızını yâd edebilmiştir. Aynı dönem içinde Halep Hanedan Emiri Seyfû’d-devle ise ölen kızkardeşini ancak “Kendisi, diş olarak yaratılmışsa da, akli ve soyu diş değil, saygın olarak yaratılmıştır” sözleri ile övebilmiştir. Bu dönemde kadınlar ise erkeklerin tam tersine ölen eşlerinin arkasından “*orada en mükemmel genç yatmaktadır. Onunla korkak kişi arasında iki dağ arasındaki mesafe vardır*” şeklinde, ölüyü yücelten ve hasret dolu sözler söylemişlerdir (Toprak, 1990:9-18).

Tanzimat öncesi dönemde ölüm acısı Tokatlı Kâni’den Karamanlı Ayni’ye, Yenişehirli Avni’den Şeyhülislam Ebu’s-suûd Efendi’ye, Ruhsatî’den Karacaoğlan’a kadar pek çok şair tarafından kaleme alınmış (Acehan, 2012:9) mersiye şairleri bu şiirlerinde çoğunlukla ölen kişinin mezar içinde tek başına kaldığını, kabrin dar ve karanlık oluşu sebebiyle de ölüye yardım dilemişlerdir Örneğin, padişah II. Osman’ın ardından yazdığı mersiyesinde Atâyî (Öner, 2008:100-104):

*Düşdi nev-bâve-i bostân-ı adâlet
hâke
Şah-ı ömrine anun seng-i fena irdi
meğer (Atâyî)*

adalet bostanının taze yemişi [şair buradaki taze imgesiyle, II. Osman’ın Genç Osman olarak anılmasına vurgu yapmaktadır] ve taze yeşilliğinin toprağa düştüğünü yani öldüğünü söyleyerek padişahın mezar taşını yokluk tacına benzetmektedir.

*Hayfa ki unfovân-ı şebâbında her
bir
Zulmet-seray-ı kabri varup eyledi
makâm (Râmî)*

dizelerinde ise gençliğin ilk zamanlarını yaşayan [gençlik denen güzellikleri tadanların dahi] herkesin sonunda kabirdeki karanlık sarayı makam ettiklerini söylemektedir.

Bakî'nin Kanuni Mersiyesi olarak da bilinen "Mersiye-i Hazret-i Süleymân Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-ğufrân" mersiyesinde şair, Sultan Süleyman'ın dahi ölmüş olduğunun verdiği yeisle (Timurtaş, 1962:221-222):

Ün ve utanma kaydının tuzağına düşmüş olan insanlara dünyanın kararsız (bilinemez) işleriyle uğraşma arzularının daha ne kadar süreceğini sorarak,

*Ey pâ-y-ben-i dâm-geh-i kayd-ı nâm
ü neng
Ta key hevâ-yı meşgale-i dehr-i bî-
direng (1)*

Bu işlerden daha önemli ve asıl olan günün geleceğini, ömrün ilkbaharının sona ereceği ve laleye benzeyen renkli sonbahar yaprağı gibi sararıp solacağı günü düşünmeye çağırmaktadır:

*Añ ol günü ki âhir olup nev-bahâr-ı
ömr
Berg-i hazâna dönse gerek rûy-i
lâle-reng (2)*

Padişaha duyulan saygı ve sevginin yer aldığı övgü beytinde ise, Süleyman Han'ın fakirleri zengin eden lütfü ve insanıyeti çok olan bir padişah olduğu söylenmektedir:

*Kemter gedâyı az atâsı kılurdu bây
Bir lutfi çok mürüvveti çok pâd-şâh
idi(11)*

Alçak felek karşısında zayıf ve güçsüz kaldığı için ölmemiştir Süleyman Han, kendi isteğiyle Allah'a yakınlaşmak amacıyla tahtı bırakmış olduğu söylenmektedir:

*Hükm-i kazâya viridi rızâyı egerçi
kim
Şâh-ı kazâ-tüvân ü kader-dest-gâh
idi(13)*

güneşe baktıklarında halkın gözlerinin dolduğunu, çünkü güneşe baktıklarında akıllarına ay yüzlü Sultan Süleyman'ın geldiğini söylemektedir:

*Hurşide baksa gözleri halkuñ dola
gelür
Zîrâ görünce hâtıra ol meh-likâ
gelür. (16)*

Türk şiirinde oldukça önemli bir yer tutan mersiyeler aslında ölümün edebi bir dille ilan edilmesidir. Zira ölümün yakıcı ağırlığı nedeniyle meydana gelen hüznün duygusunun zamanla estetik bir çerçeve kazanarak mısralara dökülmesi ile oluşan bu tür, sadece ülkemizde değil, dünya şiir tarihinde de önemli eserlerin verildiği bir tür olma niteliği taşımaktadır.

Mersiyeler, edebiyat tarihi boyunca çeşitli aşamalardan geçmiş, yer yer ciddi değişimler göstermiştir. Bu değişimin sebepleri kültürel anlamda yaşanan değişim ile birlikte izlenerek değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda, tasavvuf şiirinde ve tasavvuf şiirinin etkisinde olan divan şiirinde yazılan mersiyeler ağırlıkla ölümün metanetle karşılandığı, sorgulanmadığı bir içeriğe sahiptir. Her ne kadar bu şiirlerde acının etkisi yoğunsa da, bu şiir geleneğinde, aslolan mutlak son olan ölümün sebebinin ilahi mukadderat ile açıklanmasıdır. Ancak bundan sonraki dönemde, mukadderat da kabul edilmekle beraber ölümün sebepleri,

ölenin niye öldüğü gibi sorular da sorulmuş, ölüm duygusunun yaşattığı isyan hali mısralara dökülmüştür.

Bu doğrultuda, örneğin, Mehmet Akif'in vefatının ardından yazılan pek çok mersiye den biri olan Kuşadalı Ali Rıza Efendi'nin mersiyesinde (Derman, 2008:774):

*Mîr Âkif şâir-i meşhûr ü âlî-şân idi.
Terceme, tefsîrde allâme-i devrân
idi.
Şi'r ü inşâda hele ummân-ı dürr-
efşân idi.
Türk lisânında tasarruf onca çok
âsân idi.
En büyük şâirler ânın nazmuna
hayrân idi.*

dizeleri ile bir şairin, diğer bir şaire duyduğu saygı ve sevginin övülerek göklere çıkarması söz konusu edilmiş, onca sevmeye rağmen sorgulanmayan bir ölüm haberi söz konusuyken, Abdülhak Hamit'in eşinin ölümünün¹⁵ ardından kaleme aldığı Makber şiirinde ölüm bir ıstırap halini almış, ölüm duygusu sadece acıyı çağırıştırır olmuştur. Bu değişimin ardında yatan sebebin on dokuzuncu yüzyıl dünya edebiyatında da geçerli bir akım olan ve psikolojide "histerik matem" adlı durumun oluşturduğu söylenmektedir (Toprak, 2004:217).

Makber'de eşini yitirmesinin ardından yaşadığı ölüm ve ayrılık acısıyla dile gelen

¹⁵ Hayatı boyunca pek kez ölüm, hastalık gibi olaylarla sıkça karşılaşmış olsa da Abdülhak Hamit Makber adlı büyük eserini yazdığı eşinin ardından üç evlilik daha gerçekleştirmiş, ilk eşi Fatma Hanım'ın dışında evlendiği iki eşini daha aynı hastalıktan, veremden kaybetmiştir. Öte yandan Abdülhak Hamit'in hayatı boyunca kaleme aldığı eserlerde ölüm dramının işlenişinde öncelikle kaybettiği oğlunun sonra eşlerinin ve diğer yakın akrabalarının ölümün etkisi önemli bir yer tutmaktadır.

satırlarında, eşini [bir gemi yolculuğunda kaybetmişti] Beyrut'ta bırakmanın hüznünü anlatmaktadır (Çalışkan, 2005:149):

*Eyvâh! .. ne yer ne yâr kaldı,
Gönlüm dolu âh ü zâr kaldı.
Şimdi buradaydı gitdi elden,
Gitdi ebede, gelip ezelden.
Ben gitdim, o hâk-sâr kaldı,
Bir kûşede târ-mâr kaldı;
Bâkî o enis-i dilden, eyvâh!
Beyrut'da bir mezâr kaldı.*

Şiirin başlangıcında sadece şairin acı ile yaşandığı parçalanmışlığı görülmekteyken, sonraki mısralarda yaşam varsa neden ölüm var ya da öleceksek niye doğduk sorularıyla yaşamın amacını kavramadığını söyleyerek Allah'tan izah beklemektedir:

*Maksûd-ı hayatı dermiyân et,
Ferdâ-yı beşer nedir, beyân et!
Ya fikrimi ruhuna kıl îsâl,
Ya rûhumu hâkine revân et.*

Son mısralarına gelindiğinde ise,

*Meşcerdeki rûzgâr sensin
Ağlar, derim, eşkbâr sensin
Türben görününce anlarım ki
Öldüm, bana türbedâr sensin.*

dizeleri ile şair ölümün öleniden ziyade kalanlar için ıstırap dolu olduğunu söylemektedir.

Türk kültüründe annesini kaybetmiş kişiye *öksüz*, babasını kaybetmiş kişiye ise *yetim* adı verilmektedir. Hayat yoldaşı eşlerin ölmesi halinde ise kalan eşe *dul* denilmiştir. Bunların dışında bir ölüm daha vardır ancak bu acı sahibini tarif edecek bir kelime bulunamamıştır ki bu, evladını kaybetmiş insanların acısıdır. Edebiyat tarihimizde kızının veya oğlunun ölümüyle

sarsılmış pek çok ana ve babanın şiiirleri yer almaktadır.

Evlat acısını tatmış şair babalardan biri olan Ebubekir Hazım'ın üç çocuğundan önce bir yaşındaki oğlu, onun ardından da yeni doğan kızı vefat eder. Bu iki evladın acısının yaşandığı tarihten birkaç sene sonra altı yaşında olan ve çok sevdiği o tek oğlunun da vefat etmesinden yaklaşık bir sene sonra yaşadığı acılara dayanamayıp hayatını kaybeder. Bunun dışında, Yusuf Ziyaeddin Öni, Ahmet Kutsi Tecer, Osman Yüksel Serdengeçti, Fazıl Ahmet Aykaç, Mehmet Şekip¹⁶, Cemal Süreya, Namık Kemal, Reşat Nuri Güntekin, Recaizâde Mahmut Ekrem, Halit Fahri Ozansoy¹⁷, Fethi Naci, Abdülhak Hamit, Halid Ziya Uşaklıgil, Peyami Safa, Ömer Bedrettin ve Ümit Yaşar Oğuzcan; bir veya birden fazla evladını kaybetmiş şair babalardan bazılarıdır (Acehan, 2012:9-22).

Küçük yaşta ölen torunu için Akif Paşa'nın kaleme aldığı mersiye, ölüm gerçeğinin sorgulanmadığı klasik dönem mersiyelerinden farklı olarak, ölüm acısının etkisiyle ölüm ve sonrasını sorgulamaktadır (Gariper, 2005:55):

*Tıfl-ı nâzeninim unutmam seni
Aylar günler değil geçse de yıllar
Telh-kâm eyledi firâkın beni
Çıkar mı hâtırdan o tatlı diller
Kıyılmaz iken öpmeğe tenin
Şimdi ne hâldedir nâzik bedenin
Andıkça gülende gonca-dehenin
Yansın âhim ile kül olsun güller*

¹⁶ Tifo hastası oğlunun ölümünü haber almasının ardından intihar etmiştir.

¹⁷ H.F.Ozansoy'un çok da iyi geçinemediği oğlu Gavsî Ozansoy'a kızdığı bir gün evlatlıktan reddetmiştir. Kızgınlıkla evi terkeden Gavsî Ozansoy'un bu olaydan birkaç sonra vefat etmesi ile şok olan Halit Fahri, oğlunun ölümünden kısa bir sonra kalp krizi geçirerek hayatını kaybetmiştir.

*Tagayyürler gelip cism-i semîne
Döküldü mü siyah ebrû cebîne
Sırma saçlar yayıldı mı zemîne
Dağıldı mı kokladığım sünbüller*

*Feleğin kînesi yerin buldu mu
Gül yanain reng-i rüyün soldu mu
Acaba çürüyüp toprak oldu mu
Öpüp ohşadığım o pamuk eller
(Akif Paşa).*

Evlat acısını birden fazla tecrübe etmiş olan Recaizâde Mahmut Ekrem ise dört çocuk babası bir şairdir. Fakat çocuklarından biri (Piraye) doğum esnasında hayatını kaybetmiştir. İlk oğlu olan Emced ise bakıcısının hatası nedeniyle geçirdiği kaza sonucu, henüz bir buçuk yaşındayken yatağa mahkûm olmuş konuşamayıp yürüyemez şekilde sürdürdüğü hayatının yirminci yılında vefat etmiştir. Recaizâde'nin evlat sevgisi ve neşesini bulduğu oğlu Mehmet Nijat ise, onu yaşama tekrar bağlayan bir unsur olarak hayatının odak noktası olmuştur. Oğluna düşkünlüğü çevresindeki herkes tarafından fazlasıyla bilinmekte olan Recaizâde'nin oğlu için yazdığı Allah'a minnettarlığını ilettiği tefekkür şiiirindeki Mehmet Nijat geçirdiği amansız hastalığın pençesinden kurtulamayıp genç yaşta hayatını kaybetmiştir (Acehan, 2012:20). Bunun ardından Recaizâde, Türk edebiyatının en ünlü mersiyelerinden biri olan ah Nijat'ın da içinde bulunduğu iki ciltlik Nijat-Ekrem'i kaleme almıştır. Ah Nijad mersiyesinde (Kaplan, Enginün, Emil ve Kerman, 1997:26):

*Hasret beni cayır cayır yakarken
Bedenimde buzdan bir el yürüyor.
Hayalin çılgın çılgın bakarken
Kapanası gözümü kan büriyor.
(...)
Güneş güler, kuşlar uçar havada,
Uyanırlar nazlı nazlı çiçekler...
Yalnız mısın o karanlık yuvada?*

Yok mu seni bir kayırır, bir bekler?

*Can isterken hasret oduyla yansın
Varlık beni alil alil sürüyor.
Bu kayguya yürek nasıl dayansın?
Bedenciğin topraklarda çürüyor!*

*Bu ayrılık bana yaman geldi pek,
Ruhum hasta, kırık kolum kanadım.
Ya gel bana, ya oraya beni çek
Gözüm nuru oğulcuğum, Nijad'ım!*

“Ah Nijad!” mersiyesi, tıpkı Akif Paşa’da olduğu gibi klasik dönem mersiyelerinin oldukça dışında bir çizgide ilerlemektedir. Rezaizâde’nin “Ah Nijad!” mersiyesi bu yönüyle, ölüm acısının, neredeyse her satırda çaresizlikle işlendiği bir şiir olarak metanetin değil isyanın vurgulandığı bir şiir olma özelliği taşımaktadır. Bunun dışında “Ah Nijad!” şiirinde şair, daha evvelki dönemlerde örneği görülmedik şekilde, dayanılmaz bir acı çeken ruhu sebebiyle kolunun kanadını kırık olduğunu söylediği ölü oğlundan, gittiği yere kendisini de götürmesini istemektedir. Ölüm karşısındaki bu duruş sonraki dönemdeki pek çok şairde de görülecek, bu sebeple şiirlerin bir bölümünde nihilist bir şekilde dünyanın hiçliği küçümsenerek ruhun yok olarak hiçliğe karışacağı ölüm yüceltilecektir.

Ümit Yaşar Oğuzcan da kendisi gibi şair bir babanın oğludur. Hayatı boyunca toplam yirmi dört kere intihara teşebbüs etmiş olan Ümit Yaşar evliliği ile iki çocuk sahibi olmuştur. Hayat dolu, neşeli bir genç olan büyük oğlu Vedat’ın, yirmi dört yaşındayken hiç umulmadık bir şekilde Galata Kulesi’nden atlayarak intihar etmesi¹⁸ üzerine (Acehan, 2012:22) yıkılmış, Vedat’ı anlatan *Özlime Gazel*,

Vedat’ın Öyküsü, Galata Kulesi ve Oğluma Ağıt gibi pek çok şiiri şair, özlem ve hasretle kaleme almıştır (Oğuzcan, 2002:403-404):

*Güneş doğar, gözüm görmez
Zaman ağlar Vedat diye
Gözlerim uyku girmez
Anan ağlar Vedat diye.*

*Çiçek açar, kuşlar öter
Yüreğimde diken biter
Kokusu burnumda tüter
Bu can ağlar Vedat diye.*

*Senin yerin mezar değil
Bu dert kalbe sığar değil
Oğul! Yalnız dostlar değil
Düşman ağlar Vedat diye.*

*Tek elmanın yarısıydın
O canına nasıl kıydın
Gencecik akıllıydın
Duyan ağlar Vedat diye.
(...)*

*Canım ciğerimden taşar,
Ayağım ardından koşar
Sensiz Ümit nasıl yaşar?
Her an ağlar Vedat diye.*

*Kader bana attı pençe
Dünyam oldu paramparça
Düşündükçe var oldukça
Baban ağlar Vedat diye.*

SONUÇ

Dünya tarihi var olduğu andan itibaren insanlığın hüküm sürdüğü binlerce yıl boyunca pek çok şey tamamen değişmiş ancak değişmeyen tek şey kalmıştır, o da ölümdür. Ölüm, insanların ilkçağlardan itibaren çözemediği en gizemli karanlıkların adıdır. Yaşamın olduğu her yerde ölümün kaçınılmaz olarak geleceği düşüncesi, zamanını kullanmak konusunda tatminsizlik yaşayan insanoğlunu ölümler

¹⁸ Rivayete göre intihar eden Vedat’ın elinde “baba intihar böyle edilmez, böyle edilir” yazılı bir kağıt bulunmuştur.

başta çıkmanın yollarına yönlendirmiştir. Pek çok dini inanış ölümden sonra ikinci bir hayat olduğunu müjdelemektedir, ancak bu inanışların bazıları ikinci yaşamın yeniden bu dünyada olacağını savunurken, bazıları da dünyevi ömrün sonlanması ile buranın tamamen bitecek olduğunu, ikinci yaşamın ilahi adalet katında gerçekleşeceğini söylemiştir. Bunlara göre, güzel davranışlar ve sözler Cennet ile ödüllendirilecek, kötü söz ve davranışlar ise cehennemde cezalandırılacaktır.

Ölümden sonrasının ne olacağı konusunda akıl ile edinebilecek bilginin sahibi değiliz ve bu bilginin ancak deneyimle sağlanabilecek olması gerçeği sebebiyle öğrenme şansına da sahip değiliz. Ancak sahip olduğumuz maneviyat bizim bu konudaki inancımızı şekillendirmektedir. Ölüm, her canlının varacağı son durak olması sebebiyle kaçınılmaz bir gerçekliktir. Yaşamın olduğu her yerde ölüm de olacaktır. Bu gerçek, ilk yaşamın var olduğu günden beri geçerliliğini sürdürmektedir. Bu sebeple oluş itibarıyla her ne kadar farklılıklar gösterse de ölümün değişmeyen yanı, onun her canlıyı bir gün bulacak olmasıdır.

Ölüm değişmemiştir ancak ölüme bakış ve ölümle ilgili duygu ve düşünceler zamanla önemli değişimler geçirmiştir. Örneğin, ilk çağlarda ölüm, varlık sebebi anlaşılmayan, çözülemeyen bir unsur olması itibarıyla insanlara öncelikle korku salmaktayken, bu durum ile ilgili davranışlar da bu korkuyu yansıtmaktaydı. Cenaze törenlerinde gerçekleştirilen her gelenek eskinin devamı olmasının yanında bazen de bu korkuyla şekilleniyordu.

İlerleyen zaman, değişen toplum yapıları ve bununla birlikte değişen düşünceler ölüme bakışı da, ölüm hakkında düşünmeyi de, ölüme yönelik eylemleri de

değiştirmiştir ve gelecekte de hızla değiştirmeye devam edecektir.

Günümüzde ölüm sayısının fazlalığı, ölüm şeklindeki çeşitlilik ve içinde bulunduğumuz dönemin değişen diğer koşulları itibarıyla ölüm bir çeşit tecahül-i arifle kendisine yabancı olunmuş bir kavram haline gelmiştir. Bu davranış şekli insanların hayatına yayıldığı sürece ölümün sıra dışı bir yanı kalmayacak, bu değişim geleneklere de yansiyarak nihayetinde toplumun sosyal ve kültürel anlamda yaşantısını değiştiren unsurlardan biri olacak, davranışın değiştiği yerde ses ve sözler de değişeceğinden, değişimle gelen, kültürün ta kendisi olacaktır.

Edebiyat alanında ölümlerin ardından söylenen şiir, mersiye, ağıt gibi türlerdeki değişim toplumsal yaşantının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu türlerin yazılmasında öz aynıdır, ancak biçimin değişmesi özün kendisini değilse de öze bakışı değiştirecektir.

KAYNAKLAR

- ACEHAN, A. (2012)** “Yeni Türk Edebiyatı’nda Mersiye” Mersiyeyi Yaşayanlar”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(21), ss. 7-23.
- AYDEMİR, M. (2013)** “Tanzimat Dönemi Şiirinde Ölüm Algısı”, Turkish Studies, 8(4), ss. 233-253.
- BATISLAM, H. D. (2003)** “Divan Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm” Folklor Edebiyat Dergisi, 9(34), ss. 186-199.
- BAYINDIR, T. (2006)** Ölüm Karşısında Ahmet Hamdi Tanpınar, TC Kırıkkale Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- BİLGEGİL, M. K. (2010)** “Abdülhak Hamid Üzerinde Bidil Te'siri, Bidil'in Bir Mersiyesi ve Makber”, Türkiye Mecmuası, S:13, ss.79-84.

- ÇAKIR, Ö. (2006)** “Türk Edebiyatında Taziyetnâme” TÜBAR, S:19, ss. 269-291.
- ÇALIŞKAN, A. (2005)** “Abdülhak Hamid Tarhan'ın Makber'inden Bazı Bendlerin Tahlili”, Ekev Akademi Dergisi, 9(22), ss. 143-160.
- ÇAVUŞ, M. Z. S. (2008)** “Türk Edebiyatında Mersiyeler”, AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı:38, ss. 131-138.
- ÇINAR, E. (2011)** Bahçe Bizim gül Bizdedir, Dödrdücü Baskı, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- ÇINAR, E. (2012)** Aleviliğin Kayıp Bin Yılı, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- DEMİRCİ M. (2000)** “Ölümdeki Hayat (Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm)”, Tasavvuf Dergisi Sayı: 4, ss. 9-16
- DERMAN U. (2008)** “Âkif Bey İçin Yazılmış Bir Mersiye ve Târih Manzûmesi”, 19-21 Kasım, I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildirileri, ss.773-791.
- DORMAN, E. (2011)** İnsanlar Uyurlar, Ölünce Uyanırlar, İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- EREN M. (2012)** “Türk Kültüründe Ölüm ve Toprakla İlgili İnanış ve Ritüeller”, Acta Turcica Tematik Türkoloji Dergisi, 4(1), ss. 259-271.
- GARİPER, C. (2005)** “Akif Paşa Ve Torunu İçin Yazdığı Mersiye Üzerine Bir Değerlendirme”, H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:3, ss. 51-70.
- GÜLTEN, S. (2012)** “Kanuni'nin Maktul Bir Şehzadesi: Bayazıd”, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 3(6), ss. 196-204.
- GÜNAY, U. (2007)** Türk Destanları, Çanakkale Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_siste m/tumview.php?id=1899. Erişim Tarihi: 16.07.2014.
- HATİP, A.(2006)** Haris el-Muhasibi, Farzet ki Öldün - Kitabü't-Tevehhüm, İstanbul: Polen Yayınları.
- HALMAN, T. (2013)** “Me’âli'nin Melâli Hirre-Nâme veya Mersiye-i Gürbe”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(13), ss. 191-197.
- KARAKÖSE, Ş. (2009)** Mevlana'dan Düşündüren Sözler, İstanbul: Yakamoz Yayınları.
- KAPLAN, M.; ENGİNÜN, İ.; EMİL, İ. VE KERMAN Z. (1997)** Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi IV, İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakülte Matbaası.
- KAZAN, Ş. (2009)** “Klâsik Türk Şairlerinin Dilinden Beddualar”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 4(2), ss. 777-821.
- KOÇ, E. (2009)** “Varoluşsal Bir Problem Olarak Ölüm Üzerine Bir Değerlendirme: Tolstoy'un İvan İlyiç'in Ölümü Adlı Eseri”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(22), ss.245-259.
- KUR'AN-I KERİM, ELMALILI (B.T.),** Sadeleştiren Arif Pamuk, İstanbul: Pamuk Yayınları.
- KURNAZ, C. (2012)** Hayvansever Divan Şairleri, Erişim Tarihi: 10.08.2014. www.haberacisi.com/yazilar/koseyazisi1639-HAYVAN_SEVER_DIVAN_SAIRLERI.html.
- MONTAİGNE (1994)** Denemeler, Çev. Eyuboğlu Selahattin, 23. Baskı, İstanbul: Cem Yayınları.
- MORKOÇ, Y. E. (2011)** “Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bir Bakış”, Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), ss.223-235.

- NİETZSCHE, F. (2005)** Böyle Dedi Zerdüşt, İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- OĞUZCAN, Ü.Y. (2002)** Acılar Denizi, 13. baskı, İstanbul: Özgür Yayınları.
- ONAY, İ. (2013)** “İslamiyetten Önce Türklerde Ölüm Anlayışı ve Defin Yöntemleri” Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı:7, ss. 232-244
- ÖNER, G. (2008)** Mersiyelerde Ölüm ile ilgili Benzetme ve Kullanımlar, Sakarya Üniversitesi, SBE, Türk Dili Edebiyatı yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- ÖZTÜRK, M. (2012)** “Mâtemin Keyfini Çıkarmak: Klasik Türk Şiirinde Ölümlere Duyulan Sevinçler”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 7(2), ss.1803-1824.
- ÖRGEN, ERTAN (2008)** “1940 Sonrası Türk Şiirinde Ölüm”, TÜBAR, Sayı:24, ss. 160-175.
- PALA, İ. (1989)** Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kaynak Eser Dizisi, No:24, Ankara: Sevinç Matbaası.
- PARMAKSIZ, M. N. (2006)** Âşık Edebiyatında Ağıt Konulu Destanlar, Gazi Üniversitesi SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- SARIKÇIOĞLU, E. (2000)** Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi. 3. Baskı. Isparta.
- SARUHAN, M. S. (2006)** “İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi”, AÜİFD 47 (1)I, ss. 87-105.
- SAVRAN, Ö. (2009)** “Klâsik Şiirimizde Ölüm Teması ve Ölümle İlgili Bazı Âdetler” Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Sayı:2, ss. 170-188.
- SAYAR, S. (2011)** “Destanlardan Günümüze Doğum, Ölüm Âdet ve İnanışları”, Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- ŞENTÜRK, A. (2011)** “En Hazin Mersiyenin Şairi Taşlıcalı Yahya”, Dil ve Edebiyat Dergisi Sayı:31, İstanbul: Akif Matbaası.
- TEMİZ, M. (2005)** Andırın (Kahramanmaraş)’dan Derlenen Ağıtlar (İnceleme-Metinler), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- TİMUÇİN, A. (2000)** Felsefe Sözlüğü, III. Baskı, İstanbul: Bulut Yayınları.
- TİMURTAŞ, F. (1962)** “Baki’nin Kanuni Mersiyesi’nin Dil Bakımından İzahı”, İÜ Türk Dili Edebiyatı Dergisi, Cilt:12, ss. 219-232.
- TOKYÜREK, H. (2009)** “Eski Uygur Türkçesinde Ölüm Kavramı ile İlgili İfadeler”, Bilig Sayı:50, ss. 169-198.
- TOPRAK, M.F. (2004)** “Mersiye”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.29, ss. 215-217.
- TURAN, S. VE ÇETİN C. (2010)**, “Bektaşî Şairlerinden Râşid’in Şâh-ı Şehîdân Mersiyesi” Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 55, ss. 341-350.
- YENİTERZİ, E. (1999)** “Divan Şiirinde Ölümüne Dair Bazı Hususlar”, S.Ü. Sosyal bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:4, ss. 87-103.
- YALDIZKAYA, Ö. F. (1992)** Emirdağ Yöresi Türkmen Ağıtları, İzmir: Bayraklı Matbaası.
- YILMAZ, M. Y. (2006)** “Türk Din Musikinde Mersiyeler ve Mersiyehanlar”, Marmara Üniversitesi SBE, İlahiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ZAVOTÇU, G. (2007)** “Bir Ölümün Yankıları ve Yahyâ Bey Mersiyesi”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:33, ss.69-80

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z11

July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014

ID:74 K:100

URL-1: Plato, Erişim Tarihi: 5.6.2014,
<http://plato.stanford.edu/entries/boethius/>

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z11
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:65 K:81

KAMPÜS ROMAN VE DAVID LODGE'UN KAMPÜS ROMANLARI CAMPUS NOVEL AND DAVID LODGE'S CAMPUS NOVEL

Okt. Aytaç ÖREN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yabancı Diller Y.O.,
aytac.oren@erdogan.edu.tr

Özet: Her ne kadar kampüs roman tanımına uygun eserler daha öncesinden var olsa da yaygın anlamda kampüs roman 1950lerde farklı bir alt kurgu türü olarak çıkar. Konusu, karakteri veya mekânı kampüs ve üniversite ile ilişkilidir ve bundan ötürü diğer romanlara göre daha dar bir ortama veya kesime dayanır. Mary McCarty'nin *The Groves of Academe* (1952), Kingsley Amis'in *Lucky Jim*'i (1954), John Barth'ın *Giles Goat-Boy* (1966), David Lodge'un *Changing Places* (1975) ve Robertson Davies'in *The Rebel Angels*'ı (1982) modern kurguda kampüs roman anlamında önemli bir geleneğe sahiptir. David Lodge, bu geleneği başlatanlardan ve bu geleneği geliştirenlerden biridir. Yazdığı eserlerin neredeyse hepsi akademi ile ilgilidir ve bunlar kampüs romanın bir nevi tarihçesidirler. Özellikle onun kampüs roman üçlemesi olarak bilinen *Yerleri Değiştirme*, *Dünya Küçük* ve *İyi İş* kampüs romanın ana hatlarını oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Kampüs Roman, David Lodge, Yerleri Değiştirme, Dünya Küçük, İyi İş, Akademi.

Abstract: Although some works appropriate for the definition of campus novel existed previously, campus novel appeared especially in 1950s as a sub-fiction type. Its subject, characters or space are related to a campus or university and thus it is based on a narrower setting or social part than other novels. Mary McCarty's *The Groves of Academe* (1952), Kingsley Amis's *Lucky Jim* (1954), John Barth's *Giles Goat-Boy* (1966), David Lodge's *Changing Places* (1975) ve Robertson Davies's *The Rebel Angels*' (1982) have an important tradition in the meaning of campus novel. David Lodge is one of those who both initiated and developed the tradition. Especially his *Changing Places*, *Small World* and *Nice Work*, well-known as his campus trilogy, constitute the base lines of the campus novel.

Key Words: Campus Novel, David Lodge, Changing Places, Small World, Nice Work, Academy.

1. KAMPÜS ROMAN

Kampüs roman, yükseköğretim kurumlarının artması ve dolayısıyla insanların üniversite ile hayatlarının bir şekilde daha çok çakışması gerçeği ile ortaya çıkan bir alt kurgu türüdür. Kampüs roman denilince hikâyesi üniversite ile çevrili bir dünya içinde (veya buna benzer bir öğrenme yerinde) geçen genellikle komik veya yergi tarzlı roman akla gelir ve bu roman, çoğunlukla akademik hayatın aptallıklarına dikkat çeker. (Baldick, 2001: 33) Kampüs romanda akademik hayat, mekân olarak sadece bir arka plan değildir aynı zamanda karakterlerin hayatlarında belirleyici bir faktör olarak çıkar. (Quinn, 2006: 63) Ayrıca kampüs romanın güçlü parodi unsurları ile bir yergi komedisi olduğu, Anglo Amerikan dünyasında öneminin arttığı ve giderek yazarlarının üniversite edebiyat bölümlerinden (özellikle İngiliz edebiyatından) olduğu (Bartonova, 2006: 6) söylenebilir. Bu yazarların en iyi bildiği sosyal ortam üniversitelerdir ve kurgu alanında uzmandırlar. Bu yüzden bu romanlarda belli bir kesimin dışında yarı karanlıkta ifadeler, göndermeler, imalar, alan terimleri ve çok katmanlı kurgu yapıları olabilir.

Öğrenci hayatı ile ilgili olanından üniversite çalışanlarını veya bir bölümü konu alabilene kadar esnek bir genişliğe sahip olan kampüs roman, sadece yakın zamanların romanı değildir. Öğrencileri içeren kampüs roman, Tom Brown'nun *Schooldays*'i (1857) gibi 19. yüzyıl hazırlık okul kurgusunun bir uzantısı

olarak başlar ve ilk öğrenci merkezli kampüs roman, 20. yüzyıla girerken Owen Wister'in üniversite öğrenci yaşamını konu aldığı *Philosophy 4: A Story of Harvard University* (1903) ve Owen Johnson'un üniversite kast sistemini işlediği *Stover at Yale* (1911) romanlarıdır. (Quinn, 2006: 63)

Bu türün 20. yüzyılın ilk yarısındaki önemli isimlerinden biri Evelyn Waugh'dur. Waugh, ilk romanı *Decline and Fall* (1928) özel bir okulda kısa süren öğretmenlik tecrübesini anlatır ve bir diğer romanı *Brideshead Revisited*'de (1945) ise Oxford'daki çalışmalarından yararlandığı eğitim meselesini tekrar kitabına taşır. (Saurova, 2005: 13) Aslında birçok roman değişik oranda ve değişik yaklaşımlarla üniversiteyi konu almıştır veya kolej günlerinin o hatırdan silinmeyen anılarını sunmuştur. Ama yaygın anlamda kampüs roman 1950lere dayanır: Mary McCarty'nin *The Groves of Academe* (1952) ve Kingsley Amis'in *Lucky Jim*'i (1954), John Barth'ın *Giles Goat-Boy* (1966), David Lodge'un *Changing Places* (1975) ve Robertson Davies'in *The Rebel Angels*'ı (1982) modern kurguda bu anlamda önemli bir gelenek başlatır. (Baldick, 2001: 33)

Ne kadar eskiye dayansa ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir ivme kazansa da kampüs romanın en büyük atası olarak Kingsley Amis'in *Lucky Jim*'i düşünülür. Malcolm Bradbury ve David Lodge ise bu türün gelişimde önemli rolleri olan iki yazardır. İkisi de İngilizce bölümünde profesör ve ikisi de Evelyn Waugh'ı okumuş olan Bradbury ve Lodge, Larkin

ve Amis'in öncülüğünü yaptıkları kampüs romanlarını çalışmışlar ve 'araştırma'nın tam bir zaman ve enerji almadığı günlerdeki İngiliz üniversite hayatını, Bradbury gülünç, Lodge ise daha sistematik olarak kitaplarında işlemiştir. (Alexander, 2001: 426.) Bradbury ve Lodge hemen hemen aynı zamanda yazı yazmaya başlamışlar, her ikisi de akademiyle edebi kariyerlerini birleştirmişler, Birmingham Üniversitesi'nde beraber çalışmışlar ve kampüs romanının yenilikçi formunun kurucuları olmuşlardır. (Saurova, 2005: 11) Modern kampüs romanının gelişiminde Lodge ve Bradbury'nin katkıları çoktur. David Lodge, farklı tarihlerde yazdığı kampüs romanları ile bu türün modern seyrini ışık tutar. Bradbury ise *Pilgrimages* (1996) ile Avrupa ve Amerika'daki yazarların büyüleyici bir eleştirel ve otobiyografik bir çalışma yapar ve bu uluslararası temayı 2000 yılındaki romanı *To the Hermitage* ile devam ettirerek akademi ve kampüs romanının alanını önemli ölçüde genişletir. (Carter, McRae, 2001: 426)

Tom Sharpe, kampüs romanına fars (farce) tarzını *Riotous Assembly* (1971) ve *Indecent Exposure* (1972) getirir. (Carter, McRae, 2001: 426) John Updike *Roger's Version*'da (1986) Harvard İlahiyat'taki bir öğrencinin ikilemlerini ve *Groves of Academe*'nin politik motifine ironik bir yansıtmasını da Philip Roth *The Human Stain*'de (2000) sunar. (Quinn, 2006: 63) Kampüs roman artık modern kurgunun belirgin bir parçasıdır. Çağdaş akademik roman 'endişe anlatıları' sunar ve bu romanlarda yalnızlaşmış yazarlardan ve para için bu işi yapan kimselerden ziyade

postmodern kurumlarla yolunu kaygılı bir şekilde çizen kontrollü kişiler vardır. (Williams, 2012: 581)

Her ne kadar kampüs roman belli bir alanda uzmanlaşmış bir topluluk içinde şekillenir ve edebi parodinin sayısız unsurlarını anlamaya istekli ve anlayabilecek belli bir seviyeye çıkmış kitleye hitap etse ve bundan ötürü parodinin güçlü elementlerine sahip bir yergi komedisi olarak tanımlansa (Saurova, 2005: 11) da kampüs roman kabuğunu yırtabilmiş ve geniş halk kitlelerine ulaşmıştır. Bunun en iyi örneği David Lodge'un bu türdeki çalışmalarıdır. Çünkü Lodge, kampüs romanlarının popülerleşmesinde belirgin bir yere sahiptir.

'Kampüs roman' öğrenci merkezli ve 'akademik roman' hocalar merkezli gibi (Williams, 2012: 561) bu türün ayrımları olmasına rağmen, hatta 'kolej roman' veya 'üniversite roman' gibi isimler de kullanılmasına rağmen literatürde baskın olan terim 'kampüs roman'dır. 'Üniversite romanı' veya 'kampüs roman' eleştirmenler tarafından eş anlamlı olarak kullanılır ve Amerika, İngiltere ve Kanada'nın tersine Almanca konuşan ülkelerin kendine özgü kampüs romanları yoktur. (Mews, 1989: 713) Kampüs roman özellikle geçtiğimiz yirmi yıldır Amerikan kurgusunun ana eğilimlerinden biridir ve Paul Auster, Ann Beattie, T.C. Boyle, Michael Chabon, Percival Everett, James Hynes gibi birçok çağdaş seçkin Amerikan yazarının dâhil olduğu bir türe (Williams, 2012: 561) dönüşmüştür. Bu romanlarda üniversiteler göz önüne serilir ve toplumun

üniversiteye karşı hissettiği yabancılık kaldırılır. Kampüs alanı, bilinen bir yer olur. Akademisyen ise orta sınıf bir büro çalışanına döner.

Kampüs romanlarda yan yana getirilen, birbirine yaklaştırılan (juxtaposition) yaşamlar/dünyalar vardır. Bu yaklaştırma zaman/mekân farklılıklarını da aşabilir. Akademi ile dış dünya arasındaki boşluğa kurulan köprü ile insanların dikkati üniversiteye çekilir. Bütün kampüs romanlar, komik ve eleştireldir. Hepsinde akademi, mekân olarak değişmekle birlikte ağırlıklı yer tutar. Bilimsel bilgi üretme merkezlerinin durumu direk veya dolaylı açığa vurulur. Kampüs roman, insanın yaşamından hala o kadar uzakta düşünülmektedir ki 'pastoral' ifadesi konuya uygun olduğu ve sıradan insanların yaşamlarından uzakta kalan izole bir toplumu tasvir ettiği düşünülür. Ama kampüs roman, vardığı ile bu düşüncü yıkıma başlamıştır.

Postmodern etkinin hala güçlü olduğu çağımızda tanımların kökleri, yönelimleri ve sınırlarına yönelik bulanıklıklardan kampüs roman terimi de payına düşeni alır. Sıkı bir sosyolojik yaklaşımdan yola çıkarak örneğin anlatım yönleri ihmal edilen böylesine sınırlı tanımlarda, kampüs romanının türüne dönük özelliklerinin açıklanmaması gibi eksiklikler vardır ve bu tanımı tam olarak yapabilmek oldukça cesaret isteyen bir iştir çünkü baskın yerel ilgilerden tutun da modernizmin başında beliren felsefi, dini ve politik tartışmaların kurgusal niteliklerine kadar çok ve şaşırtıcı çeşitlilikte kampüs romanlar vardır. (Mews, 1989: 714) Roman türü diğer

türlere göre oldukça geç ortaya çıkmıştır. Roman kuramı, roman türünden daha da geç zamanlarda başlar. Dolayısıyla kampüs romanının daha yeni bir alt tür olduğu göz önünde tutulursa yapılan tanımlara ekler olabilecek ve kampüs romanın sınırlarında değişiklikler görülebilecektir.

2.DAVID LODGE'UN KAMPÜS ROMANLARI

David Lodge'un hemen hemen bütün romanlarında kampüs, üniversite ve akademi bir şekilde yer alır. Yer almasa bile seçtiği karakterler az çok akademidir. Hatta 2001 yılında yayımladığı *Düşünce Balonları* tam bir kampüs romandır. Fakat kampüs roman denilince David Lodge'un özellikle şu üç eseri akla gelir: *Yerleri Değiştirme/Changing Places* (1975), *Dünya Küçük/Small World* (1984) ve *İyi İş/Nice Work* (1988). Belki bunun bir sebebi üç eserinin de kısmen ortak mekân ve -ana karakterler biraz değişmekle beraber- ortak karakterlere sahip olmasıdır. Belki bir başka sebebi de bu romanların, Lodge'un akademik hayatına ve edebi çalışmalarına denk gelmesi ve onunla örtüşmesidir. Bu örtüşme İkinci Dünya Savaşı sonrası üniversitelerin yaygınlaşması ve toplum hayatında yerinin genişlemesi ile aynı döneme denk geldiği için Lodge, aynı zamanda 1950ler sonrası akademinin bir tarihçisi sayılır. Bu anlamda bu yeni türün, yani kampüs romanının kurucuları arasındadır. (Saurova, 2005: 5)

Hayali şehir ve üniversitesi Rummidge ile Lodge, tüm üniversiteleri hedef alır. Farklı dünyaları, farklı karakterlerle yan yana getirerek kurgu içinden okura kurgu dışında var olan üniversitelere baktırır. Amerika ve Avrupa kıtaları arasındaki İngiltere, tarihinin ve politikasının geleneksel baskısı altında kalan İngiliz eğitim sistemi Lodge'un hedefindedir. Bu eleştirisini, daralttığı bir dünyadan yani akademiden bize yansıtır. Bu acı gerçekler müthiş komik unsurlarla karşımıza çıkar. O yüzden de onun kampüs romanlarının üçü de aynı zamanda komik roman olarak tanımlanır. Lodge, kampüs romanlarında kendi akademik dünyasını alaya alır ve dış dünyayı aslında hiç bilmeyen, teorilerinin arkasına gizlenen profesörlere takılır. (<http://www.enotes.com/>, 20.07.2013)

Bir İngiliz edebiyat profesörü bir kitap yazarsa bunu en iyi bildiği yerlerden esinlenerek yapar: Yazılı edebiyat ve yaşadığı üniversite. *Yerleri Değiştirme*, *Dünya Küçük* ve *İyi İş'i*, etkili ve çok anlamlı başlıklarıyla (hepsinin başlığı iki kelime ve bu başlıklar sanki romanın kendilerine de göndermeler yapıyor gibidir) daha üstkurgusal ve akademik hayatın daha komik romanları olarak görürüz. (Moseley, 1991: 81) Lodge'un izole bir topluluğu izole bir ortam ve yine toplumun ilgisine oranla izole bir bilgi (edebiyat, roman, kuram v.s.) kullanarak yazması aslında bir açıdan eski bir gelenektir ve komik unsurların oluşumuna son derece elverişlidir. Lodge, kampüs romanlarını pastoral kurgu ile karşılaştırır. "*Nasıl Hoşunuza Giderse* gibi bir komediyi düşünün. Daha karmaşık ve daha büyük sosyal bir sahnede olsalardı

yapamayacakları birçok etkileşimleri olacaktı. Oysa pastoral bir mekânda bu ortamı, bütün bu acayip karakterlerle bulabilirsiniz. Kampüs romanda günlük dünyadan bir kaçış ve eğlendirici bir ustalık vardır. Oldukça enteresan konular tartışılır ama bu tartışma ciddi veya olağanüstü bir tarzda değildir, ” (Mudasir Gul, 2012: 4) şeklinde yorumlayarak Lodge, kampüs romanlarının pastoral etkisini vurgular. Bu izole yaklaşımlar, bu üç kitabın da komedi yanını oluşturur.

Kampüs romanlarının ilki *Yerleri Değiştirme*'yi Lodge, 1969'da Amerika Berkeley şehrinde California Üniversitesi'nde yaşadığı öğretim elemanı değişim programından esinlenerek yazmıştır. Lodge'un öğrenciliği hariç yaklaşık on yıllık İngiltere Birmingham tecrübesi, Amerika'da farklı bir üniversite, farklı bir akademi ve farklı bir öğrenci anlayışı ile çakışınca, o kendi dünyasına çok farklı ve eleştirel bir bakışı mizahi bir dille ilk kampüs romanında kaleme alır. Bu roman, iki ana karakterli ve iki farklı hikâyeye ama birbirlerine yakın ve/ya iç içe ve hatta diğer hikâyeye geçişin ancak paragrafın ilk cümlesinden sonra fark edildiği bir anlatımla yazılmıştır. *Yerleri Değiştirme*'de dört farklı anlatım teknik karşımıza çıkar: yazar bakışlı anlatım, mektup tarzlı anlatım, gazete haber derlemesi ile yapılan anlatım ve senaryo tarzlı anlatım. Roman başlığın altbaşlığı 'A Tale of Two Campuses/İki Kampüsün Hikâyesi'dir. Bu romanda Charles Dickens'in *İki Şehrin Hikâyesi*'ne bir gönderme vardır. Ayrıca ana karakterlerden Philip Swallow'un Amerika'ya gidince kendisine verilen

'How to Write a Novel/Bir Roman Nasıl Yazılır' dersi ve bu ders için ihtiyaç duyduğu 'Let's Write a Novel/Bir Roman Yazalım' kitabı gibi kurgu içinde hayali kitaplarla özelde *Yerleri Değiştirme*'ye genelde ise tüm kurgulara göndermeler de bulunur.

Roman, İngiltere'de kurgusal Rummidge Üniversitesi ile Amerika'da gene kurgusal Euphoric Üniversitesi arasında altı aylık öğretim elemanı değiştirilmesini anlatır. Bu iki öğretim elemanı da kırk yaşlarında, birbirlerinden oldukça farklıdırlar ve nispeten kendi kültürlerinin özelliklerini taşırlar. İngiliz Philip Swallow geleneksel, tipik bir Britanyalı akademisyendir ve Amerikan yaşamı onu ürkütmektedir. Buna karşın Morris Zapp alanında tanınmış, kendine güvenen, girişken, hayata pratik bakan ve eşi ile problemlerinden ötürü boşanma noktasında bulunan Amerikalı bir profesördür. Boşanma işini geciktirmek, mümkünse boşanmamak ve eşinin iyice düşünmesi için bu değişim programına gönüllü girmiştir.

İki taraf için de ülke, toplum, çalışma ortamı, kısacası her şey yabancısıdır. Britanya'nın akademik dünyasıyla ilk kez karşılaşan Zapp, burayı küçümser ve buraya alaycı bir yaklaşım takınır. Swallow ise çekingen girdiği bu yeni dünyada bir kimlik arayışına girer. Her ikisi de program ilerledikçe ortama (şaşırtıcıdır) ayak uydururlar. Olaylar paralel ikili anlatılarla verilir. Birbirlerinin ortamlarından hatta eşlerinden etkilenen Zapp ve Swallow, çok değişik ilişki ve durumlar içinde kendilerini bulurlar. Birbirlerinin eşleriyle bile beraber olurlar.

Bu kadarı ile kalmaz Swallow, Zapp'ın kızıyla da cinsel bir ilişkisi olur.

Bütün bunlar olurken Zapp ve Swallow, her iki ülkenin eğitim sistemlerindeki eksikliklerinden kaynaklanan birtakım komik olayların içinde kendilerini bulurlar. Bu komik olaylarla aslında üniversite sorunlarına dikkat çekilmektedir. Birbirinin zıttı olan eşler, evine bağlı Hillary ve feminist Desiree, roman anlatısına farklı bakışlar katan karakterlerdir. Bu iki akademisyen sadece işlerini değil, eşlerini, bir dereceye kadar karakterlerini, evlerini, arabalarını da değiştirmişlerdir. Geleneksel İngiliz kültürünü ve eğitim sistemini temsil eden Swallow ile yeniliklere açık ve daha farklı bir eğitim sistemini temsilcisi olan Zapp'ın yaşamları mizahi unsurlarla ve taşlamalarla iç içe verilir. Bu değiş tokuşla oluşan farklılıkları değişik anlatım teknikleri ile izleriz.

David Lodge'un kampüs romanlarının ikincisi *Dünya Küçük*, 'Akademik Bir Romans' altbaşlığı ile *Yerleri Değiştirme*'nin bir nevi devamıdır ve 1984 yılında yayımlanmıştır. Philip Swallow, Morris Zapp ve eşlerinin yanında yeni ve daha merkeze yerleşen karakterler de yer alır. Kitaptaki hikâyeye 1979 Nisan ayında Rummidge Üniversitesi'ndeki bir konferansla başlar. Akademi dünyası, uluslararası konferanslar ve burada yaşananlar ironik bir dille anlatılır. *Dünya Küçük*, Edmund Spencer'in *Faerie Queene*'e göndermelerle, romans türü ve daha nice edebiyat konularıyla Kral Arthur Efsanesi parodi edilerek ve buradan karakter benzetmeleri alınarak yazılmıştır.

Değişik türlerden izler de karşımıza çıkar. *Dünya Küçük* için, Kutsal Kase efsanesinin uluslararası konferanslar yoluyla romans tarzında çağdaş dünyaya aktarılmasıdır da diyebiliriz.

Canterbury Tales ise Lodge'un *Dünya Küçük* için esinlendiği bir diğer kaynaktır. Kendisiyle yapılan bir röportajında Lodge, "Dünya Küçük'ü yazdığım zaman Chaucer'in *Canterbury Tales*'ini düşünüyordum. Romanın önsözündeki prolog, *Canterbury Tales*'e yazılan 'Prologue'un parodisidir. Chaucer'in hacıları gibi karakterler yeni ve ilginç yerlere giderler, yeni ve ilginç insanlarla buluşurlar, onlarla yeni ve ilginç ilişkiler kurarlar, dedikodu ve güven alışverişi yaparlar. Çünkü onların eskimiş hikâyeleri yol arkadaşları için yenidir veya yol arkadaşlarınıninki de onlar için yenidir. Daha büyük bir öyküye yerleştirilmiş küçük hikâyeler. Sanırım hikâye anlatımı romans geleneğinin bir parçası. Bunu *Dünya Küçük*'ün içine koydum," (Thompson, <http://www.lib.rochester.edu/>,15.11. 2013) açıklamasını yapar.

Philip Swallow ve Morris Zapp'dan ziyade bu sefer gerçek kahraman T.S. Eliot üzerine yüksek lisansını yeni tamamlamış, kurgusal Limerick Üniversitesi'nde çalışan, ama bu üniversiteye bir isim karışıklığı ile girmiş İrlandalı Persse McGarrigle'dır. Rummidge Üniversitesi'ne bir konferansa gelir ve Angelica Pabst'la karşılaşır. Ona âşık olur ve romanın geri kalanında farklı ülkelerdeki farklı konferanslara güzel Angelica'yı bulmak için gider. Diğer taraftan ise, farklı alanlarda tanınmış akademisyenler bu

konferanslarda asıl Unesco Edebiyat Kürsü başkanlığının peşindedir. Lodge, görünenin ötesinde konferansların iç yüzü, eleştirel ama komik bir tarzla karşımıza çıkar. Akademi dünyasının küçüklüğü belki de *Dünya Küçük* başlığının göndermelerinden biridir. Aynı grup dünyanın çeşitli şehirlerinde bir arada(!)dır. Kitapta herkesin peşinden koştuğu ama yakalayamadığı bir şey vardır. Aranılan bulunamaz. Bulunan aranan değildir. Persse McGarrigle, Angelica'ya nihayet yakaladığında artık ona ulaşamayacağını anlar ve başka bir seveninin peşine düşmekten roman biter. Diğerleri de kürsü başkanlığına ulaşamaz ama bir sonraki için şansları vardır. Aynı romanslardaki hikâyeler gibi. Dolayısıyla, burada özellikle romans türü sorgulanır ve bu türün parodisi yapılır. Akademisyenler, Arthur'un şövalyeleri; uçaklar onların atları; Kutsal Kase kürsü başkanlığı ve kalplerindeki hanımlar ise yataklarındaki hanımlarla yer değiştirmiştir. (Saurova, 2005: 9)

Kitapta aşırı tesadüflerle oluşturulmuş bir olay örgüsü vardır. Yine kitapta insanların geçmiş yaşamlarından gelen inanılmaz öyküler yer alır. Ama anlatı bunları öyle komik bir dille anlatmaktadır ki küçülen bu dünyada bu alt öykülerin nasıllığı sorgulanmaz: kazalar, kayıplar, sonradan öğrenilen aileler gibi. Akademik bilgisi az olmasına rağmen burada Persse, bu elit kesimi şaşırtan sorular sormakta onların bilinmeyen yanlarını açığa çıkarmaktadır. Aslında Persse'nin İrlandalı kimliği ile yaptığı saflıklar okurda akademi dünyası ile bir dalga geçme algısını yaratır. Bunun yanında Persse, olayların gerisini

aydınlatan dedektif roman kahramanı özelliği de taşır. Tema olarak bu roman edebiyat kuram bilgileri ile doludur. Her bir akademisyen bir edebiyat kuramının temsilcisidir. Çeşitli edebiyatçılar, onların isimleri, eserleri ve düşünceleri de roman içinde zaman zaman karşımıza çıkar alır.

Lodge'un kampüs üçlemesinin sonuncusu *İyi İş*, 1988 yılında yayımlandı. Lodge, solcu ve feminist genç bir akademisyen Robyn Penrose ile bir fabrika müdürü Vic Wilcox karakterleriyle 19. yüzyıl endüstri romanına modern bir versiyon vererek hem akademiye hem de Thatcher yıllarındaki endüstri İngiltere'sini ve yerel halkla üniversite ilişkisini yine komik ama eleştirel bir şekilde yorumlar. (<http://www.enotes.com/>, 20.07.2013) *İyi İş*, 19. yüzyıl sanayi devriminin getirdiği sarsıcı değişimin ağır sosyal ve ekonomik etkilerini işleyen ve çalışan sınıfın sıkıntılarını yansıtan, yeni düzende aristokrasinin yeri ve sorunları üzerine yoğunlaşan ve sosyal bir eleştiri olarak ortaya çıkan endüstri romanlarının en önemli örneklerinden biri olan Charles Dickens'in *Hard Times* romanının çağdaş bir temsilcisidir. (<http://kitapnot.blogspot.com/>, 28.10.2013) Dolayısıyla, *İyi İş* ilk ikisinden farklıdır çünkü Thatcher dönemindeki sadece kampüs hayatını değil aynı zamanda endüstri hayatını yansıtır ve farklı bu iki dünya yan yana getirilmesinin yanında pikarest roman unsurları da göze çarpar. (Eren, 2004: 52)

Kampüs üçlemesini David Lodge, sanayici Victor Wilcox ile Marksist, feminist ve postyapısalcı akademisyen Dr Robyn Penrose arasında alışılmadık öykü yaratarak tamamlar. Mekân, yine hayali

haritada Birmingham'ın bulunduğu Rummidge şehridir. Bir fabrikanın genel müdürü olan Vic, 'bunun parası nereden çıkıyor?' mantığıyla olaylara ekonomik boyutta yaklaşan, hep çalışmış, başarıyı zorluklarla elde etmiş, üç çocuklu, gayet lüks bir evde yaşayan bir aile babasıdır. Robyn, daha kültürlü bir aileden gelen, 19. yüzyıl sanayi romanında uzman, işini seven ama Thatcher dönemi ekonomik zorluklarının üniversiteye bütçe kısıtlaması sonucu işini kaybetme riskinde olan bir akademisyendir. 1986'da ilan edilen 'Sanayi Yılı' çerçevesinde üniversite ile sanayi yaklaşmasını öngören 'Gölge Programı', değişik tesadüflerle ve isteksizce bu programa girmiş olan Vic ve Robyn'i yan yana getirir. Bu program boyunca aralarındaki ilişki çok farklı bir boyuta çıkacak ve her ikisinin de zayıf yanları gözler önüne serilecektir. Robyn, üniversitede kalmaya çalıştığı, Vic'in de fabrikadaki sorunlarla uğraştığı bir zamana denk gelir bu program. Haftada bir gün Robyn, Vic'in gölgesi olarak işyerinde onu gözlemler. Bu sıkışık anda her ikisi de farklı dünyalardan hayata bakmaya başlar. Robyn, uzmanı olduğu sanayi/endüstri gerçeği ile Vic de akademi ve edebiyat dünyası ile tanışır.

Üniversite yapısını açıkça eleştiren, bir çıkar gözetmeyen ve endüstri romanlarında kadına biçilen sosyal pozisyonla dalga geçen Robyn karakteri ile akademi dünyasının çıkar ilişkileri bu romanda da nükteli bir şekilde ele alınır. Rummidge'in gri ve kasvetli havası, şehrin endüstri yanını temsil eder. Philip Swallow bu romanda biraz yaşlanmış ve duymada sıkıntı çekmektedir ama bölüm

başkanlığına yükselmiştir. Morris Zapp, romana sonradan girer. Eşinden boşanmıştır ama gene onunla problemleri vardır. Amerika'da kendi üniversitesinden eski eşi girmesin diye Robyn'e iş teklifinde bulunur. Vic ise bu arada Robyn'e âşık olmuş ve fabrikasına bir cihaz satın almak için gittikleri Almanya'da eşini ilk kez Robyn ile aldattığı o geceyi unutamamıştır. Programın bir devamı olarak Vic, bu kez üniversitede Robyn'in gölgesi olur. Ama işin sonucunu daha akıllıca görebilen ve daha olgun yaklaşan Robyn ona artık yüz vermez. Vic, romantizmle tanışır ve Tennyson'ın şiirlerini okumaya başlar. Charles Dickens, Benjamin Disraeli, Drayton, Elizabeth Gaskell, Charlotte Bronte gibi birçok edebiyatçı ve edebiyat bilgileri ile bu ikinci gölge programı anlatılır. Bunlar olurken Robyn'in farklı bir üniversitede çalışan sevgilisi Charles, idealistliği bırakır ve ekonomik kazanç sağlayan akademisyenliğe tercih eder. Bu da Robyn'le ilişkilerini bitirir. Vic'in de ailesi ile ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. Üstelik, iş hayatındaki entrika ve dolapların sonucu fabrikanın rakip bir firmaya devredilmesi ile işsiz kalır. Ama işler Lodge'un diğer romanlarında olduğu beklenmedik ve sürprizlerle dolu bir şekilde ilerler ve farklı olarak daha mutlu bir sonla roman biter.

Kampüs romanlarıyla David Lodge, 1950lerden sonra hızla artan ve insanların hayatında daha etkili üniversiteleri kurguya taşır ve okur-üniversite arasında ki boşluğa sağlam bir köprü kurar. Üç kitabında da farklı dünyaların yan yana getirilmesi vardır. *Yerleri Değiştirme*'de bir Amerikan üniversitesinden İngiliz eğitim sistemine

ve bir İngiliz üniversitesinden de Amerikan eğitim sistemine bakılır. *Dünya Küçük*'te farklı üniversitelerden akademisyenlerin dünyanın farklı yerlerinde yaptıkları konferanslarla onların büyük zannedilen küçük dünyaları okura sunulur. *İyi İş*'te aynı şehirde, bitişik ama birbirine yabancı üniversite ve sanayi kurguda bir araya getirilir. Lodge, uç noktalarla aslında kurgu ile gerçeği bitiştirir. Dünyaları karşılaştırarak, onları çarpıştırarak kurduğumuz dünyayı sarsmaya çalışır. Anlatı dilindeki dozajı yüksek eleştiri, mizaha sarılı olduğundan okur üzerinde güldürürken düşünme etkisi yaratır. Lodge'un kendi çevresinden seçtiği ama derin edebiyat birikimini de bandırdığı karakterler, okurda kızgınlıktan çok sempati uyandırır.

Yerleri Değiştirme'de sunulan iki üniversite, romanı ikili üniversite romanına döndürürken, *Dünya Küçük*'de eylem alanını genişletir, üniversite uluslararası bir yapıya dönerek küreselleşir ve böylelikle ulusal ve dilbilimsel sınırlar kalkar. (Ramona-Mihaela, 2006: 15) *İyi İş*'te ise üniversite dünyadan koparılır, yerel yönüyle ele alınır ve şehre nasıl yabancılaştığı işlenir. Çeşitli yönleriyle edebiyat, bir kurgu malzemesi olarak üçünde de karşımıza çıkar. Bu üç romanda da şekil ve içerik yönünden dengeli bir duruş vardır. Lodge, ideolojik nedenlerden ötürü içeriğe önem veren yazar ve eleştirmenlerden farklı olarak şekil ve içerik arasında herhangi bir ayrıma direnen orta modernist bir tarz izler. (Chatterjee, 2013: 77) İzlenen bu tarz, hikâyelerdeki acayipliklerin ve olay örgüsündeki garip bağlantıların olumsuz etkisini azaltır.

SONUÇ

David Lodge, yirmi beş yaşında Birmingham Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne öğretim elemanı olarak girmiş ve 1987 yılında emekliliği dolunca hemen ayrılmıştır. Lodge, yazma uğraşısı dışında kendini kısıtlayan uğraşları hayatından çıkarmış ve emeklilik öncesi yazdığı 12 eserine emeklilik sonrasında bir 19 tane daha eklemiştir. Lodge, roman yazarlığı, edebiyat öğretmeni, eleştirmen, teorisyen, oyun yazarlığı gibi edebiyatın çeşitli kimlikleri taşır. Bu kimlikler altında ömrünün yetmeyeceği kaygısıyla hayattan/gerçekten aldığı malzemeleri hala yazı dünyasına/kurguya taşımaya çalışmaktadır. Akademide bir ömür harcayan Lodge, edebiyatla her anlamda beslenmiş ve kurgularına kendini besleyen bu kaynakları ve akademiye yansıtmıştır.

Son on yılı, yaşına rağmen doludur: *Bilinç ve Roman/Consciousness and Novel* (2003), *Yazar Yazar/Author Author* (2004), *Henry James'in Yılı: Bir Romanın Hikâyesi /The Year of Henry James: The Story of a Novel* (2006), *Sağır Cümle/Deaf Sentence* (2008), *Gizli Düşünceler/Secret Thoughts* (2011), *Çok Yönlü Bir Adam/A Man of Parts* (2011) ve basıma hazır çalışması *Yazıda Yaşamlar/Lives in Writing*. İlgi çekici başlıklarıyla çok sayıda eser veren Lodge'un şimdiye kadar yayımlanmış 17 romanı vardır ve kurgusal olmayan çalışmaları onun üzerindedir. Bunların içinde kurgu dili, modern yazım biçimleri, yapısalcılık, Bakhtin, modern eleştiri, roman ve bilinç gibi edebiyat araştırma ve incelemelerine yönelik çalışmalar da var. Tiyatro oyunları ve

televizyon uyarlamaları da bu arada yapmış. Bu tecrübelerinin birikmiş doruğunda sanat eserini, kurguyu hedef alarak *Kurgu Sanatı/Art of Fiction*'ı (1992) yazmıştır. Ömrünü adadığı kurgu sanatının zihninde oluşturduğu ve artık taşıyamadığı ağırlıkları bu çalışmasına bırakmış ve böylelikle kurgu konusunu kurguya/yazıya da taşımıştır.

Roman/kurgu, insan bilincinin sahip olduğu en zengin ve en kapsamlı kayıttır ve ayrıca yazma ve okuma, hayali bilinç durumları olduğundan insan bilincini yorumlayan mükemmel bir araçtır, (Quinn, 2006: 96) der David Lodge. Bu kurgulamaları yazar, kendi tecrübe ve gözlemlerini hayal ettikleri ile birleştirerek, başka kitap ve kaynaklardan esinlenerek bir karışımla yapar ve neyin kurgu neyin gerçek olduğunu bazen unuttur. (Lodge, 2010: 132) Lodge, bu noktada “romanın gerisindeki yazarın, masasında oturup o romanı yazan ve bu iş öncesi ve sonrasında bir hayatı olan gerçek tarihsel bir kişi ile mi yoksa sadece yazım esnasında var olan birisi ile mi aynı kişidir” (Quinn, 2006: 208) sorusunu sorarak yazarın farklı kimliklerini vurgu yapar.

Roman okuruz. Bunun nedeni, romanın bizim dışımızdaki insanların bilinçlerinin neye benzediğine dair ikna edici bir his vermesidir; çünkü romancılar her zaman birinci tekil bir “öznel” deneyime dair üçüncü bir tekil “nesnel” anlatımın nasıl yapılacağını araştırmışlardır. (Jusdanis, 2010: 104) Lodge'un kurgu yaklaşımı

böyledir ve bir romanını tamamen bu konuya ayırır: *Thinks: A Novel*.¹

David Lodge'un yazıları her zaman iyi bildiği konulara dayalıdır. Kitaplarında üniversite, akademik hayat, roman, roman kuramı gibi kendi dünyasından temalar vardır. Parodi, hiciv, nükte, komik unsurlar kurgularının temelini oluşturur. Lodge, yaşadığı ortama dışardan bakabilmek için gerçek ötesine, kurguya geçer ve olanı orada kelimelerle resmeder. İçinden çıktığı dünyaya karşı korkunç bir eleştirisi vardır aslında. Ama bunu öyle komik bir anlatı tekniği ve karakterler yoluyla yapar ki o korkunçlukla tebessüm yan yana gelir. Kullandığı dil çok yalındır. Bundan dolayıdır ki kitapları geniş halk kitlelerine ulaşmıştır. İngiliz edebiyatı ve kampüs romanları gibi az okur çekebilecek konuları büyük kitlelere taşımayı başarmıştır. Akademik romanları akademik olmayan okuyucuları dışlamaz.

Lodge'un eserlerinde karşı ve çatışan dünyalar vardır. Kampüs romanları da böyledir. Örneğin, *İyi İş*'te sanayi dünyası ile akademi dünyası, *Yerleri Değiştirme*'de değişen dünyalar ve çatışmaları, *Dünya Küçük*'te akademi dünyasının arka planı okura sunulur. Kitap içine sıkıştırılmış dünyalar okuyucuya açılır. Okuyucu bu dünyalarla kendi dünyasında rahatsız edilir. Bir edebiyat profesörü roman yazarsa, romanlarıyla nasıl bir edebiyat sunabileceğinin açık örneklerini böylelikle görürüz. Lodge, özellikle kampüs

romanlarında kendi dünyası olan akademiye oldukça ustaca ele alır.

Gerçekçilik, David Lodge'la ilgili karşımıza çıkan bir başka husustur. İlk eserleri geleneksel gerçeklikle karakterize edilirken sonrakiler, deneysellik ve komik unsurları da barındırır. *Yerleri Değiştirme* ve *Dünya Küçük* ile bir yazım değişikliğine gider Lodge. Bu iki roman, komik, biçimsel olarak yapma, teknik olarak karmaşık ve Bakhtin tarafından tanımlanan karnaval anlatının yanında metinsellik ve parodiyi kullanan öz bilinçli bir yapıya sahiptir ve serinin son kitabı *İyi İş* ise Viktorya Dönemi realizmini andırır. (Ramona-Mihaela, 2006: 7) Lodge akademiye hayali şehir Rummidge ile hayali akademi hocaları ile gerçekçi bir şekilde ama ironik ve komik unsurlarla ele alır. Kampüs romanının geliştiği yıllara denk gelen bu eserleri gerek içerik gerekse biçim olarak bu alt kurgu türüne büyük katkılar sağlamış ve geliştirmiştir. Bu yüzden, David Lodge kampüs romanlarından bahsedilirken ilk akla gelen isimlerden olmayı fazlasıyla hak eder.

KAYNAKÇA

ALEXANDER, M., (2001). A History of English Literature, New York: McMillian Press.

BALDICK, C., (2001). Oxford Concise Dictionary of Literary Terms, Second Edition, New York: Oxford University Press.

BARTONOVA, Z. (2006). Characters in Campus Novels by David Lodge, Brno: Masaryk University.

¹ Bakınız: David Lodge, *Düşünce Balonları*, Çev.: Meram Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005.

CARTER, R., McRAE, J., (2001). The Routledge History of Literature of England, New York: Routledge.

CHATTERJEE, T., (2013). “David Lodge Affects Fiction”, Barnolipi Journal, Vol.2., No. 5.

EREN, Z., (2004). “Picaresque Elements in Nice Work by David Lodge”, Journal of Art and Sciences, Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sayı 2.

GUL, J.M., (2012). “Campus Fiction and David Lodge”, The Criterion an International Journal in English, Vol.3., No.4.

<http://kitapnot.blogspot.com/2012/05/endustriyel-roman.html#ixzz2IhiKsPSb>, Erişim Tarihi: 28.10.2013.

<http://www.enotes.com/david-lodge-essays/lodge-david>, Erişim Tarihi: 20.07.2013.

JUSDANIS, G., (2010). Kurgu Hedef Tahtasında Edebiyatın Savunusu, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

LODGE, D., (2010). “An Interview with David Lodge at Cambridge”, *Journal of Cambridge Studies*, Röportajı Yapan: Rong Ou, Vol. 5., No. 2-3.

MEWS, S., (1989). “The Professor’s Novel: David Lodge’s Small World, MLN, Vol.104., No.3.

MOSELEY, M., (1991), “David Lodge and Novelists of the Fifties: Experimental Traditionalism”, The Philological association of Carolinas, Vo.8., No.8.

QUINN, E., (2006). A Dictionary of Literary and Thematic Terms,

Second Edition, New York: Facts on Files.

RAMONA-MIHAELA, S., (2006). Quest and Conquest in the Fiction of David Lodge, Würzburg: Julius-Maximilians Universität.

SAUROVA, V., (2005). Comic Features in Some of David Lodge’s Novels, Brno: Masaryk University.

THAMPSON, R.H., “Interview with David Lodge”, 15.05.1989, <http://www.lib.rochester.edu/camelot/intrvws/lodge.htm>, Erişim Tarihi: 15.10.2013.

WILLIAMS, j.J., (2012). “The Rise of the Academic Novel”, American Literary History, Vol. 24., No.3.

UHIVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z11
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:65 K:81

TELEVİZYON REKLAMLARININ ÇOCUKLARIN DAVRANIŞSAL TUTUMLARI VE OBEZİTE GELİŞME RİSKİ ÜZERİNE ETKİLERİ¹ **TELEVISION ADVERTISEMENTS EFFECTS ON CHILDREN'S BEHAVIORAL ATTITUDES AND DEVELOPMENT OF OBESITY RISK**

Öğr. Gör. Engin ÇELEBİ

Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü
engincelebi@cu.edu.tr

Özet: Televizyonun çocuk bakıcısı olduğu günümüzde çocuklar televizyon karşısında birçok reklam mesajına maruz kalmaktadır. Bu yüzden televizyon reklamlarının çocuklar üzerine olumsuz etkileri önemi giderek artan toplumsal bir sorun haline gelmiştir. Bu çalışma Televizyon reklamları mesajlarının çocukların davranışsal değişikliği üzerine etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Konuyla ilgili yaşları 6 ile 8 arasında değişen 37 katılımcı iki farklı odak grup tartışmasına katılmıştır. Araştırma sonucuna göre; çocuklar her gün yüzlerce reklama maruz kalmaktadır ve bu reklamlar çocukları sağlıklı gıda ürünlerini tüketime teşvik etmektedir. Böylelikle reklamlar çocukların tüketim alışkanlıklarını değiştirmektedir. Ürünün satın alınmaması ise çocuklar için hayal kırıklığı ve üzüntü yaratmaktadır. Bu yüzden aileler ile çocukları arasında tartışmalar yaşanabilmektedir. Ancak televizyon izleme alışkanlığı ve obezite gelişim riski arasında herhangi bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Reklamlar, çocuklara yönelik reklamlar, reklamın olumsuz etkileri, reklam ve çocuk, televizyon ve obezite

Abstract: At this age television is a babysitter and children is exposed many advertising messages while watching television. Accordingly the negative effects of television advertising on children has become a social problem. This study aims to investigate the effects television advertising messages on children behavioral changes. For this research 37 participants, between the ages of 6 and 8, attended two different focus group discussions. According to research results; children are exposed to hundreds of ads each day and ads encourage children to consume unhealthy food products. Thus, ads are changing children's food consumption habits. If the product to be purchased by parents for children is cause frustration and sadness. So there has been debate among families with children. However, there wasn't found any relationship between television viewing habits and development of obesity risk.

Key Words: Advertisement, advertisement to children, negative effects of the advertisement, advertisement and children, television and obesity

¹ Bu çalışmanın bir kısmı "1. Disiplinler arası Çocuk ve Kadın Sempozyumu" nda E. Aydemir, S. Çalıoğlu ve M. Gündoğdu ile birlikte bildiri olarak sunulmuştur. Araştırma ve sonuç kısmı yazara ait olup çalışmanın kapsamı yazar tarafından genişletilmiştir.

1.Giriş

Reklam verenler ürün ve hizmetlerini hedef kitlelerine ulaştırmak için televizyon, sinema, radyo, internet, gazete ve dergi gibi farklı kitle iletişim araçlarını kullanırken televizyon çocukları etkilemek için bu kitle iletişim araçları içerisinde eşsiz bir potansiyele sahiptir. Çünkü yapılan araştırmalar çocukların popüler bir hale gelen televizyonu izlemeye ayırdıkları zamanın diğer aktivitelerine göre daha fazla olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden televizyon reklamlarının çocuklar üzerine etkisi birçok sosyal bilimci, pazarlamacı ve reklamcının dikkatini çekmiştir ve bu alanda yapılan çalışmaların çok fazla olması şaşırtıcı değildir. Reklamcılar mesajların çocuklar üzerinde nasıl daha fazla etkili olabileceğinin yollarını ararlarken, Aileler ise çocuklarının ruh sağlığının, tüketim alışkanlıklarının ve davranışsal tutumlarının olumsuz yönde etkilenebileceğinden endişe etmektedirler. Bu yüzden televizyon reklamlarının çocuklar üzerine olumsuz etkileri önemi giderek artan toplumsal bir sorun haline gelmiştir.

Çocuklarda dahil her tüketici bir ürün veya hizmete karşı bir tutum geliştirir ve bu tutum bir davranış değişikliğine yöneliktir. Bu tutum ve davranış değişiklikleri kültür, eğitim düzeyi, çevresel koşullar, gelir durumu, kişilik özellikleri ve durumsal etkenler gibi birçok faktöre göre değişiklik gösterebilir. Bu yüzden bu araştırmanın sonuçları başka bir araştırmanın sonuçları ile benzerlik göstermeyebilir.

2. Televizyon Reklamları ve Çocuklar

Sosyalleşme sürecinin de bir parçası olan televizyon çocuklar üzerinde oldukça etkili olan bir eğlence aracıdır ve televizyon programlarıyla verilen eğlenceli mesajlar çocukları geniş kapsamda etkisi altına almaktadır. Böylelikle “çocuklara yönelik eğlenceli programlar çocukların eğlenceyi seven bir kültüre girmelerine hizmet etmektedir.” (Postman, 1994: 160)

RTUK’un yaptığı televizyon izleme eğilimleri araştırması 2012’ye göre Türkiye genelinde evlerin %31’inde iki adet, % 8.2’sinde ikiden fazla televizyon vardır. (RTUK, 2013: 8) Bu televizyonlardan birinin çocuklara ait olduğu söylenebilir. RTUK’un yapmış olduğu 15 yaş üzeri kişileri kapsayan araştırma sonuçlarına göre haftaiçi televizyon izlenme süresi ortalama 3.7 saat, haftasonu ise 4.4 saat olarak belirlenmiştir. (RTUK, 2013: 49-50) Avusturya’da 12 yaşında büyük bir çocuk günde 2 saat 22 dakika televizyon izlerken Yunanistan’da ise 6 yaşından büyük bir çocuk günde 2 saat 23 dakika televizyon izlemektedir (Andronikidis ve Lambrianidou, 2010: 301). Türkiye’de ise kesin veriler olmamakla birlikte bazı araştırma sonuçlarına göre çocukların televizyon izleme süresi günde 3-4 saat aralığındadır. Ülkeler ve çocukların yaşlarına göre değişiklik göstermesine rağmen her ülkede ve her yaşta çocuk için televizyon izleme süresinin fazla olduğu belirtilebilir. Çünkü Aileler çocuklarının televizyon izlemelerini engellememekte, engelledikleri zaman kendilerini suçlu

hissetmektedirler. Bu yüzden çocuklar evlerinde haftaiçi ve haftasonu fark etmeksizin sabah, öğlen veya akşam istedikleri zaman televizyon izleyebiliyorlar. Bu ise reklam verenlerin çocuklara günün her saati ulaşabilmelerine imkan sağlıyor. Televizyon reklamları görsel ve işitsel özelliklerinden yararlanarak çocuklara yönelik pazarlama iletişimi araçları içerisinde çok önemli bir konuma gelmiştir. “Amerika’da yapılan araştırmalara göre bir çocuk yılda 40.000’den fazla reklam izlemektedir. İngiltere’de ise bir çocuk yılda 18.000 reklam izlemektedir. Ancak çoğu araştırmacı çocukların yaşlarına göre kendi ilgilerini çeken reklamları izlediklerini diğer reklamlara ise ilgi göstermediklerini ortaya çıkarmıştır” (Andronikidis ve Lambrianidou, 2010: 301). Reklamlara karşı daha bilinçli olan ailelerin çocukları üzerinde kontrole sahip olduğu; ancak eğitim düzeyi düşük olan ailelerin reklamların çocuklara etkisi üzerine daha az bilgi sahibi olduğu söylenebilir. (Gbadamosi vd., 2010: 549) Dünya sağlık örgütüne göre içecek ve yiyecek reklamları çocukların masumiyetlerini istismar etmemeli, reklamlar sağlıksız tüketim alışkanlıklarına ve fiziksel hareketsizliğe neden olan ürünlere çocukları teşvik etmemelidir. (WHO, 2004) Ancak yapılan çoğu araştırma sonucu olumsuz bilgiler vermektedir.

Televizyon reklamları çocukların “Aşırı reklama maruz kalmasına, gereksiz satın almaya yönelmesine, besin değeri düşük gıdaları tüketmesine, materyalizme yönelmesine ve şiddete yönelmesine

neden olabilmektedir (Ahsan vd., 2013: 290).

Avusturalya, Brezilya, Kanada, Çin, Almanya, Yunanistan, İtalya, İspanya, İsveç, İngiltere, Amerika dahil olmak üzere 11 ülkede yapılan araştırmalara göre okul çağındaki çocukların % 10’u ve 5 yaşından küçük 22 milyon çocuk obezdir. Farklı ülkelerdeki çocukların kiloları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Ancak çocuklar arasındaki obezlik değişkenleri farklı olsada obezlik seviyesi küresel olarak yükselmektedir. Bu 11 Ülkedeki araştırmalara göre eğer çocuklar günde 2 saat televizyon izlerlerse bu onların haftada ortalama 56 ile 126 arasında yiyecek ürün reklamına maruz kalacağını göstermektedir. Yunanistan’daki bu oran Brezilyadan 3 kat daha fazladır. 8 yaşından büyük çocuklar reklamları ürünlerin satılması için verilen mesajlar olarak algılayabilirken 8 yaşından küçük çocuklar ise reklamları doğru, dürüst ve tarafsız olarak algılayabilmektedirler (Kelly, B. vd., 2010: 1733).

6-7 yaş aralığındaki çocuklar üzerine yapılan bir diğer araştırma sonucuna göre çocuklar televizyon reklamlarına olumlu bakmaktadır, bazıları reklamları program kesintisi olarak algılarken diğerleri programlar ve reklamlar arasında ki ayırımı fark edemeyebiliyorlar. Daha yetişkin çocuklar ise reklamların bir fonksiyonunun da mola vermek olduğunu biliyorlar. 6-7 yaş aralığındaki çocuklar reklamların televizyon kanallarının gelir kaynağı olduğunu ve sponsorluk kavramını bilmiyorlar, reklamların yerel reklamlar olduklarını sanıyorlar

(Andronikidis ve Lambrianidou, 2010: 317) 6-7 yaşlarındaki 134 çocuk üzerine yapılan diğer bir araştırma da çocukların sponsorluk, ürün yerleştirme, lisanslı ürün, reklam oyunları gibi kavramları anlamadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. (Owen vd., 2013: 195) Ayrıca Ticari reklamoyunları ve sosyal içerikli reklamoyunları arasında da çocuklar için herhangi bir fark yoktur (Panic vd., 2013: 264).

Yapılan diğer bir araştırmaya göre çocuklara yönelik bazı gıda reklamı ürünlerinin (sakız gibi) sayısının azaltılması satışları düşürürken, bazı ürünlerin (çikolata gibi) reklamlarının azaltılması ise satışlarını etkilememektedir (Huang, R., ve Yang, M., 2013: 207) Çocuklar reklam ürünlerinin markalarına veya kalitelerine dikkat etmemekte sadece ürün reklamının satın alınmasına yönelik kendilerinde yarattığı heyecana ve isteğe göre hareket etmektedirler (Bakir ve Palan, 2010: 35)

Televizyonun en önemli toplumsal rollerinden biri de sağlıklı bir toplum yaratılmasına katkıda bulunmaktır. Bu yüzden televizyon programlarının çocukların öncelikli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yayınlara yer vermesi arzulanan bir istektir ve bilgilerin çocuklara en iyi biçimde aktarılması ve çocukların sağlıklı gelişimlerinin ön planda tutulması gerekmektedir. Bu yüzden televizyon yayınları çocukları olumsuz tutum ve davranış değişikliklerine yönlendirmemeli, çocukların sağlıklı gelişimlerine yardım etmelidir. Ancak Ticari, kültürel ve

teknolojik güçler çocuklara yönelik Tv programları içeriklerini etkilemektedir. Böylelikle televizyon programcılığı alanında ekonomik hedefler temel kaygıyı teşkil etmiş; eğitimsel ve kültürel hedefler ise ikinci plana itilmiştir. Televizyon yayınları için büyük bir ekonomik kaynak olan reklam gelirleridir. Reklam verenlerin amacı ise tüketimi olabildiğince daha çok arttırmak, koşulları tüketime daha uygun hale getirmek ve hedef kitleyi buna en iyi biçimde hazırlayabilmektir. Buda televizyon reklamlarının içeriğinin her geçen gün daha fazla sorgulanmasına neden olmaktadır. Çünkü reklam verenler televizyonu kendi amaçlarına ulaşmaları için birer araç olarak görmüşlerdir, Oysa ki, televizyon reklamları oluşturulurken reklam mesajlarının çocuklar üzerine olan etkisi de düşünülmelidir. Televizyon topluma yönelik tek yönlü olumlu iletişimini sürdürerek onları etkilemeyi ve istenilen yönde tutum ve davranışlara yönlendirmeyi amaçlarken reklam verenler televizyonu ürün veya hizmetlere olan talepleri arttırmaya aracılık yapan bir araç olarak kullanır. Bu da toplumun genel çıkarına hizmet vermesi gereken televizyon yayıncılığının asıl kuruluş amaçlarına bütünüyle ters düşmektedir.

3. Televizyon Programları ve Reklamlar Çocuklarda Obezite Gelişme Riskine Neden Oluyor mu?

Dünyanın farklı ülkelerinde yapılan televizyon izleme ve çocuklarda obezite gelişme riski sorunu arasında ki ilişkilere yönelik araştırmalar benzer olmayan sonuçlar vermektedir. “Meksika’da yapılan bir araştırmaya göre Meksika

(özellikle de kuzeybatı) okul öncesi çocuklarda ve ilköğretim çocuklarında obezliğin en yüksek olduğu yerdir. Bu durum kamu sağlığını tehdit eden en büyük problemdir. Yüksek gelirli aileler için de aynı sonuç geçerlidir, ancak özellikle dar gelirli aileler ve çocuklarının televizyon izleme alışkanlıkları oldukça fazladır (Gascón vd., 2013: 1901)”. Yapılan diğer çoğu araştırma da çocuklarda obezite gelişme riski sorununun en önemli nedenlerinden birinin gıda reklamları olduğunu belirtmektedir. (Bernhard vd., 2013: 6) Ancak, bu yönde yapılan 3 araştırma sonucuna göre Televizyon izleme eğilimleri ve obezite gelişme riski arasında 3-5 yaş arası çocuklarda herhangi bir ilişkiye rastlanılmamışken, 6-11 yaş arası çocuklar üzerine yapılan 12 araştırmada televizyon izleme oranları ve obezite gelişme riski arasında güçlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. (Beales J.H. ve Kulick,R., 2013: 193) Bir diğer araştırmaya göre ise çocukların sağlıksız ürünleri tüketmelerine TV izlemeden ziyade Ailelerin yemek zamanlarındaki düzensizliklerin ve bakıcıların negatif besleme uygulamaları neden olmaktadır. (Bost vd., 2014: 50)

Okulöncesi çocuklara yönelik TV programlarındaki reklamlar üzerine yapılan bir araştırma besin değeri olmayan gıda reklamlarının besin değeri olan gıda reklamları kadar reklamlarının yapıldığını ve reklamların çocukları besin değeri olmayan gıdaları tüketime teşvik ettiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak da atıştırmak düzenli yemek yemekten daha yaygın bir davranış haline

gelmiştir. (Anderson, Anderson, 2009: 1323) Türkiye’de de bunun çok farklı olmadığı sonucunu söylemek mümkündür. 3 yaşındaki çocuklar üzerine yapılan bir araştırma sonucuna göre ise TV izleme süresindeki azalma ile TV karşısında yemek yeme arasında bir orantı bulunmuştur. TV izleme süresi azaldıkça TV karşısında yemek yeme sayısında azalmaktadır. Ancak bu sonuçlar ile obezite gelişme riski arasında herhangi bir ilişki kurulamamıştır. (Birken vd., 2012: 110) Bir diğer geniş kapsamlı çalışmaya göre ise “Evlerinde ve okullarda fazla TV izleyen çocuklar ile az TV izleyen çocukların kiloları ve fiziksel aktiviteleri karşılaştırıldığında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır” (Ross vd., 2013: 262). Cox ve ark.’nın yaptığı geniş kapsamlı bir araştırmaya göre TV izleme süresi ile fiziksel aktivite ve enerji alımı arasında anlamlı bir sonuç bulunmuştur. Bu sonuç TV izleme süresi ile obezite gelişme riski arasında küçük ama anlamlı bir ilişkidir. (Cox vd., 2012: 58)

Yukarıda belirtilen ve Dünyanın farklı ülkelerinde yapılan araştırma sonuçlarına dayalı örneklerden de anlaşılacağı üzere TV izlemenin ve TV reklamlarının çocuklarda obezite gelişme riskini arttırdığına yönelik bazen olumlu bazen de olumsuz sonuçlar bulunmuştur.

4. Araştırma

Araştırma kapsamında televizyon reklamlarının çocuklar üzerinde davranışsal bir değişiklik yaratıp yaratmadığı, ne tür olumsuz etkilere neden olduğu ve TV izleme alışkanlığı ile

obezite gelişme riski arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu yönde yapılan çalışma şu araştırma sorularınana yanıt aramaktadır;

S.1 Televizyon reklamları mesajlarının 6-8 yaş grubu arası çocukların davranışsal değişikliği üzerine ne tür olumsuz etkileri vardır?

S.2 6-8 yaş grubu arası çocukların televizyon izleme alışkanlıkları ve obezite gelişme riski arasında anlamlı bir ilişki var mı?

4.1 Örneklem ve Yöntem

Çocukların reklamlardan nasıl ve ne ölçüde etkilendiklerini belirlemek kolay değildir. Birebir görüşmeler çocuklar için ürkütücü ve rahatsız edici bir durum yaratabilir. Bu yüzden yöntem olarak odak grup görüşmesi tercih edilmiştir. Adana’da yaşları 6-8 arasında değişen 37 kişilik bir öğrenci grubu ile iki farklı grupta sınıflarında etik değerlere bağlı kalınarak sohbet ortamında bir odak grup çalışması gerçekleştirilmiştir. İlkokul 1. ve 3. sınıf arası sohbete katılmaya gönüllü öğrencilerden oluşturulan gruplar ile yapılan çalışma çocukların rahat ve açık konuşabilmeleri için öğretmenleri eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Daha fazla ve doğru bilgiler almak için sorular öğretmenleri aracılığıyla sorulmuştur. Araştırma bulguları sohbet esnasında özet olarak çocuklara sunularak doğru veya yanlışlığı üzerine onayları alınmıştır. Katılımcıların yaş aralıklarının ve eğitim düzeylerinin aynı olmalarına dikkat edilmiştir. Çünkü yaş gruplarına göre çocukların reklamları anlama ve

yorumlama becerilerine karşı olan tutumları değişiklik gösterebilir. Bu yüzden aynı yaş aralığındaki çocuklar seçildi. Dersten sonra gönüllü katılım esasına dayanılarak ve çocukların kendilerini ifade etmelerine engel olmayacak bir ortam yaratılarak sorular öğretmenleri eşliğinde soruldu ve daha fazla bilgi toplamak için öğretmenlerinden yardım alındı, cevaplar ise veri analizi için kayıt altına alındı. Tartışmada çocukların genellikle en çok etkilenip hoşlandıkları veya hoşlanmayıp rahatsız oldukları reklamlar üzerinde duruldu. Daha sonra ise bu reklamlardan neden etkilenip hoşlandıkları veya neden rahatsız olup hoşlanmadıkları soruldu. Bu sorulara yanıt alındıktan sonra bu reklam ürünlerinin satın alınması için ailelerine istekte bulunulup bulunulmadığı ve isteklerinin yerine getirilip getirilmediği öğrenildi. Daha sonra ise bu reklamların çocuklar üzerinde ne tür olumsuz etkilerinin olduğu ortaya çıkartılmaya çalışıldı. Bu yöntem ilkeleri doğrultusunda veriler konulara ve düşüncelere göre sınıflandırılarak kendi aralarında analiz edildi.

Bu tür konularda etiksel unsurlara dikkat etmek son derece önemlidir. Özellikle başka insanlar üzerinde yapılan araştırmalarda özel hayatın gizliliğini ihlal etmemek için aşırı duyarlılık gerekmektedir. Bu yüzden hem çocukların kendisinden, hem ailelerinden, hem de okul yönetiminden bu tür bir araştırma için izin alınmıştır. Çocuklara sohbet sonrasında yiyecek ve içecek ikram edilerek zamanlarını ayırdıkları için teşekkür edilmiştir.

4.2 Araştırma Bulguları ve Öneriler

Çoğu katılımcı televizyon reklamlarını eğlenceli ve komik bulmasına rağmen çocukların ilginç ve eğlenceli bulmadığı reklamlarda bulunmaktadır. Müziksiz reklamlar ve komik olmayan reklamlar sıkıcı, ciddi görünümlü kişilerin verdikleri mesajlar ise çocuklara rahatsız edici gelmektedir. Çocuklar disiplini ve korkuyu gösteren reklamlardan negatif etkileniyorlar, çocukların reklamlarda verilen mesajları yetişkinlere göre farklı bir şekilde algıladıkları gözardı edilmemelidir. Bu yüzden çocuklara yönelik mesajlarda olumlu iletişim mesajları verilmelidir.

Araştırma bulgularının bir diğer negatif sonucu ise reklam mesajlarının çocukları ailelerine ürünü almak için baskı yapmaları olarak belirtilebilir. Araştırmaya katılan çocuklardan çoğu TV reklamlarında gördükleri ürün veya hizmetleri ailelerinden istediklerini söylemiştir. Televizyon reklamlarındaki ürünlerin alınacağına karar vermek ise ailelere düşüyor. Aileler çocukların reklamlarda gördükleri ve isteklerini ürünlerin alımına karşı direnç gösterebiliyorlar. Bu yüzden aileler ile çocukları arasında tartışmalar yaşanabilmektedir. Çocuklara göre Aileler bu sorunların reklam verenler tarafından yaratıldığını düşünmektedir. Gelir düzeyi dar olan aileler ekonomik durumlarının yeterince iyi olmamasından, gelir durumu dar olmayan aileler ise çocukların her istediğinin yerine getirilip şımartılmaması için çocuklarının isteklerine karşı

çıkabiliyorlar. Ürünün satın alınmaması çocuklar için hayal kırıklığı ve üzüntü yaratıyor. Ürünün ailelerince satın alınmamasının 6-8 yaş grubu çocuklarca mantıklı görünmesi güç bir durumdur.

Araştırma bulguları çocukların gıda ile ilgili reklamları daha çok sevdiğini ve en fazla hatırlanabilir reklam ürünlerinin oyuncak, yiyecek ve içecek olduğunu ortaya koymuştur. Sohbet esnasında çocuklara çikolata, şekerleme, içecek, fast food reklamları hatırlatılmıştır, çocukların bu reklamlara oldukça ilgi duydukları gözlemlenmiştir. Tabi ki bu bulgu çocukların tüketim davranışlarını olumsuz yönde etkilediğini kanıtlamaz. Ancak bu yine de bazı etik sorunlar doğurmaktadır. Bu tür reklamlar çocukları sağlıksız gıda ürünlerini tüketime teşvik ettiği için çocukların bilişsel savunma eksikliği edinmesine neden olmaktadır. Çünkü çocukların bu tür reklamları yorumlamak için bilişsel savunma düzeyleri yeterince gelişmemiştir. Örneğin, şeker, çikolata, bisküvi ve fast food ürünlerinin aşırı tüketimi çocukların sağlık gelişimini olumsuz etkileyebilir.

Televizyonun diğer rollerine ilişkin çocuklar üzerinde bir farkındalık yaratılmalıdır, Çünkü araştırma bulguları çocukların reklamların yanı sıra televizyonu da sadece bir eğlence aracı olarak gördüğünü ortaya çıkarmıştır. Bu ise çocukları psikolojik ve sosyolojik olarak olumsuz etkileyebilmektedir.

Çocuklar reklamlarda verilen mesajları gerçekmiş gibi algılayabiliyorlar. Üstelik reklamlarda çocuklara genellikle

mutluluk, heyecan ve neşe vaat ediliyor. Bu yüzden çocuklar gereksinim duymadıkları ürünleri dahi almaya veya ailelerine aldirmaya karşı bir tutum sergiliyorlar. Yetişkin insanlar dahi reklamların kendilerinin tüketim alışkanlıklarını değiştirdiğinden şikayetçidir.

Araştırma bulgularının bir diğer negatif sonucu ise çocukların evlerinde TV izlemeye ayırdıkları zamanın evlerinde yaptıkları diğer aktivitelerinin toplamından fazla olduğudur. Bu ise çocukların her gün yüzlerde reklama maruz kaldığının bir göstergesidir.

Sağlık Bakanlığının beden kitle endeksi kriterleri kapsamında odak grup tartışmasına katılan çocukların boy ve kilo oranları öğretmenleri tarafından hesaplanmıştır ve çocukların % 35'inde (13 kişi) obezite gelişme riski görülmüştür. Obezite gelişme riski görülen çocuklar ile obezite gelişme riski görülmeyen çocukların günlük TV izleme saatleri karşılaştırıldığında ise herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanılmamıştır. Bu ise TV programları ve reklamları izlemenin obezite gelişme riskine neden olabileceğini desteklemeyen bir bulgudur.

Çocukların bilgiyi işleme düzeyleri yüksek olduğu için televizyon reklamlarına ve eğlenceli özelliklerine yüksek derecede ilgi gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçları çocukların yerel ve uluslararası markalar olmak üzere bir çok reklam mesajına maruz kaldığını ortaya çıkarmaktadır. Reklamcılar

mesajları ilginç ve çekici yapmak için çocukların sevgi besleyip hayranlık duyduğu ünlüleri ve TV karakterlerini kullanıyorlar, çocuklarda bu meşhur ve başarılı kahramanlara benzemek için bu tür ürünleri kullanarak onlara benzemeye çalışıyorlar. Bu hayranlığın sonucu olarak sadece ekran karşısında değil aynı zamanda büyük alışveriş merkezlerinin TV karakterleriyle süslenen oyun yerlerinde de çocukları görmek mümkündür. Reklamların çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için reklamların daha kaliteli, düzeyli ve yararlı hale getirilmesine çabalamak çocuklar açısından yapılması gereken öncelikli çalışmalardan biri olmalıdır.

Televizyonun evlerde çocuk bakıcısı olduğu bu dönemde reklamcılar çocuklara yönelik verilen mesajlarda özel bir iletişim stratejisi kullanmalıdır. Sadece reklamcıların çocuklarla nasıl iletişim kurmaları gerektiğine dikkat etmeleri istenilmemeli ayrıca bu tür düzenlemeler yasal güvence altına alınmalıdır ve reklamlar çocukları tüketime yönlendirmek için değil çocukların sağlıklı gelişimi için kullanılmalıdır. Televizyon ve Reklam/Tanıtım programlarıyla çocuklara sağlıklı beslenme ve obezliği önleme de öğretici bilgiler de verebilir. Televizyonun ve televizyon reklamlarının kontrol altına alınması lazım ama yine de bu yeterli değildir çünkü çocuklar TV izlerken oturur veya uzanır halde hareketsiz konumdadır ve bu onları hareketsizliğe

teşvik edip kalori yakmalarına engel olmaktadır.

Ailelerinde televizyonun ve reklamların çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri üzerine bilgilendirilmesi gerekmektedir. Çünkü yetişkinlerin televizyon yayınları hakkında RTUK'ten beklenti ve istekleri sorulduğunda "Reklamların uzun olmaması" % 23 iken "Çocukların gelişimine uygun programların yapılması" sadece % 3.4'dür" (RTUK, 2013: 144). Bu yüzden Televizyon programları ve reklamlarla verilen mesajları detaylıca anlamayı kolaylaştırabilmek için çocuklara ve Ailelerine medya okuryazarlığı eğitimi verilmelidir.

Bu çalışma diğer ülkelerde yapılan reklamların çocuklar üzerindeki etkileri çalışmalarını destekler niteliktedir. Reklam her yerde reklamdır, çocuk ise her yerde çocuktur.

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Gelecek Araştırmalar için Önerimler

Veri toplarken sadece Adana'da bulunan bir okuldan öğrenciler ile odak grup çalışması yapılmıştır. Bu yüzden genelleme yaparken dikkatli olmak gerekir. İkincisi katılımcıların verdikleri bilgilerin gerçekten doğru olduğu kabul edilmiştir. Örnekleme, strateji ve yöntemin doğru belirlenmesine rağmen katılımcılar her zaman doğruyu söylemeyebilir. Yine de doğru yanıtları almak için yoğun bir çaba gösterilmiştir. Bu sınırlamalar göze alındığında gelecek araştırmalar için bazı önemli ipuçları verilebilir. Bu çalışmada televizyon

reklamlarının çocukların davranışsal değişikliği üzerine olumsuz etkilerini ve çocukların televizyon izleme alışkanlığı ile obezite gelişme riski arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır ancak Türkiye'nin her bölgesi benzer bir yapıya sahip değildir. Bu yüzden diğer bölgeleri de içine alan daha derin bir araştırma yapılmalıdır. Televizyonun çocuklar üzerine ve obezite gelişme riskine yönelik olumsuz etkilerini belirlemede kültürel, ekonomik, çevresel ve durumsal faktörler gibi pek çok konuya açıklık getirmek gerekir. Sadece Televizyon reklamlarına karşı değil diğer pazarlama iletişimi çalışmalarının da çocuklar üzerine ne tür olumsuz etkilerinin olduğunun araştırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AHSAN, S.M.H., MAMUN, A., MOWLA, M.M. (2013) Impact Of Television Commercials On Children's Attitudes In Bangladesh: An Empirical Study, Journal Of Academic Research In Economics, Volume 5 Number 2

ANDERSON, L.M., ANDERSON, J. (2009) Barney and breakfast: messages about food and eating in preschool television shows and how they may impact the development of eating behaviours in children, Early Child Development and Care, 180:10, 1323-1336, <http://dx.doi.org/10.1080/03004430903040516> E.T. 22.06.2014

- ANDRONİKİDİS, A., LAMBRIANI-DOU, A. (2010)** *Children's Understanding of Television Advertising: A Grounded Theory Approach, Psychology & Marketing, Vol. 27(4): 299–322 , Wiley InterScience (www.interscience.wiley.com) E.T.: 08.04.2014*
- BAKİR, A., PALAN, K.M. (2010)** *How Are Children's Attitudes Toward Ads and Brands Affected By Gender-Related Content in Advertising?, Journal of Advertising, vol. 39, no. 1 (2010), sf. 35–48.*
- BEALES J.H. VE KULICK, R. (2013)** *Does Advertising on Television Cause Childhood Obesity? A Longitudinal Analysis, American Marketing Association, Journal of Public Policy & Marketing Vol. 32 (2), 185-194*
- BERNHARD, A.M., WILKING, C., ADACHI-MEJIA, A.M., BERGAMINI, E., MARIJNISSEN, J., SARGENT, J.D. (2013)** *How Television Fast Food Marketing Aimed at Children Compares with Adult Advertisements, www.plosone.org, Volume 8 | Issue 8 | e72479*
- BIRKEN, C.S., MAGUIRE, J., MEKKY, M., MANLHIOT, C., BECK, C.E., DEGROOT, J., JACOBSON, S., PEER, M., TAYLOR, C., MCCRINDLE, B.W., PARKIN, P.C. (2012)** *Office-Based Randomized Controlled Trial to Reduce Screen Time in Preschool Children, American Academy of Pediatrics 2012;130;1110 <http://pediatrics.aappublications.org/content/130/6/1110.full.html> E.T.: 25.06.2014*
- BOST, K.K., WILEY, A.R., PHD, FIESE, B., HAMMONS, A., MCBRIDE, B. (2014)** *Associations Between Adult Attachment Style, Emotion Regulation, and Preschool Children's Food Consumption, Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics: 35:1 50–61*
- COX, R., SKOUTERIS, H., RUTHERFORD, L., FULLER-TYSZKIEWICZ M., DELL'AQUILA, D., HARDY, L.L. (2012)** *Television viewing, television content, food intake, physical activity and body mass index: a cross-sectional study of preschool children aged 2-6 years, Health Promotion Journal of Australia 2012: 23(1)*
- GBADAMOSI, A., HINSON, R.H., TUKAMUSHABA, E.K., INGUNJIRI, I. (2010)** *Children's attitudinal reactions to TV advertisements: The African experience, International Journal of Market Research Vol. 54 Issue 4*
- HUANG, R., VE YANG, M. (2013)** *Buy What Is Advertised on Television?*

Evidence from Bans on Child-Directed Food Advertising, 2013, American Marketing Association, Journal of Public Policy & Marketing Voi. 32 (2) 207-222

GASCÓN, M.B., DÍAZ-RAMÍREZ, G., CRUZ LÓPEZ, B., ZUÑIGA, E.L., JIMÉNEZ-CRUZ, A. (2013) *TV Food Advertisements' Effect on Food Consumption and Adiposity Among Women and Children in Mexico, Nutricion Hospitalaria, 2013;28(6): 1900-1904, ISSN 0212-1611 • Coden Nuhoeq S.V.R. 318*

KELLY, B. VE DİG. (2010) *Television Food Advertising to Children: A Global Perspective, American Journal of Public Health | September 2010, Vol 100, No. 9*

OWEN,L., LEWIS, C., AUTY, S., BUIJZEN, M. (2013) *Is Children's Understanding of Nontraditional Advertising Comparable to Their Understanding of Television Advertising?, American Marketing Association, Journal of Public Policy & Marketing Vol. 32 (2),195-206*

PANIĆ, K., CAUBERGHE, V. VE PELSMACKER P. (2013) *Comparing TV Ads and Advergaming Targeting Children: The Impact of Persuasion Knowledge on Behavioral Responses, Routledge, Journal Of Advertising, 42 (2-3) 264-173,*

DOI:
10.1080/00913367.2013.774605
E.T. 07.04.2014

POSTMAN, N. (1994). *Televizyon: Öldüren Eğlence, Çev: Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul*

ROSS, S.T., DOWDA, M., SAUNDERS, R., PATE, R. (2013) *Double Dose: The Cumulative Effect of TV Viewing at Home and in Preschool on Children's Activity Patterns and Weight Status, Pédiatrie Exercise Science, 2013, 25, 262-272, South Carolina, Columbia, SC.*

RTUK (2013), *Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması 2012, Kamuoyu Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı, Ankara*

WORLD HEALTH ORGANIZATION (2004) *Global Strategy on Diet, Physical Activity and Health, <http://www.who.int/dietphysicalactivity/en/> E.T.:04.06.2014*

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:68 K:69

YAPILASMA KURAMI VE HABER ÜRETİM SÜRECİ¹ **STRUCTURATION THEORY AND NEWSMAKING PROCESS**

Arş. Gör. Deniz TANSEL İLİC

Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü
deniztansel@gmail.com

Özet: Toplumsal yaşamda faillerin özgürlük alanları sosyal bilimler için önemli bir tartışma konusudur. Yapısalcı yaklaşım, faillere hareket alanı tanımazken, araçsalcı yaklaşım yapının sınırlarını görmezden gelir. Toplum bilimlerinde bu iki karşıt uç arasında bir köprü kurmak isteyen kuramcılar vardır. Bunlardan en önemlisi Anthony Giddens'in yapılaşma kuramıdır. Bu kuram haber üretim sürecinde muhabirlerin özgürlük sınırlarını anlamak için de önem taşımaktadır. Bu çalışmada yapılaşma kuramı kullanarak Türkiye'deki anaakım televizyon kanallarında katılımlı gözlem araştırması yapılmıştır. Habercilerin rutin eylemleri üzerinden özgürlük sorunu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapı, Fail, Yapılaşma, Rutin, Haber Üretim Süreci

Abstract: Freedom of the actors in social life is a very important issue for sociology. Structuralism ignores the possibility of freedom, on the other hand instrumentalism neglects the boundaries of the structure. There are some theorists who try to build a bridge between those two opposite sides. One of the most significant of these theories is the structuration theory developed by Anthony Giddens. This theory is also crucial for understanding the freedom boundaries of the journalists in newsmaking process. In this study a participant observation research is conducted in mainstream broadcasting in Turkey within the context of structuration theory. The problem of journalists' freedom is evaluated by focusing on their daily routine actions.

Key Words: Structure, Actor, Structuration, Routine, Newsmaking Process

¹ Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığım *Türkiye'de Televizyon Haberciliğinde Editoryal Bağımsızlık Sorunu* başlıklı yayınlanmamış doktora tezime dayanmaktadır.

1.GİRİŞ

Sosyal bilimlerde faile sonsuz bir özgürlük alanı tanıyan araçsalcılık ile yapının eylem üzerindeki üstünlüğünü savunan yapısalılık arasında önemli bir gerilim vardır. Bu gerilim öznelere bağımsızlık alanlarının tayininde iki zıt algının oluşmasına neden olmaktadır. Habercilikte de, belli yapısal belirleyenlerin çerçevesinde hareket eden muhabirlerin ne ölçüde özgür oldukları sorusu yapısalıcı ve araçsalcı yaklaşımın tercih edilmesine bağlı olarak çok farklı şekillerde yanıtlanmaktadır.

Ancak her iki yaklaşım da, yapı-eylem gerilimini açıklamakta yetersizdir. Bu nedenle yapı ile eylemi dengeli bir şekilde ele alan, birinin diğer üzerindeki kati belirleyiciliğini savunmakta yerine bu iki unsur arasında bir köprü kuran kuramlara ulaşmak değer taşımaktadır. Bu kuramlar arasında yapı-eylem arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir şekilde tasvir eden ve eylemi yapı için feda etmeyen Anthony Giddens'in yapılaşma kuramı özel bir öneme sahiptir.

Yapılaşma kuramı temel olarak aktörlerin kendi eylemlerini denetlemeleri fikrine dayanan özdeşünümsellik kavramına, günlük rutinin yapıyı oluşturması fikrine, dizgelerin (ilişkilerin), kaynakların ve kuralların toplumsal yapının inşasında etkili olan eyleme dair unsurlar oldukları iddiasına dayanır. Bu çalışmanın ilk bölümünde yapılaşma kuramının bu temel izlekleri tarif edilecek ve genel hatları ile habercilikle ilişkisi kurulacaktır.

İkinci bölümde ise saha araştırmasına yer verilecektir. Çalışmanın saha araştırması İstanbul'da Fox TV, TGRT Haber, Kanal D, TV8 ve STV Haber Televizyonlarında yapılan katılımlı gözlemlerdir. Eğlence kanallarından Fox TV Amerikan sermayesine dayandığı, Kanal D çok reyting aldığı ve kurumsallaşmış bir yapı içerisinde işlediği, TV8 ise butik bir televizyon kanalı olduğu için seçilmiştir. TGRT Haber bir haber kanalının rutinlerini izlemeye olanak sağlayan yapısı nedeniyle, STV Haber ise muhafazakâr eğiliminden dolayı tercih edilmiştir. İstanbul'daki katılımlı gözlemlere ek olarak Ankara'da Habertürk Televizyonu'nda katılımlı gözlem yapılmıştır, Ankara şubesindeki bu gözlemden elde edilen bilgiler İstanbul ile Ankara'daki haber üretim süreçlerinin karşılaştırılmasına kullanılmıştır. Habertürk, Fox TV ve Kanal D'de muhabirlerin, TGRT Haber'de istihbarat şefinin, TV8'de genel yayın yönetmeni asistanının, Samanyolu Haber'de editörün yanında bulunmuş; süreç onların durduğu noktadan gözlemlenmeye çalışılmıştır. Katılımlı gözlemlere ek olarak Ankara ve İstanbul'da habercilerle görüşmeler yapılmıştır.

Araştırma yapılan kanallarda haberci failerin gündelik rutinlerinin ana hatları ortaya konmaya çalışılmıştır. Rutin eylemlerin öznelere ne ölçüde özgür kıldığı, ne ölçüde yapının belirleyenlerine tabi bıraktığı sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda Türkiye'deki anaakım habercilik endüstrisinin temel aktörlerinin hemen hemen hepsine dair veri üretilmeye çalışılmıştır. Hem eğlence televizyonları, hem de haber kanalları gözlemlenmiştir.

1. YAPILAŞMA KURAMI VE HABER ÜRETİM SÜRECİ

Yapı-eylem sorununu özneye hiç eylem alanı tanımadan ele alan yapısalcı kuramlar, eyleyeni denklemden çıkararak, bütün toplumsal yaşamı yapıya indirgemektedir. Yapısalcılık, bireysel duyguları ve eylemi, öznedeki gücü yok saymaktadır. Yapısalcı görüş, toplumsal yaşamın renk tayfındaki çeşitli nüansları ayırt etme konusunda da kördür.

Yapısalcı yaklaşımlar, insan öznenin rolünü azaltma, ihmal etme ve hatta yadsıma eğilimindedir. Asıl odak, bireysel insan failin bilinci ve üstün niteliği değil, kültürel sistemin rolü ve kültürel sistem çalışmalarıdır. Yapısalcılar, kendilerini çoğunlukla bireyselci ve bilimsel olmayan olarak eleştirdikleri varoluşçuluğun ve fenomenolojinin karşıtı olarak görürler (Smith, 2007: 136).

Ana hatlarıyla araçsalcılık ise eylemin yapı üzerindeki belirleyiciliğine vurgu yapar ve toplumsal yaşamda yapının fail üzerindeki etkisini yok sayar. Karşılığını sembolik etkileşimcilik ve etnometodolojide bulan bu yaklaşım özgürce eyleyen aktör resmi çizer. Ancak sosyal bilimlerin bu yapı-eylem tartışmasında, yapıyı da, eylemi de feda etmeyen bir yaklaşıma ihtiyacı vardır.

Bazıları, örneğin sembolik etkileşimcilik ve etnometodoloji, aktöre öncelik verir. Diğerleri örneğin Neo-Marksizm, Parsonsçı işlevselcilik ve yapısalcılık, insan faillerinin denetlenmesinde anlam sistemlerinin gücünü vurgular. Yirminci yüzyılın

son on yılı boyunca, kültürel kuram, bu karşıt duruşlar arasında bir ara zemin oluşturmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur (Smith, 2007: 184).

Yapının ve eylemin tüm bileşenleriyle göz önüne alarak değerlendirmek; araçsalcı ve yapısalcı yaklaşımlar arasında bir köprü kurmayı gerektirmektedir. Bu anlamda yalnızca aktörün eyleme yetisine önem veren araçsalcılık ile eyleyenin gücünü yok sayarak onun içinde yer aldığı yapıyı ön plana çıkaran yapısalcılık arasındaki temel habercilik alanındaki bağımsızlık için önem taşımaktadır.

Yapısalcılık ile araçsalcılık arasındaki önemli köprü girişimlerinden biri, Anthony Giddens'in *Toplumun Kuruluşu* kitabında tanıtladığı yapılaşma kuramıdır. "Kitabın ilgi odağı, insan eylemesi ile toplumsal kurumların anlaşılmasıdır" (Giddens, 1999: 18). Giddens, "eylemle kurum, pratiklerle dış baskılar, bireyle toplumsal bütünlük, mikro ile makro arasındaki ilişkilerin üst üste bindirilmesine olanak veren bir 'yapılaşma kuramı' " üretir (Mattelart ve Mattelart, 1998: 110).

Giddens, sosyal bilimlerde yapı-fail dengesini kuran bir eylem kuramının yokluğundan söz etmektedir. Sosyoloji işlevselcilik tarzı yaklaşımların yolundan giderek yapıya eylem üzerinde bir üstünlük tanıtmıştır. "Simgesel etkileşimcilik kısmen hariç tutulursa, önde gelen sosyoloji okullarının çoğu bir eylem kavramından yoksundur" (Giddens, 2008: 244).

Toplumsal analiz faile verilen önem noktasında bırakılmamalı, yapısal unsurları da

dikkate alan bir araştırma yapılmalıdır. “Toplumsal teoride faillığın öneminin teslim edilmesi, ‘yapısal’ analizle tamamlanmalıdır” (Giddens, 2008: 253). Bu noktada, fail ile yapının ilişkilendirilmesinde yapının ikiliği düşüncesine büyük önem atfeder. “Faillik ve yapı kavramlarını uzlaştırmak için yapının ikiliğini dikkate almamız gerekir” (Giddens, 2008: 253). Bu çerçevede eylem ile kurum arasındaki ilişkiselliği ortaya koymayı amaçlayan yapılaşma kuramı, yapıyı kemikleşmiş, katılaştırmış, değişmez, donmuş bir toplumsal oluşum olarak değil; hareket halinde, akışkan, yaşayan bir organizma olarak ele alır.

Yazar, yapılaşma kuramını geliştirmekteki amacını, “[öznenin ve nesnenin] imparatorluk kurma girişimlerinin² her ikisine birden son vermek” olarak saptamaktadır (Giddens, 1999: 42). Haber endüstrisi aktörler, dar da olsa belli özgürlük alanları içerisinde hareket eder³. Ancak bu eyleyenlerin hareket alanları denetçilerin müdahale güçleri ve habercilik alanındaki politikalar gibi yapısal belirleyenler tarafından çizilmiştir.

Giddens’in görüşünün temelinde, etkin ve yaratıcı insan öznesi modeli yatar. İnsan-

² Giddens’in “özne ve nesnenin imparatorluk kurma girişimlerine son verme” arzusu, eleştirel ekonomi politik yaklaşımın önemli temsilcilerinden Golding ve Murdock’un “yapısalcılık ve araçsalcılığın ikiz baştan çıkarıcılığından kaçınma” isteğine karşılık gelmektedir (Golding ve Murdock, 1997: 67).

³ Selma Toktaş, 285 gazeteci ile yaptığı anket araştırmasında, katılımcıların yüzde 52,8’inin üretim sürecinde bazen söz sahibi olduğunu söylediğini vurgulamaktadır (Toktaş, 2010: 153).

ların kurallar ve dışsal yapılar ile sınırlan-
dırılan kuklalar oldukları görüşüne ateşli
bir şekilde karşı çıkar. Aynı zamanda et-
nometodolojinin ve fenomenolojinin sınır-
sız bireyciliği ve öznelciliği olarak gördü-
ğü şeyden kendini uzak tutmaya çaba-
lar... Son tahlilde kurumların ve toplum-
sal sistemlerin yeryüzü üzerindeki gerçek
kişinin dönüşlü eylemlerinin toplam bir
sonucundan başka bir şey olmadığını vur-
gular... Toplumsal yaşamın çoğu pratikler
etrafında döner ve insanlar bu pratikler
aracılığıyla kendi günlük yaşamlarını sür-
dürürken, dönüşlü bir biçimde bu kuralları
ve kurumları konuşlandırır. Bu konuşlan-
dırma dönüştürücü olabilirken, çoğunlukla
sarsılmaz kurumsal yerleşimlerin yeniden
üretimine yol açar (Smith, 2007: 197).

Bu nedenle Giddens’in çerçevesini çizdiği
yapılaşma kuramı kapsamında haber üre-
ticilerini aktif özneler olarak görmek ge-
rekmemektedir. Ancak bu özneler haber üre-
timini belirlemede sınırsız şekilde özgür
değildir. Kuralların ve kurumların çerçe-
vesinde belirlenen haber üretim pratikleri
bu yerleşimlerden ve konumlardan kopuk
değildir.

1.1 Yapılaşma ve Özdüşünümsellik

Giddens, özne ile nesneyi, eylem ile yapı-
yı terazinin keferlerine karşılıklı bir şekilde
yerleştirebilmek için çeşitli kavramlar
geliştirmiştir. *Düşünümsellik*⁴ (*reflexivity*),
Giddens’in öznenin etkinliğini ispatla-

⁴ Bu kavram bazı metinlerde *düşüngüsellik* olarak geçmektedir. Örneğin Giddens’in *düşünümsellik* kavramını sunduğu *Toplumun Kuruluşu* kitabının çevirmeni Hüseyin Özel, bu kavramı Türkçeye *düşüngüsellik* olarak aktarmıştır.

makta kullandığı kavramlardan birincisidir. Kavram, insanların kendi eylemlerini gözetlemeleri ve onların farkında olmaları anlamına gelmektedir. “İnsan eyleyenleri ya da yapanlar, edimlerinin önemli bir parçası olarak, bir şey yaparken ne yapıyor olduklarını anlama yeteneğine sahiptirler” (Giddens, 1999: 25). Giddens, düşünümsellik ile eylem kavramlarını failin kendi davranışını denetlemesi üzerinden ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda düşünür, eyleyene akılcılık atfetmektedir. “Felsefecilerin yazılarının açıkça gösterdiği gibi, eylem kavramı, insan faillerinin kendileri üzerinde düşünme, kendi davranışlarını rasyonel olarak ‘denetleme’ yetileriyle ayrılmaz bir biçimde bağlantılıdır” (Giddens, 2008: 244).

Özneler, kendi eylemlerini denetlerken, başkalarının eylemlerini de gözetler; başkalarının da kendilerini takip ettiğini bilir ve bu izlemeleri de gözlerler. Bu nedenle, düşünümsellik yalnızca bireyin kendi eylemleri ile ilişkili değildir ve toplumsal düzeyde cereyan eder. Düşünümsellik, “yalnızca kendi kendinin bilincinde olma diye değil, toplumsal yaşamın süregiden akışının gözetilmesi (farkında olunması) olarak da anlaşılmalıdır” (Giddens, 1999: 43). Giddens, düşünümsellik üzerinden özneye bir etkinlik ve yaratıcılık niteliği atfetmektedir. Öznenin eylemleri üzerindeki denetiminin onu tamamen yapıya tabi olmaktan kurtardığını varsaymaktadır. Yazar için düşünümsellik, “insan davranışının etkin niteliğidir” (Giddens, 1999: 18).

Muhabirler de, haber üretim sürecindeki diğer eyleyenleri denetler. Bu denetim

mimari yapıdan⁵, teknolojik denetime kadar pek çok farklı şekilde pekiştirilir. Muhabirler diğer muhabirlerin haber yazımlarını ve üretim süreçlerini sürekli gözlemlemektedir. Bu durum haber üretim sürecini özneler arası bir yapısal eylem haline getirmektedir.

Habercinin kendini ve diğer eyleyenleri denetlemesi, onun aktif olduğu yanlardan biridir. Bu, Giddens’in kuramının habercilik üzerinden yapısalcılığa mesafe koyduğu noktadır. Dolayısıyla Giddens’in “düşünümsellik” kavramının medya üzerindeki izdüşümü; muhabirin yazdığı haber üzerine düşünmesi, çalıştığı kuruluşun ideolojisini gözetmesi, yöneticinin beklentilerini takip etmesi, başkalarının yazdığı haberleri izlemesidir. Muhabirin özdenetimi, onun kuralları içselleştirmesinde etkili olur. Ancak Giddens’in yolundan gidersek, muhabirin eyleminin bilincinde olmasının, onu aynı zamanda etkin ve yaratıcı kıldığı sonucuna varırız.

1.2. Yapılaşma Kuramında Dizgeler, Kaynaklar ve Kuralların Belirleyiciliği

Giddens’a göre, yapının en önemli bileşeni dizge, yani özneler arası ilişkilerdir. Dizge, yapının kemikleşen değil, yapılaşan ilişkisel bir oluşum olmasında hayati öneme sahiptir. “Dizge ve yapılaşma kavramları, yapı kavramından beklenen şeylerin çoğunu gerçekleştirmektedir” (Giddens, 1999: 61). Böylece Giddens, öznele-

⁵ Örneğin haber merkezlerinde sıklıkla kullanılan kübikler şeklindeki ofis ortamı tasarımı muhabirlerin birbirlerini mekânın sağladığı olanaklar üzerinden denetlemelerine neden olmaktadır.

rin etkileşiminden kaynaklanan ilişkiselliğin ve bu bağlamda oluşan organik yapılaşmanın, yapısalcılığın katı yapı tasarımının yerine kullanılmasını önermektedir.

Dizgeler de, aynı rutin pratikler gibi keyfi bir şekilde gelişmez; kurallar ve kaynaklar tarafından belirlenir. “Yapının en önemli yanları, kurumlarda yinelenen biçimde yer alan kural ve kaynaklardır” (Giddens, 1999: 67). Kuralların ve kaynakların da etkisiyle kurumsallaşmış yapıları oluşturan iskeletler kolaylıkla yıkılmaz.

Yazarın “dizge” vurgusunu, zaman ve uzamda derine yerleşmiş medya içi iktidar ilişkiler olarak değerlendirmek olasıdır. Mülkiyet yapıları ve yöneticilik yetkeleri gibi sınırlar, medya kuruluşlarının yapılaşmış dizgelerini oluşturmaktadır. Medyada sahip-yönetici-çalışan ilişkisi, eşitsizliği koruyacak şekilde yeniden üretilmektedir. Ancak yine de yapı, çoğunlukla kendini korumasına karşın; sabit, katı ve hareketsiz değildir.

Öznel, normatif kurallar ve anlam kodlarından oluşan kurallar ile yetkesel ve dağıtımsal kaynakların çizdiği sınırlar içerisinde hareket etmek zorundadır. Dağıtımsal kaynaklar maddi üretimin denetimini sağlarken, yetkesel kaynaklar ise insan eyleyenlerinin etkinliğinin düzenlenmesini sağlar (Giddens, 1999: 35).

Giddens’in “yetkesel” ve “dağıtımsal kaynak” ayrımı ile medya yöneticiliği ve mülkiyeti arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Giddens’in tasvir ettiği dağıtımsal kaynaklar kurum sahibinin tahsisi kontrolüne, yetkesel kaynaklar ise yöneti-

cinin operasyonel kontrolüne karşılık gelmektedir. Bu haliyle Anthony Giddens, haber üretim sürecindeki aktörlerin yapılaşma sürecine katılımı üzerinde araçsalcılık-yapısalcılık dengesini gözetten bir kuram oluşturmuştur.

1.3. Yapılaşma Kuramında Rutin Eylemlerin Yeri

Giddens için yapı ile aktif özne arasındaki organik ilişkinin temel anahtarları ise rutin ve gündelik eylemlerdir. “Rutin (alışkanlıkla yapılan her şey), gündelik toplumsal etkinliğin temel bir unsurudur. Gün gün gerçekleştirilen etkinliklerin kendi kendini yineler olma niteliği, toplum yaşamının yinelenir olma niteliğinin maddi temelidir” (Giddens, 1999: 26). Dolayısıyla yazara göre, yapıyı bireylerin yinelenen eylemleri oluşturmaktadır. Öznelerin tekrar eden eylemlerinin yapıyı oluşturması, onların yapısalcılığın iddia ettiği gibi basitçe “eylemsiz” ve “eyleyemez” olmadığını ortaya koymaktadır.

Habercilerin amaçlı eylemleri üzerine yazdıkları önemli makalede Harvey Molotch ve Marilyn Lester da, geçmişin ve geleceğin, günlük rutinlerin devam eden bir süreci olarak “inşa edildiğini ve yeniden inşa edildiğini” belirtmektedir (Molotch ve Lester, 1981: 118). Bu bağlamda aktörün amaçlı eylemini oluşturması açısından rutinin önemi büyüktür. Molotch ve Lester, bir habercinin temel rutinlerinden biri olarak basın konferansı demeçlerini vermektedir (Molotch ve Lester, 1981). Paul Rock ise, haber toplama süreçlerinin bir habercinin günlük rutinlerini oluşturduğunu vurgulamaktadır. Yazara

göre, istisnai durumlar dışında haber kaynakları rutin bürokratik konulardır (Rock, 1981: 64).

Giddens'tan yola çıkarak, rutin ve eylemi birbiriyle ilişkilendirirken, habercilerin, rutin eylemlerini yapısal unsurlardan arındırarak algılamak da doğru olmayacaktır. Çünkü profesyonellik ideolojisi ile kurumsal kontroller, muhalif olmayan haber karar alma süreçlerine yol açan rutinler üretmektedir (Burton, 2008: 111). Dolayısıyla muhabirin rutin eylemlerinin ardında kurumsal denetim ve profesyonellik ideolojisinin belirleyiciliği durmaktadır.

Bu bağlamda yazar, yapısalcıların, yapının özne üzerindeki tek yönlü directici etkisi ile ilgili iddialarına itiraz etmektedir. Yapı, özneler üzerinde bazen dayatıcı ve kısıtlayıcı olmasına karşın, bazı durumlarda olanak tanıyıcıdır. Bu nedenle Giddens yapının bireylere dışsal değil, içsel olduğunu savunur (Giddens, 1999: 67-68).

Giddens, aktöre bir eyleme alanı tanımaktadır. Yapının bu olanak tanıyıcı özelliğinin altını çizmesi Giddens'in kuramının önemli yanlarından biridir. Bu görüşlerinden dolayı yazar, yapısalcılar tarafından yapısal özelliklerin kısıtlayıcı yönlerini yok saymakla eleştirildiğini ifade etmektedir (Giddens, 1999: 30).

Bu bağlamda haber üretim sürecinin de muhabire içsel olduğunu düşünmek gerekmektedir. Gerçekten de muhabirin kendisi de bir denetçi olarak sürece içkindir. Bu süreç zaman zaman gizli kalmış skandalların ortaya çıkarılması gibi olanak tanıyıcı özellikler taşınmasına karşın, çoğu

zaman muhabirler bu sürece kısıtlanmış bir şekilde dâhil olurlar. Örneğin haber kuruluşunun ideolojik altyapısının dışında kalan muhabirlerin kendi görüşlerini haberlerine yerleştirmeleri olanaksızdır. Bu bağlamda kâğıt üzerinde yazılı olmayan kurallar aktörler üzerinde kısıtlayıcı etkilerde bulunur.

Giddens'in yaptığı, eylemlerin yapıyı kurduğunu ve öznenin nesneyi belirlediğini iddia etmek değildir. "Giddens'a göre insanlar, başka çareleri olmadığı, sürecin ne olduğunu tam olarak anlayamadıkları veya bilinçli olarak bir değiş-tokuş yaptıkları için bir yapıyı yeniden oluştururlar" (Gibbs, 2003: 601). Burada dikkat edilmesi gereken, yazarın yineleme üzerine yaptığı vurgudur. Eylemin yinelenme özelliği olmadan, zaman ve uzamda derine yerleşmesi ve yapıyı oluşturması mümkün değildir. "Etkinlikler eyleyenler tarafından yaratılmaz. Eyleyenler tarafından yinelenerek sürekli olarak yeniden yaratılırlar" (Giddens, 1999: 42). Giddens'in altını çizdiği rutin eylemlerin belirleyiciliği habercilik üzerinden de kendini göstermektedir. Steve Chibnall'in dediği gibi profesyonel iletişimcilerin rutin eylemlerini incelemeyen kitle iletişim sürecini anlamak mümkün değildir (Chibnall, 1981: 75).

Rutin davranışların yinelenme özelliği, onların zamanda ve uzamda derine yerleşmesine neden olur. Bu yolla, eylemler, toplumsal yapılaşmaya dönüşür. Bu, yapısalcılıktaki yapı algısı gibi sabit, katı ve kalıplaşmış değildir. Yine de yapılaşma kolaylıkla değiştirilemez ve yerinden edilemez. Çünkü yinelenen rutin davranışları

ve toplumsal yapıyı biçimlendiren belli kurallar ve kaynaklar vardır. “Toplum kuramı açısından en önemli kural biçimleri, kurumlaşmış pratiklerin, yani zaman ve uzam içinde çok derine yerleşmiş olan pratiklerin yeniden üretimleriyle kenetlenmiş kural biçimleridir” (Giddens, 1999: 65).

Giddens’in, “zaman ve uzamda derine yerleşmiş” eylemlerin yapıyı belirlediği iddiası, üç yüzyıllık habercilik pratiklerinin ve profesyonellik ideolojisinin önemini ortaya koymaktadır. Yinelenen eylemlere verilen önem; haber toplantıları, rutin haberler, haber yazımında sürekli kullanılan kelimeler, kalıplar, montajda sıklıkla yer verilen görüntüler gibi haber merkezinin rutin pratiklerini incelemenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2. TÜRKİYE’DE ANAAKIM TELEVİZYON HABERCİLİĞİNDE RUTİN

Haber üretim sürecinde rutin eylemleri gözlemleyerek aktörlerin eylemlerinin ne ölçüde yapılaşmış olduğunu, ne ölçüde aktörün özerk olabildiğini görmek belli oranda olasıdır⁶. Habercilerin çalışma saatleri

özellikle İstanbul’da belli bir rutin çerçevesinde işlemektedir. Muhabirlerin mesai saatleri genel olarak 9.00 – 18.00’dir⁷. Fox TV gibi istisnai örnekler dışında, Türkiye’deki televizyonlarda haftada bir gün izin yapılmaktadır. Sıradışı bir haber olduğunda gündelik rutin değişebilir. Ancak genel olarak çalışma saatleri sabit kalmaktadır. Çünkü İstanbul’daki habercilik yaşam, sokak ve sansasyon haberlerine dayandığı ve önemli politik haberler Ankara’da yapıldığı için mesai saatlerinin fazla esnemediği görülmektedir. Ankara’da ise mesai saatleri esneklik gösterebilmektedir.

Genelde televizyon kanallarında mesai saat başlangıcından 10.30’daki haber toplantısına kadar muhabirler gazete, ajans ve akredite kaynakları üzerinden haber konusu ararlar. Muhabirler, haber müdürünün yönetiminde 10.30’da yapılan sabah toplantısına katılır. Bu toplantılara haber koordinatörleri ve genel yayın yönetmenleri katılmaz⁸. Her kanalda -spor masası hariç- tüm muhabirler, sabah toplantısına girmekte, yöneticiler ise

⁶ Glasgow Üniversitesi Medya Grubu da, televizyon haberlerinin rutin sunumunu yönlendiren kuralların haber üretim sürecinin anlaşılması için büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır. Glasgow Üniversitesi Medya Grubu, araştırmalarının amaçlarından birinin televizyon haberinin rutin sunumunu yönlendiren kuralları açığa çıkarmak ve tasvir etmek olduğunu söylemektedir. Grup, haberin yapısını etkileyen ve analiz edilmesi güç başka rutin pratiklerin de haber üretim süreci için çok önemli olduğunu belirtmektedir (GUMG, 1980: 31). Haberin rutin sunumunu yönlendiren “gizli” kuralları görmek gerekmektedir. Haber kuruluşu, rutini empoze eder. Bu nedenle bir kuruluşun beklenmedik olayları rutin olarak nasıl işlediği Gaye

Tuchman’ın yaptığı katılımlı gözlem çalışmaları için de önemli bir araştırma konusudur “Habercinin ve haber kuruluşlarının takip eden haberlerin geleceğini tahmin etme becerisi beklenmedik olayları rutine dönüştürmesini sağlar. Böylelikle haberci hangi haberin şahsi katılımını gerektirdiğini, hangisinin telefonla takip edilebileceğini, hangisinin anahtar kişilerle yapılacak görüşmelerle yeniden kurulabileceğini anlar. Ama tahminler yanlış da olabilir” (Tuchman, 1973: 124-125).

⁷ İstanbul’da katılımlı gözlem yapılan kanallar içerisinde yalnızca TV8’de muhabirlerin işten çıkış saati 18.00 yerine, 18.30 olarak belirlenmişti.

⁸ STV Haber Genel Yayın Yönetmeni Metin Yıkar bu konuda bir istisna oluşturmaktadır. Yıkar, haftada en az üç kez sabah toplantılarına katılmaktadır.

(editörler, haber müdürleri, genel yayın yönetmenleri) öğleden sonra toplanmaktadır.

Haber toplantısına yaklaşık 10 muhabir, bir haber müdürü yardımcısı, bir haber müdürü katılmakta⁹; muhabirlerin hepsi yaklaşık beşer haber önermektedir. Böylece toplamda yaklaşık 50 haber önerilmektedir. Araştırmanın yapıldığı dönemde Fox TV’de 2 Mart 2013 tarihli sabah toplantısında sadece bir tane politik haber önerilmiş, ancak akışa alınmamıştır; hatta bu haberin üzerine hiç konuşulmamıştır.

Haber müdürü, muhabirlerin sunduğu haber önerilerden hangilerinin bültene girmesi, hangilerinin girmemesi gerektiğini bilir. Haber seçimini ilk aşamada muhabir, sonrasında ise haber müdürü yapmaktadır. Bu süreçte ortak filtreler vardır ve bunlar haberin seçilmesinde etkili olmaktadır. Bu filtrelerin belirlenmesinde içselleştirme ve kurum kültürünü öğrenme etkilidir. Haber müdürü, “haber içgüdüsüne” sahiptir ve yayın politikalarını iyi bilmektedir. Kanalda yer alacak haberlerin içeriğine dair ayrıntılı bir fikre sahip olmak haber müdürü olmanın temel kriterlerindedir. Muhabirler de en kısa zamanda bu bakışı edinmektedir. Muhabirin hangi haberi önereceğini öğrenmesinde sabah toplantıları etkili olmaktadır. İşe yeni başlayan muhabirler kısa sürede toplantılarda tecrübeli muhabirler

⁹ Katılımlı gözlem yapılan kanallarda haber müdürleri sabah toplantılarına katılmaktadır. Ancak CNBC-e Haber Müdürü Yetvart Danzikyan kendisiyle yapılan görüşmede toplantılara katılmadığını belirtmiştir.

tarafından önerilen haber başlıklarını takip ederek nasıl önerilerde bulunmaları gerektiğine dair fikir edinmektedir.

TGRT Haber’de ise her konu haber olarak görüldüğü için muhabirlerin katıldığı sabah toplantıları yapılmamaktadır¹⁰. Üst düzey yöneticiler kendi aralarında hangi haberin görüleceği ve ne şekilde çerçevesi konusunda konuşmaktadır. Genel olarak haber kanallarındaki temel rutin masabaşı muhabirleri için ajanstan gelen metinleri düzenleyip haber yapma; dışarı çıkan muhabirler içinse olay yerinden telefon yoluyla bağlantı kurma ve yazdıkları metinleri editöre okuttuktan sonra yayına verme şeklinde gerçekleşmektedir.

Haber toplantısında muhabirlerin hangi haberleri yapacakları kesinleşir. Kısa bir hazırlığın ardından muhabirler haber yerine gitmek üzere, haber merkezini terk ederler. Saat 11.00’den itibaren kanallarda sadece editörler ve masabaşı muhabirler kalır¹¹. Saat 14.30’a kadar muhabirler, haberde olduğu için kanal durgun olur. Bu süreçte masabaşı muhabirler ajanstan gelen haberleri yazarlar, editörler ise bu haberleri düzeltir. Bunlar yapının

¹⁰ Ankara Habertürk televizyonunda da sabah ve öğle toplantıları yapılmamaktadır. Bunun yerine grup temsilcisi, İstanbul’daki genel yayın yönetmeni ile yayın akışı ve içerikleri üzerine telefonda konuşmaktadır. Böylece haberciler arasındaki iletişim iki şehrin üst düzey yöneticileri arasında gerçekleşmekte, muhabir birebir konuşmalar aracılığıyla bilgilendirilmektedir.

¹¹ Masabaşı muhabirler ise özellikle haber kanallarında istihdam edilmektedir. Eğlence kanallarında masabaşı muhabirlerin yaptığı işler, kanala bağlı olan haber kanalları üzerinden gerçekleştirilmektedir. Örneğin Kanal D, bu konuda CNN Türk’ten destek alır.

belirleyicileri olan, tekrar eden, gündelik rutinlerdir.

Özetle bir eğlence kanalında günlük rutin genel olarak, 09.00-10.30 arası haber malzemesi toplama, 10.30'da sabah toplantısı, üst düzey çalışanların telefonla gerçekleştirdiği Ankara ile gündem toplantısı, 11.30'da editörler toplantısı, 14.15'te haber müdürü ve daha üst düzey yöneticilerin katıldığı toplantı olarak gerçekleştirilmektedir. TV8 İstihbarat Şefi İsmail Erben, editörlerin ve yöneticilerin bu öğlen toplantılarında muhabirlerin yanında konuşamayacakları konuları (örneğin dedikodular ve diğer kanallarda olanlar) ele aldıklarını söylemiştir.

Bunun yanında habercilik alanında gün içinde beklenmedik gelişmeler olabilmektedir. Örneğin bazı haberlerin bültene girip girmeyeceği kısa bir süre önce belli olmaktadır. Yine de genel olarak habercilik, rutin ve tekdüze bir iş olarak cereyan etmektedir¹².

Haber merkezlerinde gözlemlenen esasen muhabirin rutini. Çünkü özellikle teknik ekip haber üretiminin rutinlerinden dışlanmaktadır. Örneğin haber toplantısına, kameramanlar, spikerler ve montajcılar katılmamaktadır. Haber hem Fox TV'de, hem de Kanal D'de sadece muhabire indirgenmekte, diğer çalışanların, özellikle teknik ekibin emekleri yok sayılmaktadır. Bu kişiler gündelik rutinin

önemli bir aşamasının dışında bırakılmaktadır.

Kanallarda önceden belirlenmiş bir gündem vardır. Gündemin belirlenmiş olması rutini belli oranda kurmaktadır. Pazartesi hangi kameramanın ve muhabirin hangi habere gideceğine dair düzenlemeler, Cuma gününden yapılmaktadır. Bu süreçteki temel aktör istihbarat şefidir. TGRT Haber İstihbarat Şefi Seçkin Ula, her haftanın Cuma günü, gelecek haftaya dair haber yerleri, muhabirler, kameraman düzenlemelerini belirleyen bir çizelge çıkarmaktadır.

Haber merkezlerinde eyleyenlerin bazı gündelik eylemleri bile rutinleşmiştir. Örneğin araştırmanın yapıldığı süre içerisinde Fox TV Genel Yayın Yönetmeni Doğan Şentürk'ün haber merkezine fazla uğramadığı gözlemlenmiştir. Ancak bir muhabir, kısa bir süre sonra genel yayın yönetmeninin haber merkezine uğrayacağını söylemiştir ve gerçekten de yönetici tahmin edilen saatte haber merkezine gelmiştir. Aktörlerin belli eylemleri bu bağlamda tahmin edilmesi kolay bir noktaya yerleşmiştir.

Haber üretiminin rutin olması habercilik mesleğinden olmayan kişilerin, sürecin çoğunu kısa sürede öğrenebilmesini sağlamaktadır. İçselleştirme süreçleri hızlı işlemektedir. Ancak çok muhalif ve karşıt duruştaki bazı muhabirler süreci içselleştirmekte zorlandıklarını ve "içselleştirmiş gibi" yaptıklarını söylemektedir. Örneğin Enver Ören'in öldüğü dönemde TGRT Haber'de gerçekleşen boşluk sürecinde bu

¹² Bu tür rutin dışı haberler ve gelişmeler -Gaye Tuchman'ın vurguladığı gibi- rutinleştirilmektedir (Tuchman, 1973).

kanalda çalışmış olan bir Fox TV muhabiri, o süreçte özgürce, diğer kanallarda ele alınmayan muhalif konularda haber yaptığını ifade etmiştir. Sonrasında maddi koşulların daha olumlu olduğu Fox TV'ye geçen söz konusu muhabir, bu yeni kanalın sansasyonellik odaklı editoryal politikalarına uyum sağlamakta büyük zorluk yaşadığını belirtmiştir.

Rutinün sabitliği ve belirleyiciliği ideolojik olarak ayrık konumlarda bulunan kanallarda bile tekrar etmektedir. Örneğin araştırma yapılan kanalların çoğunda montaj aşamasında haberin metninin, sesinin ve görüntüsünün aynı kısmı ön plana çıkarılmaktadır. Bu, habercilik işinin yinelenir olması ile ilişkilidir.

Bu haliyle rutin, aktörleri ve sürecin kendisini tekdüzeleştirilen bir denetim aracıdır. Gazete ve haber ajanslarına düzenli olarak yaslanmak haber üretimini muhabirin tercihlerinin dışına çıkaran ve diğer kaynaklara bağımlı kılan bir süreçtir. Haber merkezlerinin temel bir rutini olan gazete ve haber ajansından haber konusu bulmak, muhabirin ne yazacağını belirlemekte ve onun sınırlarını çizmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada yapı-eylem sorununda bir denge gözetilen ve yapının unsurlarının öznelerin eylemleri üzerinden gerçekleştiğini savunan Anthony Giddens'in yapılaşma kuramından yola çıkılarak haber üretim sürecine bakılmıştır. Yapılaşma kuramında rutin eylemlerinin tekrara dayanan yapısı nedeniyle toplumsal inşayı sağlamakta etkili olduğu iddiası bulundu-

ğu için Türkiye'de anaakım televizyon haberciliğinde aktörlerin rutin eylemleri izlenmiştir.

Rutin eylem ile haber üretim süreci arasında ilişki kurmak, bu sürecin belli evrensel rutinlere tabi olması nedeniyle özellikle anlamlıdır. Bir haber merkezinin en temel rutini, kuralların ve haber değerinin içselleştirilmesinde çok etkili olan haber toplantılarıdır. Gözlemlenen kanallar içerisinde haber toplantıları TGRT Haber ve Ankara'daki Habertürk Televizyonu dışında tüm kanallarda rutin olarak gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle haber merkezlerindeki rutinün anlaşılmasında haber toplantıları önemli bir veri oluşturmuştur.

Haber merkezlerinin rutin döngüsünün belirlenmesinde haber müdürü önemli bir filtre görevi üstlenmektedir. Bu aşamada hangi haberlerin bültende yer alacağı rutin olarak gerçekleştirilen toplantılarda netleştirilir. Muhabirler, her gün girdikleri toplantıda hangi konuları işleyebileceklerini haber müdürlerinden aldıkları tepkiler üzerinden öğrenirler.

Eğlence kanallarında düzenli olarak yapılan sabah toplantılarında muhabirler tarafından sunulan özel haberler, televizyonun köşe yazısı ve imzasıdır. Bu haliyle özel haber, muhabirin bağımsızlığının en fazla olmasının beklendiği haberdur. Ancak televizyon kanallarında yapılan özel haberler yalnızca yaşam ve sansasyon haberleridir. Katılımcı gözlem yapılan süre boyunca, eğlence kanallarında çok sınırlı sayıda siyasi haber önerilmiş, bunlar da yayın akışına kabul edilmemiştir.

Haber toplantısı yapılan kurumlarda muhabirler sansasyona dayalı içerikleri içselleştirirler. Bu bağlamda özdeşleşimsellik, yani muhabirin kendini ve başkalarını denetlemesi, haber merkezlerinde en çok sabah toplantılarında karşılığını bulmaktadır. Haber toplantıları muhabirlerin kendi eylemlerini gözden geçirdikleri en temel gündelik rutindir. Bu gözden geçirme haber üretiminin üç yüz yıllık kurallarına uyum sağlama ve haber değerlerini benimseme olarak karşılığını bulmaktadır. Dolayısıyla burada oluşan özdeşleşimsellik, bir özdenetim ve içselleştirme şeklinde karşılığını bulmaktadır.

Haber toplantısı yapılmayan kanalarda ise muhabirler ajanslardan gündemi takip etmekte, masabaşında çalışmakta ve mekanik bir üretim sürecinin parçası haline gelmektedir. Bu haber kanallarında ajanslar tarafından sunulan gündem birebir izlenmekte ve haberciliğin temel rutinini oluşturmaktadır. Bu kanallarda eğlence kanallarının aksine siyasi haberlere yer verilmektedir. İktidar üzerinden işleyen gündem / iktidarı odağa alan gündem, ajanslar aracılığıyla televizyon kanallarına iletilmektedir. Bu durum da özel siyasi haberleri dışlamayı beraberinde getirmektedir. Ajanslar tarafından sunulan gündelik rutine birebir uyan haber kanalları, rutinin gereği olarak hızlı çalışmak zorunda bırakılmakta, bu nedenle muhabirler ajansa ve gazetelerden gelen haberlere bağımlı kılınmaktadır. Bu durumda da haber içerikleri yenilikten uzak, biçimsel ve tekdüze olmaktadır. Özetle gözlemlenen bütün kanalların

bülten akışını ilk sırada giren iktidar odaklı siyaset haberleri ve bunları takip eden magazin, sansasyonel, yaşam haberleri oluşturmaktadır.

Her ne kadar habercilik tarihi boyunca zaman zaman muhabirin eylemleri yapıda çatlaklar oluşturdukları, örneğin siyasi skandalların ortaya çıkarılmasına aktif rol üstlendikleri bilinse de, haberciliğin rutin düzeni tezdüze eylemler üzerinden yapının kurulmasına neden olmaktadır. Böylece haber üretim sürecinde muhalif eylemlerin oluşmasına olanak tanınmamaktadır. Dolayısıyla yapılaşma kuramının rutin eylem üzerinden faile özgürlük alanı atfetmesi önemli olmakla birlikte, bu rutin eylemler Türkiye’de anaakım televizyon haberciliğinde karşılığını belli kalıpların tekrarlanması ve bağımsızlığın tahrip edilmesi olarak bulmaktadır.

KAYNAKÇA

- BURTON, S. J. (2008).** “Not Biting the Hand that Feeds Them: Hegemonic Expediency in the Newsroom and the Karen Ryan/Health and Human Services Department Video News Release”, *Journal of Mass Media Ethics*, Vol. 23(2): 110-125.
- CHIBNALL, S. (1981).** “The Production of Knowledge by Crime Reporters”, *The Manufacture of News* (drl. Stanley Cohen, Jock Young), California: Sage.
- GIBBS, P. L. (2003).** “Processes and Relations at a Honolulu Alternative

Newspaper Alternative Things Considered: A Political Economic Analysis of Labour Processes and Relations at a Honolulu Alternative Newspaper”, *Media, Culture & Society*, London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage, Vol. 25: 587–605.

GIDDENS, A. (1999). *Toplumun Kuruluşu* (çev. Hüseyin Özel) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.

GIDDENS, A. (2008). *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori* (çev. Tuncay Birkan) İstanbul: Metis.

GOLDING, P. ve MURDOCK, G. (1997). “Kültür, iletişim ve ekonomi politik” (çev. Dilek Beybin Kejanlıoğlu) *Medya Kültür Siyaset* (drl. Süleyman İrvan), Ankara: Ark Yayınları.

GLASGOW UNIVERSITY MEDIA GROUP (1980). *Bad News*, London: Routledge.

MATTELART, M. ve MATTELART, A. (1998). *İletişim Kuramları Tarihi* (çev. Merih Zillioğlu) İstanbul: İletişim Yayınları.

MOLOTCH, H. ve LESTER, M. (1981). “News as Purposive Behaviour: On the Strategic Use of Routine Events, Accident and Scandals”, *The Manufacture of News* (drl. Stanley Cohen, Jock Young), California: Sage.

ROCK, P. (1981). “News as Eternal Recurrence”, *The Manufacture of News* (drl. Stanley Cohen, Jock Young), California: Sage.

SMITH, P. (2007). *Kültürel Kuram* (çev. Selime Güzelsarı, İbrahim Gündoğdu) İstanbul: Babil Yayınevi.

TOKTAŞ, S. (2010). “1980 Sonrası Değişen Medya Ortamında Gazeteci: Zanaatkar mı, Profesyonel mi?”, *Mülkiye Dergisi* (drl. Gülseren Adaklı), sayı: 269, cilt: 34, ss. 147-171.

TUCHMAN, G. (1997). “Making News by Doing Work: Routinizing the Unexpected”. In D. Berkowitz (Ed.), *Social Meanings of News*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:73 K:48

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA STRATEJİK BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK RADYO¹

RADIO, AS A STRATEGIC COMMUNICATION TOOL IN THE WORLD WAR II

Yavuz Ercan GÜL

*Kırgız-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi Doktora Öğrencisi
ydidim@gmail.com*

Özet: Radyo, bulunduğu tarihten itibaren hızla gelişmiş ve 1930'dan II. Dünya Savaşı'na kadar altın çağını yaşamıştır. II. Dünya Savaşı gibi milyonlarca can kaybının yaşandığı, bütün dünyanın katıldığı ve oldukça ağır yıkımları olan bir savaşta, savaşın gidişatını değiştirebilecek bir rol oynamıştır. Almanya, ilk olarak savaşı Polonya sınırına yakın bir radyo istasyonu üzerinden başlatmıştır. Neredeyse savaşa katılan bütün ülkeler propaganda ve provakasyon araçlarını başta radyo olmak üzere kullanmışlardır. Radyo, ülkeler tarafından düşman halklara korku salmak ve bu halkların ümidini kırmak için uluslararası yayın yaparken, kendi halkına da ümit verecek, direnişi kuvvetlendirecek nitelikte kullanılmıştır. Çalışmamızda radyonun II. Dünya Savaşı yıllarında nasıl bir stratejik öneme sahip olduğu araştırılmış ve bu çalışmamızda yöntem olarak kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Radyo, Propaganda, II. Dünya Savaşı, Almanya, İletişim

Abstract: Radio, developed rapidly after invented and from the 1930's until II. World War is experienced its golden age. As World War II casualties of millions, experiencing the whole world has joined and quite heavy destruction in a war, have played a role that can change the tide of war. Germany, firstly were ushered war in the one radio station near to the Polish Border. Almost all the countries involved in the war have used propaganda and provocation tools especially radio. Radio while broadcasting for to fear to enemy people and chagrin this people was used by Countries, as well as was used for to give hope and strengthen resistance own people. In our work have been searched the radio how strategic importance has in the time of the World War II and was used as a method, literature research method.

Key Words: Radio, Propaganda, World War II, Germany, Communication

¹ Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Stratejik İletişim Yönetimi Konulu 3. Uluslararası İletişim Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

1.GİRİŞ

Tarihi çok eskilere dayanan propaganda zamanın getirdiği şartlara göre işlevsellik kazanmıştır. Kişiler ve devletler sivil veya askeri kitleleri kendi inançlarına, ideolojilerine inandırabilmek için sık sık propagandaya başvurmuşlardır. Bu nedenle propaganda bir ikna faaliyetidir denilebilir. Daha açık bir tanımla propaganda, propagandistin (propagandacı) ileriye dönük bir amacı gerçekleştirmeye yönelik tepkisini ortaya koyan bir iletişim biçimidir. (Jowet and O'donell, 2006: 1) Diğer bir tabirle propaganda, insanlara savaşta ve barışta milli bünyenin mukavemetini korumada çağın her türlü tekniği kullanılarak yapılan bir girişimdir. (Servet, 2003: 65) Propaganda olumlu bir terim olmasına rağmen ve sosyolojik amaçlarda kullanılması gerekirken, siyasi bir terim halini almış, sivil ve askeri kitleleri etkilemek, ideolojileri benimsetmek için kullanılmış olduğundan olumsuz bir ün kazanmıştır.

Propagandanın dört unsuru bulunmaktadır:

İkna Eden → İkna Edilecek Konu → İkna Aracı → İkna Edilen

Propaganda yalan haberlerle manipüle edilerek yapılabileceği gibi doğru haberlerle de yapılabileceğinden propagandayı “yalan” kelimesi ile eş anlamlı kullanmak doğru olmayacaktır. Uluslararası siyaset amaçlarına ulaşmak için propaganda, diplomasi, ekonomi ve savaşta kullanılmıştır. Ancak diplomasi ve ekonominin amaçlara ulaşmadaki yetersizliği ve savaşın sonuçlarının getireceği endişeler, uluslararası siyasette propagandanın önemini artırmıştır. Propaganda vasıtasıyla karşı taraf ikna edilmiş ise diplomasi, ekonomi ve savaşa duruma göre gerek dahi duyulmayabilir. (Oskay, 1985: 269)

Bir topluluğu ikna etmek için çeşitli propaganda yöntemleri kullanılmıştır. Bunların içerisinde en etkili olanı 1900’lü yılların başında geliştirilen radyo vasıtasıyla yapılan propaganda faaliyetleri olmuştur. Radyonun gelişiminin savaş dönemlerine rastlamış olması radyonun bir savaş propagandası aracı olarak kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Kablosuz haberleşmede atılan bu dev adım malesef dünya ve toplum yararına kullanılacakken, kimi devletlerin şahsi çıkarlarına hizmet etmiştir. Grandin radyonun kullanımı konusunda II. Dünya Savaşındaki tecrübelerine dayanarak şunları söylemiştir: *...yayınlar, uluslararası anlayışı ve barış ajanslarını geliştirmek yerine, sürekli dünyada nefreti körüklemeye hizmet etmiş, ve sık sık faydasız amaçlar için halkı motive etmeye, toplumsal düşüncüyü aydınlatmaktan ziyade, erkekler tarafından hakimiyet uğruna karışıklık çıkarmak için kullanılmıştır. ve bilim bir kez daha ileriye doğru dev bir adım atmıştır.* (Akt. Cawte, 1996: 2)

Radyo harp propagandası olarak kullanılmasının yanında savaş araçlarında teknolojik bir alet olarak da kullanılmıştır. Tank, gemi, denizaltı, uçak gibi araçlarda yön bulmak ve haberleşmek için kullanılmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı vakitlerinde radyo, oldukça önem kazanmış ve hatta II. Dünya Savaşı bir radyo istasyonunda gerçekleşen bir olay sonrasında başlamıştır. Bu dönemde teknolojinin en son noktası olan radyo, Almanya, Amerika, İngiltere ve SSCB gibi ülkeler tarafından hem fiziki olarak hem de psikolojik olarak kullanılmıştır.

Bu nedenle radyonun II. Dünya Savaşı’nda özellikle propaganda faaliyetlerinde nasıl bir rol oynadığı ve savaşın gidişatını nasıl etkilediği bir araştırma konusu halini almıştır. Bizim çalışmamızın sorunsalını da “radyonun bu savaşta nasıl bir işleve sahip olduğu” boyutu oluşturmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde radyonun II. Dünya Savaşı'na kadar tarihi gelişim seyri yazılmış, ikinci bölümde ise radyonun II. Dünya Savaşı'nda hem psikolojik hem de fiziki olarak rolü araştırılmıştır. Sonuç bölümünde ise ulaşılan veriler yorumlanarak sonuçlar çıkarılmıştır.

1. RADYO YAYINCILIĞININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Radyo telsizi ilk olarak 1920'lerde yayına başlamışsa da radyonun gelişim tarihinin bundan çok daha öncelere dayandığı söylenebilir. Radyonun ilk ortaya çıkmasında, birbirinden habersiz bir çok kişinin çalışmaları etkili olmuştur. Farklı tarihlerde farklı ülkelerden bilim adamlarının radyonun bugünkü duruma gelmesinde emekleri vardır. Bundan dolayı radyo konusunu işleyen kitap ve makalelerde radyonun kim tarafından bulunduğu açıkça yazılmamıştır. (Aziz, 1981: 8)

Radyonun tarihine doğru göz attığımızda, 1790 yılında kurbağa bacaklarından “radyo vuruşlarını” keşfeden Galvani’yi, ilk olarak “kablosuz iletişim”in nasıl yapılacağını 1795 yılında Galvani’den habersiz olarak yazan De Salva’yı, 1842 yılında “Kablosuz iletişim”i keşfeden Mors’u görmekteyiz. Kablosuz iletişim daha sonraları 1864 yılında James Clerk Maxwell tarafından ortaya atılmıştır. Maxwell araştırmasında görünmez frekansların gökyüzünde seyahat edebildiklerini savunmuştur. Ancak “kablosuz iletişim” patentini 1872 yılında Loomis almıştır. (Marriot, 1925: 160) Heinrich Hertz 1887 yılında kısa bir mesafeye sinyal göndererek Maxwell’in çalışmasının doğruluğunu kanıtlamıştır. (Honeycutt ve Zito, 2004: 1)

Şekil 1: Amerika'da Radyo Mühendisliği Enstitüsü ilk başkanı olan Robert H. Marriot'un 1917 yılı Haziran ayında Radyo Mühendisliği Enstitüsü gelişimi kağıdında çizdiği, 1899-1915 yılları arasındaki çeşitli radyo faktörlerinin gösterildiği gelişim grafiği. (Marriot, 1925: 160)

Radyo bu dönemlerde özellikle gemiden gemiye telsiz haberleşmesini sağlayan bir araç olarak kullanılmıştır. Kitle iletişim aracı olarak kamuya yayın yapmaya 1920'lerden sonra başlamış olmasına rağmen bu tarihten önceleri de kısa süreli yayınlar yapılmıştır. Örneğin Almanya bu tip radyo yayını 1917 yılında cephede bulunan askerlere müzik yayını yaparak kullanmıştır. Sürekli yayınlar ise 2 Kasım 1920'de ABD'de hayata geçirilmiştir. Düzenli yayın yapan radyo istasyonlarının sayısı 1921'de 4'e, 1922 Mayıs'ında ise 29'a yükselmiştir. Düzenli yayınlar dünyanın diğer ülkelerinde de başlamış, 1922

yılında; İngiltere’de, Fransa’da, Sovyetler Birliği’nde, 1923 yılında ise Almanya’da düzenli yayınlar başlamıştır.

Bu vakitlerde radyo kitle iletişim alanında ilk teknoloji olduğundan, bu konuda bulunan herşey ilk olarak kullanılmıştır. Bu nedenle yayınlar içerik olarak tematik bir izlenim sergileyerek yalnızca haber ve müzik programlarından oluşmuştur.

Daha sonraları ise haberleşme konusunda AR-GE çalışmaları artmış ve sesli haberleşme gelişim göstermiştir. Özellikle 1930-1939 yılları radyo, gelişimi ve çok yönlü işlevselliği konusunda altın çağını yaşamıştır. 1935 yılında FM bandı bulunmuş ve parazitsiz daha kaliteli yayınlar yapılmaya başlanmıştır. (Akalin, 2011: 10)

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA RADYO

Radyo II. Dünya Savaşı’nda çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. Bu döneme kadar radyo bazı durumlarda özellikle I. Dünya Savaşı vakitlerinde propaganda maksatlı kullanılmışsa da tam olarak işlevselliği II. Dünya Savaşı’nda anlaşılmıştır. Uluslararası yayınlar vasıtasıyla düşman devletin halkına yayın yapılarak ve bu yayınlar sürekli tekrarlanmak suretiyle haberleri manipüle etmişlerdir. Çeşitli yalan haberler ile halkın direncini kırmaya çalışmışlar ve bu noktada etkili olmuşlardır. Radyo, propaganda kullanımı dışında belki de propagandadan önce bir savaş teknolojisi olarak kullanılmıştır. Burada bu iki kullanıma değinmeye çalışacağız.

Propaganda Aracı Olarak “Radyo”

İkinci Dünya Savaşı’nda da, Birinci Dünya Savaşı’nda olan olaylar ve taraflar hemen hemen tekrarlanmıştır. Ancak İkinci

Dünya Savaşı’na girmeden önce oluşacak olan İki düşman taraf da “Propaganda”nın savaşın kaderini tayin etmedeki gücünün farkına varmıştır. 1914-1918 yılları arasında propagandanın önemi iyice artmış, propagandayı sınırlayıcı hiç bir uluslararası yasanın bulunmayışı da propagandanın kullanım alanını genişletmiştir. Savaşta taraflar, birbirlerini yıpratmak ve düşman askerlerinin direncini kırmak için sık sık propagandayı kullanmışlardır. Propagandanın bıraktığı yaralar oldukça kalıcı olmuştur. Düşman askerleri arasında ve halk arasında korkunun yayılması, kazanacaklarına olan ümitsizliğin artması bilindiği gibi savaşın sonucunu değiştirebilecek bir güce sahiptir. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya psikolojik silah olan propagandayı etkili bir şekilde kullanarak düşman askerlerinin üzerine uçaklardan ümit ve direnç kırıcı yazılar içeren kağıtlar bırakmışlardır. Uçakla kağıt bırakma metodu hemen hemen her devlet tarafından kullanılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere propagandayı çok etkili bir şekilde kullanan devletler arasında yer almıştır. Savaşın sonlarına doğru İngiltere’de Lord Northcliffe çeşitli yollarla, çeşitli şekillerde kullanılan propaganda araçlarını birleştirmiş ve düzenli olarak propaganda yapmıştır. Northcliffe’nin yaptığı propaganda faaliyetleri o kadar başarılı olmuştur ki Lloyd George barış yapıldıktan sonra ona şunları yazmıştır: “*savaş sırasında bizim bütün işlerimize etki eden, yaptığınız büyük hizmetler için size sonsuz minnetdar olduğumu söylemek isterdim. Bende, sizin paha biçilmez hizmetlerinizde gösterdiğiniz başarıların düşmanın yenilgisini hazırladığı konusunda çok kesin deliller bulunmaktadır*” (akt. Зулъцман, 1957: 519)

Savaş esnasında propaganda işlevi gören ve zararlı yayınlar yaptığı düşünülen gaze-

te ve dergiler filtrelenmiş veya tamamen durdurulmuştur. Ancak radyo dalgalarının durdurulması dergi ve gazeteye göre çok daha zor olmuştur. Bu maksatla zararlı yayınlardan kurtulmak için, radyo istasyonunu bulmak ve durdurmak veya yabancı radyo yayınlarının dinlenmesini yasaklamak gibi iki seçenek ortaya çıkmıştır. İkinci seçenek olan dinleme yasağı Almanya’da kimi zamanlar o kadar sıkı uygulanmıştır ki, dinleyenler, dinleme keyfiyetlerine göre hapis cezasından idam cezasına kadar cezalara çarptırılmışlardır. Radyo propaganda aracı olarak gazete ve dergiler gibi her bir insana ayrı ayrı ulaştırmak yerine milyonlara bir kişiye hitap ediyormuşçasına ulaşmıştır.

İkinci Dünya Savaşı vakitlerinde radyo yayınları sabah 5.30’da başlayıp gece yarısına kadar sürmüştür. Savaşa ilgisi olan veya olmayan herkes radyo yayınlarını ve yayınlar arasında verilen savaş haberlerini dinlemişlerdir. Propaganda yayınlarında radyo spikerleri tarafından hazırlanan ve gerçekliği bulunmayan kimi zaman deniz filosundan, kimi zaman hava filosundan ve kimi zamanda düşman hattında bulunan deniz altılardan askerlerle röportajlar yer almıştır. Bunlar gerçeklikten çok uzak olsa da bıraktığı etki ve yıkım oldukça büyük olmuştur. Propaganda her iki savaşta da tamamen yalan üzerine kurulmuştur. İki dünya savaşını da görmüş olan Alman Tarihçi Rudolf Zultsman bu konuda şöyle demektedir: “savaş başladığında ilk ölen hakikat olur”. (1957: 522) Zultsman, bu sözleriyle propagandaya dikkat çekmekte ve propagandanın yalan haberlerden oluştuğunu anlatmaktadır.

1921’de İşçi partisine katılan Hitler daha sonra liderliğe kadar yükselmiştir. Hitler’in önemli özelliklerinden birisi halkı etkileme gücü olduğundan propagandanın yapacağı etkiyi de en iyi bilenlerden birisidir. Hatta bu dönemde propagandanın

önemini en iyi kavrayan lider diyebileceğimiz Adolf Hitler lider olduğu 1921 tarihinden, iktidara geldiği 1933 yılından ve savaşın sonuna 1945 yılına kadar radyoda yapmış olduğu nutuklarıyla, afişlerle, sloganlarla propaganda faaliyetlerini somutlaştıran ve büyük kitleleri etkileyen bir lider olmuştur. Bu nedenle Propaganda ve Halkı Aydınlatma Bakanlığı kurarak başına Joseph Goebbels’i getirmiştir. Goebbels’in Hitler’e karşı büyük bir sempatisi bulunduğundan 6 çocuğunun ismini de “H” harfiyle başlayan isimlerden seçmiştir. 1945 yılında Rusların Berlin’i işgalinden sonra Hitler’in şehirden ayrıl emrine uymayarak, “Nasyonal Sosyalizmin” olmadığı bir dünyada yaşamam” diyerek 6 çocuğuyla birlikte zehir içerek intihar etmiştir. Propaganda konusunda uzman olan Gobbels’in en meşhur sözlerinden bir tanesi şu şekildedir; “*Bir şeyi ne kadar uzun süre tekrarlıyorsanız insanlar ona o kadar fazla inanırlar, Hristiyanlığın bu kadar etkili olmasının sebebi 2000 yıldır aynı şeyi söylüyor olmasıdır.*” (Kızılırmak, 2014: 4) Gobbels Propaganda Bakanı olduktan sonra özellikle radyo üzerinden propaganda yayınlarını artırmış, Almanya Hitler ve Gobbels ile propaganda konusunda II. Dünya Savaşı’nda başat rol oynamıştır.

Almanya II. Dünya Savaşı’nı başlatmak için bahaneler aramış ve savaşın ilk başlangıcını bir radyo istasyonu üzerinden yapmıştır. Almanya’nın Polonya sınırındaki bir radyo istasyonunda Hitler’in koruma kuvvetleri tarafından bir oyun oynanarak Alman halkına bu radyo üzerinden Polonya’lı askerlerin radyoyu bastıkları ve böylelikle Polonya’nın Almanya’ya karşı savaş açtığını duyurmuştur. Almanya radyoyu kullanarak SSCB’nin Almanya’ya savaş açtığı izlenimini vermeye çalışmıştır. Bu durumu SSCB Dış İşleri Halk Komiseri, SSCB Halk Komiserleri Birliği temsilcisi 22 Haziran 1941’de Stalin’in

emriyle İkinci Dünya Savaşı'nı Sovyet halkına duyururken şu şekilde anlatmıştır: *“Sovyetler Birliği Devleti'nin emriyle şunları da ilave etmek istiyorum: bizim hiç bir askerimiz, hiç bir uçağımız Alman sınırlarını ihlal etmemiştir, bundan dolayı bugün sabah Romanya radyosundan yapılan bildirideki, Sovyet Hava Kuvvetleri'nin Romanya havaalanını bombaladığı haberi hem yalan hem de provakasyondur”*(Министерство Иностранных Дел СССР, 1984: 41) Hitler bu bildiriye göre radyo üzerinden hem ulusal hem de uluslararası yayın yaparak Sovyet Birliği'nin Almanya'ya saldırdığını söylemiştir. Radyo vasıtasıyla hem kendi halkını, savaşı Almanya başlatmadığı görüntüsünü vererek yanına çekmek hem de diğer devletlere savaşı kendisinin başlatmadığına ikna etmeye çalışmıştır.

Hitler uluslararası radyo yayınlarının yapabileceği etkiyi bildiğinden halkın yabancı radyo yayını dinlemesini yasaklamışsa da bunda başarılı olamamıştır. Bu dönemde radyoların fiyatları da oldukça yüksek olmuştur. Bu nedenle Hitler 1933 yılında hem ucuz olacak hem de yabancı yayınları dinlemeye imkan vermeyecek bir radyo hazırlatmıştır. Halk alıcısı (Volksempfänger) ismini koydukları radyoları halk arasında yaygınlaştırmışlardır. (Народные Приемники Нацистской Германии, 2014) 1939 yılında 9,5 milyon kayıtlı radyo alıcısına ulaşan Almanlar, bu tarihte Avrupa'nın en fazla radyo dinleyici kitlesine sahiptir. Berlin'de kısa dalga radyo merkezinden 53 dilde yayın yapan Almanya işgal ettikleri yerlerdeki radyo istasyonlarını çalışır duruma getirmişler, böylelikle işgal yalnızca silah ile olmamış, aynı zamanda psikolojik olarak da yapılmıştır. Radyonun Almanya için taşıdığı önem propaganda ile sınırlı kalmıştır. (<http://notoku.com/bir-propaganda-araci-olarak-radyo/>, (29.04.2014)

Amerika da II. Dünya Savaşı sırasında propaganda yayınlarını kullanan devletler arasında yer almıştır. 1942 yılında radyo spikeri olan George Hans Fritzsche Almanya'da gazeteci olarak çalışırken radyo yayınlarının başına getirilmiştir. (<http://human.pp.ru/mif/reich/00163.htm>, 04.05.2014) Fritzsche radyoyu propaganda aracı olarak o kadar etkili kullanmıştır ki Amerikalılar Fritzsche'in yalnızca propaganda yayıncısı olmadığını, aynı zamanda karşı propaganda yayıncısı olduğunu da anlamışlardır. Fritzsche'in görevi Amerika'dan BBC veya güçlü radyo istasyonlarından gelen propaganda yayınlarını Alman radyo dinleyicilerine ulaşmadan önce yok etmek olmuştur. Ancak Alman radyo dinleyicileri yasak yayınları dinlememek yerine, yabancı yayınları dinlemek için çaba sarf etmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı radyonun işlevselliğini o kadar artırmıştır ki adeta radyolar savaşı yaşanmıştır. (Gül, 2014: 128) Özellikle Amerikan radyoları Almanya'da propaganda rolünün hakkını vermişlerdir. Ancak Alman radyoları da buna karşılık aynı yolla cevap vermişlerdir. Örneğin 16 Ocak 1942 tarihinde BBC Amerika radyosu Alman generallerin isyan ettiklerini, Hitler'e karşı savaşmak istediklerini, komplocuların Alman topraklarında Hitler'e karşı propaganda yayınları yapan radyo istasyonlarının bulunduğunu bildirirken, Reuters ajansı spikeri bu haberi tastik ederek komplocuların kendilerine yeni bir hükümet kurmak istediklerini bildirmiştir. Skene²dan bildirilen haberlerde ise Vilgelmplats şehrinde savaş çıktığını ve partinin silahlı güçlerle savaştığını bildirirken, Daily Herald ise komplocu generellerin yönettiği bu isyanın fotoğrafını yayınlayarak Alman ordusunun Oder (Bugünkü Frankfurt) şehrine çekildiğini bildirmiştir. BBC Berlin'de bir

² New York'ta bulunan bir şehrin ismi.

sinema salonunda isyan meydana geldiğini bildirmiştir. New York radyosu ise Alman subaylarından 25 bin kişinin idam edildiğini bildirirken, BBC ise idam edilenlerin sayısının 62 olduğunu bildirmektedir. (Зульцман, 1957: 527) Alman radyoları ise bu haberleri doğrudan yalanlamak yerine Alman radyo dinleyicilerine, yabancı propaganda yayını yapanların daha netlik kazanmaları adına bu kaçak yayınlardan alıntılar yaparak, yabancı propaganda yayınlarının haberlerini halka bildirmek ile bunlara itibar edilmemesini istemiştir. Yani yabancı yayınların haberlerini Alman radyoları kendisi halka ulaştırarak bunların yalan olduğunu duyurmuştur. Bu yolla Alman radyo dinleyicilerinde, verilen isyan haberleri, anlaşmazlıklar gibi olumsuz durumlara karşı savunma mekanizması oluşturulmuştur.

Propaganda yapılırken çeşitli hatalar da meydana gelmiştir. Mesela Almanya II. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere üzerindeki propaganda faaliyetlerini o kadar yoğunlaştırmıştır ki, Almanya Propaganda Bakanı, İngiltere'deki sosyal sınıflar arasındaki uçurumu göstermek niyetiyle çeşitli fotoğraflar yayınlamıştır. Fotoğraflarda Genç Prens'in Hayde Park'taki gezintisinin yanında fakir sokak çocukları gösterilmiş, birisinde köpeğini gezdiren bir Lord gösterilirken yine fakirlere yer verilmiştir. Bu fotoğrafların yayınlanmasında amaç sınıf farklılıklarını göstermek iken, bu maksadın tam tersine olarak fotoğraflar İngiltere'nin içinde bulunduğu savaş durumuna rağmen halkın günlük, olağan yaşantılarını sürdürdüklerinin de-

lilleri olmuştur. İngiliz radyo yayımları da bu fotoğraflar üzerinden yorum yaparak bu fikrin pekişmesine yardımcı olmuştur.

Propaganda faaliyetleri yalnızca düşman halka karşı değil, aynı zamanda propaganda yapan devlette yaşayan halkın moralini düzgün tutmak için kendi halkına karşıda yürütülmüştür. Bundan dolayı Almanya Propaganda ve Halkı Aydınlatma bakanı olan Paul Joseph Goebbels bir basın konferansında İngiltere'ye yapmış oldukları fotoğraflı propaganda hatasından ders alarak, fotoğrafların İngiltere halkının zihninde "savaşa rağmen günlük hayatlarına devam eden halk" düşüncesini uyandırdığı gibi, aynı durumun Almanya halkının zihninde de oluşması için benzer fotoğrafların Almanyada da çekilerek halka dağıtılmasını teklif etmiştir. Bunun için kendi kızlarının at üzerinde resimlerinin çekilmesine razı olmuştur. (Зульцман, 1957: 529) Ancak bu fotoğraflar Alman halkı üzerinde İngiltere halkı üzerinde oluşturduğu etkinin tersine olarak sınıf farklılığı fikrine daha fazla yardım etmiştir. Bu durum halkaların kendi psikolojik, kültürel farklılıkları olduğunu ve bunu nazara alarak propaganda yapılması gerektiğini kanıtlamıştır.

1944-1945 yılları arasında Amerika'da bulunan Alman savaş esirlerinin savaş konusundaki ve ülkelerine olan güvenleri konusundaki değişiklikler yapılan propagandaların etkisini anlamaya yardımcı olacaktır.

Esir Alındığı Tarih		26-28 Haziran 1944	1-17 Temmuz 1944	1-10 Ağustos 1944	1-10 Eylül 1944	Eylül'ün ortası 1944	Ekim'in ortası 1944	15-30 Kasım 1944	1-14 Ocak 1945	Mar.45
Sorular ve Cevaplar										
Katılımcı Sayısı		363	155	160	643	634	345	453	324	388
Hitler'e İnanıyorsunuz?	Evet	67	57	68	65	60	42	64	62	31
	Hayır	18	27	17	19	24	43	22	30	52
	Cevap Yok	15	16	15	16	16	15	14	8	17
Müttefiklerin ordusunun Fransa'dan çıkmasının mümkün olduğuna inanıyorsunuz?	Evet	42	37	49	27	-	-	51	39	10
	Hayır	38	49	29	51	-	-	30	47	83
	Cevap Yok	20	14	22	22	-	-	19	14	7
Amanya'nın savaşı kazanacağına inanıyorsunuz?	Evet	-	-	52	38	46	28	50	44	11
	Hayır	-	-	11	39	33	57	27	42	78
	Cevap Yok	-	-	37	23	21	15	23	14	11
Alman halkının savaştan sonra savaşta olanlar için sorumlu tutulacağına inanıyor musunuz?	Evet	16	13	36	28	21	18	-	-	-
	Hayır	75	81	51	61	67	74	-	-	-
	Cevap Yok	9	6	13	11	12	8	-	-	-
Almanya'nın savaşın gidişatını değiştirecek gizli bir silahı olduğuna inanıyorsunuz?	Evet	37	44	66	49	48	33	53	47	14
	Hayır	35	37	15	37	32	52	29	40	77
	Cevap Yok	28	19	19	20	20	15	18	13	9

Tablo 1: Amerika Psikolojik Savaş Bölümü'nün II. Dünya Savaşı'nda alınan esirler üzerinde yapmış olduğu anket sonuçları (%). (Зульцман, 1957: 540)

Tabloda esirlerin yarıdan fazlası 1945 yılına kadar Hitler'e olan inançlarını korurken, 1945 yılında bu oran hızla düşerek %31 halini almıştır. Müttefiklerin Fransa'dan (Batı Almanya) çıkacağına ve Almanların tekrar orayı ele geçireceğine olan inaçta 1945 yılına kadar hemen hemen yarıyarıya giderken 1945 yılında hızla düşmüştür. Almanların savaşı kazanacağına olan inanç ise muhtemelen savaştan gelen haberlere göre farklılıklar arz etmekte ise de 1945 yılında oldukça azalmıştır.

Askerlerin düşüncelerinin sürekli değişiklik göstermesinde bu dönemde özellikle radyo üzerinden yapılan propaganda maksatlı gerçeğe dayanmayan haberlerin etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Savaş Teknolojisi Olarak "Radyo"

Radyo psikolojik savaşta propaganda maksatlı olarak kullanılmasının yanında savaş araçlarının teknolojik donanımına

katkı sağlama maksatlı olarak ta kullanılmıştır. Kablosuz haberleşmenin belki atalarından sayılacak olan radyonun elbette savaşta uçaklar, gemiler içinde kullanılması kaçınılmaz olmuştur. Böylelikle radyo hem psikolojik savaşta hem de fiziki olarak savaşta kullanılmıştır. Bu nedenle savaşan devletler radyo spikerlerine ve mühendislerine büyük önem vermişlerdir. Radyo mühendisleri radyoyu geliştirirken radyo spikerleri de kullanım alanını genişletmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nda uçakların yer bağlantılarını sağlamada kullanılması, radyonun savaş teknolojisi olarak kullanıldığı ilk durum olmuştur. Uçaklarda radyonun kullanımından alınan başarı, radyonun başka savaş araçlarında kullanılması fikrini ortaya çıkarmıştır. Daha sonraları gemiler arasında birbiriyle haberleşmeyi sağlamak için yine radyo kullanılmıştır.

Radyo alıcıları denizaltılarda herhangi bir düşman uçağı yaklaştığında bunu haber

almak için kullanılmış, böylelikle denizaltılar uçak gelmeden deniz altına çekilerek görünmez olmuşlardır. Denizaltılar radyo sinyalleri vasıtasıyla uçakların yerini tespit etme yoluyla deniz yüzeyine çıkmadan savaşıma imkânına kavuşmuşlar, bu da uçakların bu savaşta popülaritesini azaltmıştır. (Годт, 1957: 190)

SONUÇLAR

Radyonun bulunması ve özellikle gelişim tarihi her iki dünya savaşı vakitlerine rastlaması, zamanının en ileri teknolojisi olması, kablosuz iletişim imkânı sunması gibi özellikleri savaşta kullanılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu nedenle I. Dünya Savaşı vaktinde psikolojik savaşın temelini oluşturan propaganda faaliyetlerinin radyonun gelişimiyle birlikte yıkıcı etkileri anlaşılmıştır. Telafisi mümkün olmayan yaralar bırakması propagandanın neredeyse savaşa katılan her ülke tarafından kullanılmasına neden olmuştur. Radyonun ise bu noktada sınır ötesi yayınlar vasıtasıyla hiç bir engel tanımadığı anlaşılmıştır. Askeri güce, savaş araçlarına karşı koymak, onlara karşı mukavemet etmek mümkün iken radyonun görünmez dalgalarını durdurmak, set çekmek mümkün olmamıştır. Bu nedenle sınır ötesi yayın yaparak psikolojik olarak karşı devletin ordusunu ve halkını etki altına almayı çalışan devletler, kendi ülkelerine radyo yayınlarının girmesine engel olamamışlarsa da bu noktada çeşitli tedbirlere başvurmuşlardır. Bu tedbirler arasında ilk olarak sınır ötesi radyo yayınlarının dinlenilmesinin yasaklanması bulunmuştur.

Devletler sınır ötesi radyo yayınları yaparak gelişen savaş haberlerini değiştirerek, karşı tarafı olumsuz tarzda etkileyebilecek şekilde vermişlerdir. Kimi radyolar bir yerde ölen sayısını binlerle ifade ederken kimileri bir kaçtane demekle geçiştirmişlerdir. Radyo yayınları bazı zamanlar ise

tamamen yalana dayalı olmuştur. Karşı devletin üst düzey yetkililerinin yerine başkalarını ikame etmek suretiyle sanki radyoda röportaj veriyormuş gibi göstermişlerdir. Böylelikle askerlerin direncini kırmayı amaçlamışlardır.

II. Dünya Savaşı fiziki olarak devam ederken aynı zamanda radyo yayınlarıyla sınır ötesi yayınların birbiriyle savaşması halini almıştır. Radyonun gelişimi ile radyo mühendislerinin önemi artarken savaş dönemindeki sınır ötesi yayın savaşı da radyo spikerlerinin önemini artırmıştır. Başka bir ifadeyle yapan ve kullanan olarak radyocular ikiye ayrılmıştır. II. Dünya Savaşı ise kullananlar kısmının ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Radyo psikolojik savaşta harp propagandası olarak kullanılmasının yanında savaş araçlarının teknolojik olarak desteklenmesinde de kullanılmıştır. Uçakların yer bulmalarında, gemiler arasında haberleşmede, denizaltıların düşman uçaklarının yerini tespit etmesinde kullanılmışlardır.

Her iki şekilde de radyo adeta II. Dünya Savaşı'nın gidişatını etkilemiştir. Ancak radyo ve propaganda yüzde yüz başarı elde etmeye yetmemiştir. Radyoyu bu savaşta en etkili ve başarılı olarak Almanya kullanmışsa da galibiyet elde etmeye yetmemiştir. Fakat bu savaş radyonun nedenli yıkıcı bir etki yapabileceğini göstermiş olması noktasında önem arz etmektedir. Adeta radyo II. Dünya Savaşı'yla bütünleşmiş, savaşın sembolü halini almıştır.

KAYNAKÇA

AKALIN, A., (2011). Radyo Ve Televizyon Teknolojilerindeki Gelişmelerin Hukuki Düzenle-

- melere Etkisi, Ankara: Radyo Ve Televizyon Üst Kurulu Uzmanlık Tezi.
- TEЙЛОР, А. Д., (1995).** Вторая Мировая Война Вторая Мировая Война: Два Взгляда: Мысль; Москва; 1995
- AVŞAR, S., (2003).** I. Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faliyetleri ve Osmanlı Devleti, OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) Sayı: 14 Sayfa: 065-127.
- AZİZ, A., (1981).** Radyo Ve Televizyona Giriş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 480 (Genişletilmiş İkinci Basım).
- NOTOKU,** Bir Propaganda Aracı Olarak Radyo <http://notoku.com/bir-propaganda-araci-olarak-radyo/> Erişim Tarihi: (29.04.2014)
- CAWTE, M., (1996).** Making Radio Into a Tool for War, <http://www.bmartin.cc/pubs/peace/> Erişim Tarihi: 22.05.2014.
- ФРИЧЕ, Х., - ФРИЧ, В. Ф.** <http://human.pp.ru/mif/reich/00163.htm> Erişim Tarihi: (04.05.2014)
- ГОДТ, Э., (1957).** Подводная Война, Итоги Второй Мировой Войны, (Перев. с Немецкого Л. К. Комоловой), Издательство Иностранной Литературы, Москва.
- ГУРЬЕВ, Е. П., (2010).** СССР В Годы Второй Мировой Войны, Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный архитектурно-строительный университет.
- GÜL, Y. E., (2014).** “SSCB’de Televizyon Yayıncılığının Gelişimi”, Uluslararası Hakemli İletişim Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi Uhive, Ocak / Şubat / Mart - Kış Dönemi, 2 (2), 127-143.
- HONEYCUTT, J., ZITO, M., (2004).** A Very Brief History of Radio Broadcasting, Staples High School, Westport Public Schools.
- JOWET G. S., AND O’DONELL V., (2006).** Propaganda and Persuasion, Sage Publications, USA.

KIZILIRMAK, B., (2014). 2. Dünya Savaşı Yıllarındaki Alman Propagandası,
http://kisi.deu.edu.tr/yilmaz.ahmet/ikinci_donem_makale/08_ikinci_dunya_savasi/05.pdf Erişim Tarihi: 09.05.2014.

MARRIOT, R. H., (1925). How Radio Grew Up, Journal Of The Radio Broadcasting December, 1925, Vol VIII, No:2 159-163.

МИНИСТЕРСТВО

ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ СССР (1984) Советско-Американские Отношения Во Время Великой Отечественной Войны 1941-1945, Издательство Политической Литературы Москва.

НАРОДНЫЕ ПРИЕМНИКИ НАЦИСТКОЙ ГЕРМАНИИ

<http://www.rkkmu-seum.ru/collections/bc/bc3/ve.shtml> Erişim Tarihi: 09.05.2014.

OSKAY, Ü., (1985). Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş. Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları, Ankara.

YAKUT, K., (1999). “II. Dünya Savaşı”, Çağdaş Dünya Tarihi, Ünite 7, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s. 129-157.

ЗУЛЬЦМАН, Р., (1957). Пропаганда Как Оружие в Войне, Итоги Второй Мировой Войны, (Перев. с Немецкого Л. К. Комоловой), Издательство Иностранной Литературы, Москва.

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:70 K:95

**AYNA'YA YENİDEN BAKMAK:
ANDREI TARKOVSKY'NİN AYNA (ZERKALO) FİLMİ ve ZAMAN-BASINÇ
KURAMI**

**A NEW LOOK THE MIRROR
ANDREI TARKOVSKY'S FILM THE MIRROR (ZERKALO) AND THEORY
OF TIME-PRESSURE**

Ayla TORUN

aylatorun@gmail.com

Özet: Bu çalışma, Andrei Tarkovsky'nin *Ayna* (Mirror/Zerkalo, 1975) filmi özelinde, Tarkovsky'nin anlatım dilinde etkili olan zaman-basınç kuramı ve kurguya bakış açısına yoğunlaşmaktadır. *Ayna*, yönetmenin özyaşam öyküsünde özellikle çocukluk dönemini anı, rüya ve hayallerin bir birleşimi olarak sunarken, zamanda geri ve ileri gidişlerin oluşturduğu anlatım bozulmaları yönetmenin zamanı kurgulama tekniğiyle değerlendirilmektedir. Tarkovsky'nin çocukluk anıları çerçevesinde gerçekleşen anlatım içinde, rüya ve gerçeküstünün aktarımındaki mistisizm ile ses ve efektlerin kullanımının, yönetmenin film dili bakımından önemi dikkate değerdir.

Anahtar kelimeler: Tarkovsky, Ayna, Zerkalo, Zaman, Zaman Heykeltraşlığı, Zaman-Basınç Kuramı, Zaman-İmaj

Özet: This study, directed by Andrei Tarkovsky, *The Mirror* (Zerkalo, 1975) in specific film, Tarkovsky is effective the language of narrative and fiction point of view focuses on the theory of time-pressure. *Mirror*, the story of the director's own life, especially childhood memories, dreams and dreams as a combination, while the departure time back and forth narrative distortions created by the director's time isconsidered the technique of editing. Expression that occur within the framework of Tarkovsky's childhood memories, dreams and the actual top of the transmitting audio and effects with the use of mysticism, the director's film is notable significance in terms of language.

Key words: Tarkovsky, Mirror, Zerkalo, Time, Sculpting in Time, Theory of Time-Pressure, Time-Image

GİRİŞ

Andrei Tarkovsky'nin 1975 yapımı *Ayna* filminin ele alındığı bu makalenin amacı, Rus sinemasının önemli isimlerinden biri olarak sinema tarihinde özel bir yeri bulunan yönetmenin anlatım dilinde zamanın önemini bir kez daha değerlendirmektir. Tarkovsky filmini oluştururken anlatıcı üzerinden çocukluk anılarını aktardığı gibi, Sovyetler Birliği'nin dönem koşullarını içeren belge görüntüleri ve rüya ile gerçek arasında geçişlerle, filmsel zamanı farklı bir anlatım yöntemiyle kullanmaktadır.

Tarkovsky'nin anlatım dilinde etkili olan zaman-basınç kuramı *Ayna*'yı anlamak ve yorumlamakta halen çeşitli makalelere konu olmaktadır. Çekimle elde edilen malzemenin içsel ritmini, kurguyla elde edilen anlatımdan daha üstün tutan yönetmen, bu yaklaşımının temelini zaman-basınç kuramı veya montajı olarak adlandırmaktadır. Birinci bölümde bu kuram ele alınarak, Tarkovsky'nin filmin oluşumuna ve *Ayna*'ya bu bakış açısından yaklaşımı aktarılacaktır. *Ayna* filminin çeşitli yönleriyle irdelendiği ikinci bölümde; *Ayna*'nın ortaya çıkışında yönetmenin aile ve geçmişi ile bağları,

filmin anlatım dili, zaman ve görüntüye dair bakış açısı, ses ve efekt kullanımının bu dile katkısı değerlendirilecektir. Sinemanın modern ve postmodern dönemleri arasındaki geçiş filmlerinden biri olarak değerlendirilen *Ayna*'nın bu yönü de filmin otantik ve mistik özelliklerinde etkili görülmektedir.

Sovyet sinemasının Eisenstein'dan sonra gelen en büyük yönetmeni ve Glasnost öncesi kuşağın en iyi yönetmeni olarak kabul edilen Andrei Tarkovsky, Mikhail Romm'un öğrencisi olarak Moskova Devlet Film Okulu VGIK'da eğitimini tamamladıktan sonra, şiirsel sineması ile dünyaca takdir edilen bir yönetmen olmuştur. Çeşitli festivallerde aldığı önemli ödüllerle Rus sinemasını dünyada temsil ederken, özellikle filmlerinin anlaşılabilirliğiyle ülkesinde de çok tartışılan Tarkovsky'nin bu özelliğini; filmlerinde zamanın ritmini seyircinin algılaması üzerinde durması ve bunu bir kuram olarak *Ayna*'da kullanmasıyla değerlendirebilmek mümkündür.

1. ZAMAN-BASINÇ KURAMI

Sovyet sinemasının en önemli ismi olarak sinema tarihinin kilometre taşlarından biri

olan Sergei M. Eisenstein'in sinemaya en büyük katkısı, Kuleşov'la birlikte getirdikleri montaj sistemidir. Bugün hala sinemada Eisenstein montajı (diyalektik kurgu) ana kural olarak uygulanmaktadır. Yine Sovyet sinemasının Eisenstein'dan sonraki önemli temsilcilerinden olan Tarkovsky ana kalıplarıyla bu montaj stiline karşı çıkmakta, kendi geliştirdiği zaman-basınç kuramıyla, zamanı hareketin önünde tutmaktadır.

Devrim sonrası SSCB tarihi üç önemli döneme bölünebilir: Stalinci dönem (1927-1953), Stalin-sonrası dönem (1953-1986), Gorbachev (ve sonrası) dönemi (1986-...). Sinemada Rus yeni akımı Avrupa'nın diğer ülkeleriyle yaklaşık aynı zamanda, Stalinci-sonrası dönemde başlamıştır. Bu akımda doğal tarih ve İkinci Dünya Savaşı, sosyal dramalar hakkında filmler ve poetik (şairane) filmler yapılmıştır. Rus yeni akım yönetmenlerinin önemlileri Andrey Tarkovski, Sergei Paradjanov, Nikita Mikhailov gibi isimlerdir. (Menard, 2011a: 125-126).

1917 devriminden sonra ortaya çıkan Sovyet montajı Eisenstein'ın adıyla beraber anılır. Eisenstein montajı hareket ve mekanı, tiyatroya karşıt bir şekilde

sinemanın belirgin karakteristiği olarak görmektedir. Montaj, imajların hangi yolla kesilip bir araya getirildiklerini tanımlamaktadır. Eisenstein montajı, sanat sinemasının (film sanatının) temeli olarak görmüştür. Tarkovsky ise 'zaman heykeltıraşlığı' da denilen zaman-ritim montajıyla klasik montaja karşı çıkmış, sanat sinemasının temelini, çekimin içsel ritmi olduğuna inanmıştır (Menard, 2011a: 126). Tarkovsky'nin "zaman içinde heykeltıraşlık yapma" fikri çekim içinde içsel ritmi önemsemektedir. Ritim, poetik filmin çekirdeğidir. Tarkovsky, film imajı madde dünyasının bir ifadesi olarak yaratmaktadır. Düzenleme tekniklerini yöneten zamandır. Bu nedenle çerçeve içindeki zaman, buradaki olayların ötesine geçen, gerçeğe uygun bir durumu ifade etmekte ve zamanın direkt algısı sonsuzluğu işaret etmektedir. Zaman ritimleri yaşamı özünde, yani hareketlerde görür. Tarkovskyci film poetiği ekolünde yönetmen, yeni bir sosyal realitenin algısını yaratmak yerine, kendi yaşam felsefesini ifade etmektedir.

Tarkovsky zaman, ritim ve kurgu üzerine kuramını ortaya koyarken, filmsel görüntünün doğasının sentezci olduğu tezine kesinlikle karşı çıkar. Bunu,

sinemanın sanat olmadığını söylemekle eşanlımlı bulur, oysa sinema bir sanattır (Tarkovsky, 2008: 100). Tarkovsky kurgunun aslında her sanat dalında olduğunu, çünkü sanatçının yaptığı seçimlerin ve yeniden düzenlemenin sonucunda sanat eserini oluşturduğunu söyler. Ancak O'na göre filmsel görüntüye tam anlamıyla egemen olan, bir çekim süresince zaman akışını yansıtan ritimdir. Bir film, sinemanın ortaya çıktığı ilk yıllarda olduğu gibi oyuncusuz, müziksiz, dekorsuz ve kurgusuz olabilir. Ama zaman akışını gösteren bir ritmi (Trenin Gara Girişi'nde olduğu gibi) mutlaka vardır. Eisenstein ve Kuleşov'un kurgu sinemasına karşı olduğunu açıklarken, filmin bütünü içinden alınmış bir bölümün tek başına bir anlam taşımayacağını söyler. Çünkü film bütünselliği içinde bir sanat eseridir.

Zamanın akışı, Tarkovsky'nin zaman içinde heykeltıraşlık yapma kuramında "zaman-basınç" diye adlandırılır. (Menard, 2011a: 130). Film-imağ çekim sırasında varılmaya başlamakta ve kare içerisinde varılmaktadır. Düzenlemenin işlevi, zaman-imağları filmde doğuştan varolan dalga yapısı yani zaman-basınç dalgası içinde organize etmektir. Tarkovsky'e göre

Eisenstein montajının iki kavramı bir araya getirerek bir üçüncüyü doğuran düzenleme formu, sinemanın doğasını tam olarak açıklayamamaktadır. Bu ancak daha kapsayıcı bir büyük birleşik film kuramının alt kümesi olabilir. Tarkovsky'nin kuramı, Eisenstein'ın kuramında varolan eksik zaman anlayışından çıkış yapmaktadır. Zamanın film içinde direkt olarak algılanabileceğini öne sürmektedir. Zaman-itme denilen zamansal kuvvet veya enerjinin her çekimde doğuştan var olduğunu düşünür. "Çekimler boyunca akan belirgin zaman, ritmi oluşturmaktadır. Ritim düzenlenmiş parçaların uzunluğu sayesinde değil, parçaların içinden akan zamanın basıncı sayesinde belirlenmektedir" (Tarkovsky, 1986: 117).

Tarkovsky'nin, kurgu sineması temsilcilerinin kurguyla iki kavramdan üçüncü bir düşünceyi oluşturma niyetlerini reddetmesinin temel sebebini, kurgu sinemasının seyirciye perdede gördüklerini kendi deneyimiyle bağdaştırma imkanı tanımaması, bulmacalarla karşı karşıya getirmesi ve bunların sonucunu yine kurgunun açıklamasıdır. Bu şekilde seyirciye karşı adeta bir taarruz başlatan yönetmen, perdede gösterilen olaylar konusunda zorla kendi görüşlerini kabul

ettirmeye çalışır (Tarkovsky, 2008: 106). Simgeselliği, sinemanın şiirselliğine aykırı bulan Tarkovsky, çevirim aşamasında planın içindeki zaman akışına çok özen gösterir. “Kurgu eninden sonunda, birbirine yapıştırılmış çekim birimlerinin ideal bir değişkeninden başka bir şey değildir, bu değişken de önceden film şeridinde sabitlenmiş malzemede mevcuttur. Filmi doğru dürüst kurgulamak demek çekim sırasında ön kurgulanmış tek tek sahneler ve planların arasındaki organik bağı bozmamaktır” (Tarkovsky, 2008: 102-103) diyen Tarkovsky’e göre çekim sırasında toplanan malzemelerle filmin iskeleti kendiliğinden oluşur ve bu öz kurguya yansır.

Bu deneyimi *Ayna*’nın kurgusunda sırasında yaşayan Yönetmen, tecrübesini şu sözlerle anlatmaktadır; “Film ikide bir çöküyor, bir türlü ayakta durmak istemiyordu. Hiçbir bütünlüğü, içsel bağı, tutarlılığı ve mantığı yoktu. Ama son bir ümitsiz denemeye kalkıştığım güzel bir gün, ortaya filmsel olarak bütünleşmiş bir görüntü birimi çıktı. Malzeme birden canlandı, filmin tek tek her bölümü karşılıklı ilişki içine girerek belirgin, organik bir sistem içinde birleşti. Filmin gözlerimin önünde şekillendiğini fark

ettim” (Tarkovsky, 2008: 102-103). Tarkovsky çekim sırasında elde ettiği her sekansın aslında içsel bir bağı olduğunu ve bu birliğin kurguyla değil, çekim planlarının ritmiyle oluştuğunu bu şekilde anlatmaktadır.

Tarkovsky, bir plan süresince var olan zaman sabitini, zamanın artan ya da hafifleyen gerilimini, bir plan içindeki zaman basıncı (baskısı) diye adlandırır (Tarkovsky, 2008: 105). Buna göre kurgu, film bölümlerini içlerinde süren zaman basıncı göz önüne alınarak birleştirme biçimidir. Nasıl durmaksızın akan ve değişen hayat her insana, her anı kendince hissetme ve anlamlı kılma imkanı tanıyorsa, hakiki bir filmde film şeridinde sabitleştirilen çekimin sınırlarını aşan bir zaman içinde yaşayabilmelidir. Yönetmen’e göre sinemanın özgünlüğü bu karşılıklı etkileşimdedir.

Müzikte ses, resimde renk, tiyatrodaki karakter gibi sinemanın temeli de ritimdir. Filmde en belirleyici ögenin kurgu değil ritim olduğuna inanan Tarkovsky, ritmin bölümlerin birbirini izlemesi değil, planlar içinde oluşan zaman baskısı olduğuna inanmaktadır. Bir nehrin akışının niteliği yani nehrin basıncı kamışların

hareketinden anlaşılacağı gibi, filmin akışı içinde çekime yansıyan hayat da izleyiciye zamanın hareketi hakkında bilgi verir (Tarkovsky, 2008: 108). Bilinçli olarak farklı tutulmuş zamansal gerilimli çekimlerin sınıfsal olarak düzenlenmesi, bir bütün olarak filmin konusuna organik biçimde bağlanmalıdır. Zaman heykeltıraşlığı kavramını, “Zaman duygusu, yönetmenin hayat dolu sezgilerinin bir parçasıysa ve kurgulanan bölüm kesitlerinde var olan ritim baskısı uygun kurgu kesimlerini belirliyorsay, o zaman kurgu da yönetmenin imzasını onaylar” sözleriyle açıklar (Tarkovsky, 2008: 110). Yönetmene göre bu bakımdan Bergman, Bresson, Kurosawa ve Antonioni’nin kurgu kesimleri özgündür, ilk bakışta tanınır.

2. AYNA

Tarkovsky’nin 1975 yapımı filmi *Ayna* (Zerkalo/Mirror) özünde bir ruh hali filmidir. Filmin anlatıcısı Alexei, Tarkovsky’nin çocukluğuna dair anılarını ve ailesini yansıtmaktadır. *Ayna*, anlatıcı Alexei’nin kişisel tarihi içinde açığa çıkan bir rüya-anıdır. Tarkovsky’nin özel anılarıyla beraber verilen Sovyet tarihinden belge görüntüleriyle, otobiyografik

karakterde bir filmidir. Alexei’nin geçmişine dair hatırlamaları, çocukluk rüya ve fantezilerine karışarak aktarılır. Tarkovsky’nin ailesine ait eski fotoğraflar ve görsel hatıralar filmin atmosferini oluştururken, film için yeniden inşa edilen çocukluğunda ailesiyle yaşadığı ‘dacha’¹ bu aidiyeti tamamlar. Bir buğday tarlasının kenarında bulunan kendi yetiştirdiği ahşap kır evi, filmin çocukluğa ve anılara dair en önemli tamamlayıcı unsurudur.

Tarkovsky’nin başlangıçta ‘*A White, White Day*’ (Beyaz Beyaz Bir Gün) olarak adlandırdığı *Ayna*, felsefi bir yaklaşımla otobiyografik, kişisel, hafıza ve zamansallığı ele alan bir filmidir. Film için yeniden inşa ettirdiği çocukluk evi, babası Anseni Tarkovsky’nin şiirlerini kendi sesiyle okuması, gerçek annesi ve eşine roller vermesiyle Tarkovsky kişisel tarihine göndermeler yapar.

2.1 Filmin Ortaya Çıkışı

Tarkovsky, *Ayna* filmi yapmasını yıllarca peşini bırakmayan, huzurunu bozan çocukluk anılarına bağlamaktadır. Çok uzun yıllar içinde oturdukları ev, yıllarca rüyalarına girer. Filmin çekim

¹ Rus dilinde kışlık ev anlamına gelen kır evi.

çalışmalarına başlamadan çok önce bu anıları kağıda dökmeye karar verir. Senaryonun çalışmasına başladığında eldeki verileri yetersiz bulur. Senaryonun ancak filmin bütün çalışmaları tamamen sona erdikten sonra meydana çıkacağını söyleyen Tarkovsky, bir süre senaryonun muğlaklığı üzerine kafa yorduktan sonra, anneyi oynayan Maria'ya ayrıca anlatıcının eşi olarak da yer vererek anıları tamamlama yolunu seçer. (Tarkovsky, 2008: 118)

Tarkovsky *Ayna* için “Film, canımdan çok sevdiğim ve çok iyi tanıdığım insanların hayatlarını yeniden canlandırma amacını taşıyordu” (Tarkovsky, 2008: 121) demektedir. Çocukluğunun kır evini film için, kırk yıl sonra aynı temeller üzerine yeniden inşa ettiren yönetmen, annesini sete götürdüğünde onun yaşadıklarını görünce ne kadar doğru bir iş yaptığını anlar (Tarkovsky, 2008: 120). *Ayna*'da anlatıcının çocukluğunu geçirdiği, annesiyle babasının yaşadığı ev, yönetmenin annesini geçmişine döndürmüştür. Filmde anlatılmak, ifade etmek istenen asıl duygu da budur.

Bir yönetmen olarak Tarkovsky sinemaya bakışını; “Her şeyden önce, insan neden

sanatlar içinde sinemayı seçtiğini, ne söylemek istediğini, neden bunları ille de filmin şiirselliği aracılığıyla dile getirmeyi düşündüğünü bilmeli” (Tarkovsky, 2008: 111) sözleriyle özetler.

Filmde zaman, üç ayrı dönemde gerçekleşir. İkinci Dünya Savaş öncesi 1935'lerin geçmiş zamanı, İkinci Dünya Savaşı sonrası 1945'lerin geçmiş zamanı ve 1975'deki şimdiki zaman. Bu iç içe örülü zaman dönemleri filmin içinde bir evrensel birlik hissini ifade eder ve karakterlerin kişisel tarihlerine dönüşler yapar.

Tarihi zamansal kategorilerin içinde farklılaştırırken, zamanın birleştirici boyutlarını açığa çıkarmak için karakterlerin kişisel tarihlerini entegre etmektedir. (Menard, 2011a: 130) Zamansal birliği elde etmek için renk tonları, yüzey dokuları ve ses tasarımlarını dikkatle kullanmıştır. Tarkovsky, SSCB'nin geçmişine dair sıkıntılı dönemleri, dünya tarihiyle etkileşim içinde sırasıyla anılar içine serpiştirir. Kronolojik olarak düzenlenmiş arşiv görüntülerini kronolojik olmayan kişisel tarihlerle birbirine karıştırarak sunar. Böylelikle zamansal olayların doğrusallığını daha da

çarpıtır. (Menard, 2011b: 155) Sivash Gölü (Çürük Deniz)'nü geçen Kızıl Ordu'yu, İspanya iç savaşında Sovyetler Birliği'ne sürülen mültecileri, Çinli Maoistlerin gösterilerini, bir havacının 1937'de giriştiği balon macerasından 1960'lardaki Sovyet-Çin anlaşmazlığına doğru sıralar. Zaman-anı bağlantıları zamanda ileri-geri koştururken, dokümanter görüntüler

zamanda ilerlemektedir.

Dönemin aktüel haberlerini aktaran “Haftanın Olayları” belgesellerine filmde yer vererek, tarihsel gerçekleri de konuya paralel olarak kullanır. Özellikle Sovyet ordularının Sivash Gölü'nü (Ukrayna Kırım yarımadasının kuzeyi) geçiş sahnesini bulana kadar binlerce metre film izler. Normalde haberlerde kullanılmayan etkileycilikteki bu bölümü eşsiz bir malzeme olarak görür. İnsanüstü bir çabayla bataklıkta aşmaya çalışan insanların görüntüsünden oluşan bu epizotun ölümsüzlüğü dile getireceği ve Arseni

Tarkovsky'nin şiirinin bunu tamamlayacağını düşünür. “Beyaz, düz bir gökyüzünün altında dizlerine kadar çamura bata çıka ilerleyen insanlar, ta bataklığın ufuk çizgisiyle birleştiği yere kadar. Oradan bir daha geri dönen hemen hemen hiç olmadı” (Tarkovsky, 2008: 118) sözleriyle görüntülerden ne denli etkilendiğini aktarır. Bir süre sonra,

cephede o kaydı yapan kameramanın da aynı gün öldüğünü öğrenir. Öte yandan, savaş yıllarında evlerin boşaltılmasıyla ilgili bir öykü tasarımı vardır. Askeri eğitim öykünün ana konusunu oluşturacaktır. Ancak yetersiz kalacağını düşündüğü için yazmaktan vazgeçtiği bu öyküyü daha sonra bir epizot olarak filmde kullanır.

2.2 Ayna'da Zaman ve Görüntü

Yönetmen filmin olay örgüsüyle yarattığı bu zamanda bozulmaları, zamanın normal ritmini ihlal ederek yaratmaktadır. Sanallik

hissi yani anı, gerçekle paralel giderken, kişisel olan bir durum evrensele dönüşmektedir. Böylece *Ayna*, zamanın düzenli akışı içinde hareket-zaman yapısını bozmakta, bu zamansal bozulmalar bazen geçmişe dönüş, bazen de rüyaların içinde hareket eden anılar olarak görünmektedir. Tarkovsky filmde farklı anı tatlarını izleyiciye tattırmaktadır. Bunlar karakterlerin saf algı, saf hatırlama ve istemsiz anılarının bir karışımıdır. Asıl anı, kişinin düşünce veya rüyalarından oluşan sanal anılar kümesi ile birbirine karışmaktadır (Menard, 2011b: 156). Filmde şimdiki zamanda (1975 civarı) yaşananların geçmiş anılarla (1930 ve 40'lar) etkileşimde olması; zamanın bölünmezliğine dikkat çekerek, kronolojik olmayan parçaların yan yana dizilmesiyle kafa karışıklığı yaratmaktadır. Yönetmen bu zamansal birlik hissini, şimdiki zamandan ziyade geçmiş zamanda olma hissiyle elde etmektedir. Doğada varolan bazı sesleri belli anlatımlarda döndürme ve ağır çekimlerle kullanarak ürperti hissi yaratan Tarkovsky, mistik realizm ustalığını göstermektedir.

Filmlerinin labirent formunda olmasıyla eleştirilen Tarkovsk'nin *Ayna* filmi, Fellini'nin *Amarcord* (1973) filminin

tarzındadır. Tarkovsky seyircinin, yönetmenin kullandığı yöntemin sebeplerini bilmediği sürece, filmde gözlemlendiği hayatın gerçekliğine inanmaya hazır olduğunu düşünmektedir. Ancak kullandığı anlatımın amacını sezerse, gösterilen sahnenin duygusal etkisine katılmaktan vazgeçip, tasarımı değerlendirmeye başlar. Bu nedenle görüntüyü var eden sanatçı, ilk kez ve yalnızca kendisinin duyup anladığı tarzda çalışmasını şekillendirmelidir. Bunu Mühürlenmiş Zaman'da şu sözleriyle ifade etmektedir; "Görüntü ne muhteşem bir şey! Bir anlamda bizzat hayattan bile daha zengin, çünkü mutlak gerçek düşüncesini ifade ediyor" (Tarkovsky, 2008: 100).

Tarkovsky'e göre görüntü sonsuza ulaşmaya çalışır ve mutlak olana doğru gider. Görüntünün elle tutulamaz ve sınıflandırılmaz olduğunu belirten Yönetmen, insan bilincinde görüntünün tıpkı film kaydı gibi kaldığını saptamaktadır: "İnsanın akıp gitmiş olan hayatına şöyle bir dönüp bakması bile, başından geçen olayları birbiriyle hiç karıştırmadığını hayretle fark etmesine, karşılaştığı kişilerin benzersizliğini saptamasına yetiyor. Tekillik ve karıştırılmamak, var olmanın her anına

üstün geliyor. Hayatın kendisi de benzersiz ve karıştırılmazdır. Sanatçı işte bu hayatı, her seferinde yeniden kavramak ve biçimlendirmek ister” (Tarkovsky, Mühürlenmiş Zaman, 2008: 89-90). Şiirsel sinema ekolünde filmler yapan diğer yönetmenler gibi Tarkovsky, Japon Hauki şiirinin görüntüyü saptama ve kısacık dizelerle aktarmadaki başarısını takdir etmektedir. Hauki’deki gibi sonsuzluğa karışmadan önce yakalanabilen anın tekrarlanmazlığı, O’nun sinemasında görüntünün yerini vurgulamaktadır. Ancak bu tekrarlanamaz anı yakalamak ve aktarmak için gözlem çok önemlidir. Gözlem ne kadar iyi yapılırsa o kadar benzersiz olur ve ne kadar benzersiz olursa o kadar görüntüye yaklaşır.

Deleuze²’ün kristal imaj kavramı, Tarkovsky’nin zaman-basınç kuramında ve *Ayna*’nı zaman-ritim montajında çok önemlidir. Kristal zaman, sanal ve aktüel

imajın bölünemez birliğidir. Kristal-imaj şimdiki, biri geleceğe doğru fırlatılan ve diğeri de geçmişe düşen olmak üzere iki yöne ayıran bir çift yönlü ayna olarak şekillendirmektedir. *Ayna*’da zaman bu bölünmeyi içermektedir. Film anlatıcının bir rüya-anısıdır. Filmin, objelerin ve olayların aynı zamanda gerçek ve sanal görünmelerini, yani onların kristal-imajlar haline gelmelerini sağlayan birleşmiş, zamansal bir hissi vardır (Menard, 2011b: 154). Tarkovsky’nin düzenleme tarzı, zamansal bir değişime uğrama yaratan zaman-akış kesintileriyle zamanın akışını bozmaktadır. Ritmik ifadeyi veren zamanın değişime uğramasıdır. Bu, Tarkovsky’nin zamanda heykeltıraşlık yapma kuramının temelidir (Menard, 2011a: 143). Tarkovsky’nin zaman-basınç montajı duyarlılığını, film tarzını ve kişisel felsefesini temsil etmektedir. Bu bakımdan filmleri, düşünce-imajların bir sinemasını oluşturmaktadır.

Ayna yaklaşık 200 plandan oluşur. Filmin ritmini normale göre oldukça az sayıda olan bu planların uzunluğu değil, planların içinde geçen zamanın gerilimi belirler. Filmde zaman, kurguya rağmen akıp gider. Tarkovsky’nin ‘zaman heykeltıraşlığı’ da denilen zaman-basınç kuramı ve zaman-

² Gilles Deleuze (1925-1995) Fransız filozof. 1964’te yayımlanan *Proust ve Göstergeler* çalışması Deleuze’ün edebiyata etraflica yöneldiği ilk çalışmasıdır. Dönemin "Kayıp Zamanın İzinde" serisini hafızaya dair fenomenolojik bir deneme olarak okumayı reddederek, bunu göstergelerin anlamını idrak etme (dünyevi göstergeler, aşk göstergeleri, duysal deneyim göstergeleri, sanat göstergeleri) olarak yorumlar. “İstemsiz hafıza” kavramını da duysal deneyim göstergelerine dahil eder.

ritim montajı, izleyicide ‘rüya benzeri’ imajlar yaratmaktadır. Sadece *Ayna*’da değil, Tarkovsky’nin çoğu filminde rüyasal bir akışkanlık vardır. Sessel-görüntüsel betimlemeler, gün-düşleri ve zaman-anıları geçmişe, şimdiye ve geleceğe taşınmak için kombine edilmiştir. Tarkovsky bu etkiyi; kameranın mekan boyunca sürekli hareketi ve sık sık kesme yapmayarak izleyicinin dikkatini kontrol etmemek ile sağlar. (Menard, 2011b: 158) Bunlar sayesinde gerçekliğin zamansal doğasını vurgulamaktadır.

2.3 Anlatım

Filmin renkli olan jenerik öncesi açılış sahnesinde, bir erkek çocuk televizyon ekranındaki görüntüyü ayarlamaya çalışır. Ekranında siyah beyaz olarak, bir doktorun daha büyük bir erkek çocuğa kekemelik tedavisi için hipnoz yapmasını izler. Hipnoz sonunda genç “konuşabiliyorum” der ve filmin adı girer. Gencin kekelemesi konuşma dilinin parçalanmasını, konuşabiliyorum demesi ise filmin duygusal özgürlüğe olan umudunun ipuçlarını vermektedir. Özgürlüğe duyulan özlem, özgürlüğü kaybetmeye duyulan korku kadar *Ayna*’nın merkezinde yer almaktadır (Menard, 2011b: 159). Girişte erkek çocuk ve renkli ile siyah beyaz

görüntü kullanımı çocukluk anılarının sık sık karşımıza çıkacağına işaretidir.

Jeneriğin ardından gelen ilk sahnede, genç bir kadın yan dönük olarak bir çitin üstünde sigara içmekte ve önündeki ormanla sınırlanan yeşil alana (buğday tarlası) bakmaktadır. Bu anlatıcının (ve yönetmenin) annesi Maria’dır. Kamera kadının yüzüne döndüğünde, arka planda ahşap kır evi görülür. Uzakta yeşilliğin içinden gelen bir adam kadına doğru yaklaşmaktadır. Anlatıcının dış sesi, eve

doğru gelen kişinin baba olması ihtimalinden bahsederken, yönetmenin

savaş sonrası evi terk eden babasına sık sık vurgu yapacağı anlaşılır. Gelen kişi yol sorar ve sonrasında bir sigara yakarak o da çite oturur. Kadının geriye doğru baktığı yerde iki çocuğu bir hamakta uyumaktadır. İki kişiyi taşıyamayan çit kırılır ve yere düşerlerken adam uzun uzun güler. Adam biraz sonra geldiği tarlandan uzaklaşırken, tüm yeşilliği ve çalıları Maria'ya doğru sallayan bir rüzgarla birlikte uğultusu duyulur. Bu sırada adam geriye dönüp kadına bakar. Bu psikolojik etki, adamın ikinci geriye bakışında tekrarlanır.

Tarkovsky'e göre "Sinemada insan ne söyleyeceğini çok iyi bilirse, çekeceği filmin her satırını kafasında canlandırabiliyor, açıkça algılayabiliyorsa teknik açıdan çözülemeyecek hiçbir ifade sorunu yoktur" (Tarkovsky, 2008: 97).

Filmin açılış sahnesinde çitte oturan Maria ile yol soran adamın karşılaşma sahnesindeki rüzgar, tesadüfen karşılaşan

bu iki insanın arasındaki bağı anlatmak için bir araçtır.

Uzun sahne Maria'nın eve doğru yürüyüşüyle biterken, Arseni Tarkovsky'nin sesiyle şiiri girer. Sonraki sahnede şiir devam ederken Maria evin içinde dolaşmakta, çocuklarsa masada bir kediyle beraber süt içmektedir. Şiir bittiğinde dışarıdan bağırma sesleri ve köpek havlamaları duyulur. Dışarıya bakan anne çocuklara bir yangın olduğunu ve sessiz olmalarını söylerken, kameranın içeride çevrinmeye devam etmesiyle, yağmurlu bir günde yine aynı yerdeki başka bir yangın anısına geçiş yapıldığı anlaşılır. İki olayın kahramanları aynı mekanda yan yana geçerler.

Sonrasındaki sahnede küçük çocuk uyurken yatağında doğrulur ve dışarıdaki seslere kulak kesilir. Ormanın hışırtısı ve uğultulara bir baykuşun sesi karışır. Alexei 'baba' diyerek yataktan kalkar, yürüdüğü yönde soldan sağa fırlatılan bir beyaz

gömlek geçer ve genç bir adamın, annenin saçını yıkaması için su döktüğü sahneye geçilir. Kadın başı eğik, saçları yüzünü kapatır halde ve kolları havada geriye çekilerek ayağa kalkarken duyulan su sesleriyle beraber, odanın duvarlarından akan sular görülür. Akan sulara tavandan yere düşen sıva parçaları karışırken, bir yanda da alevler vardır.

Rüya ile hayal arasındaki bu fantastik sahnenin devamında bornozunun yakasını toplayarak aynaya bakan Maria, aynada daha yaşlı Maria'yı görür. Sular akmaya devam ederken aynadaki görüntüde de yaşlı kadın aynı bornozladır ve sol eli yakasındadır. Dışarıdan baykuş sesi gelmeye devam ederken, sağ el aynanın buğusunu siler ve ardında yine aynı sağ el ateşin önünde görülür. Aynadaki yaşlı Maria, Tarkovsky'nin gerçek annesi Maria

Tarkovskaya'dır ve bu ayna motifi yönetmenin annesine bir saygı gösterisidir.

Tarkovsky, bir sanatçıyı belirli görüntü sistemini kullanmaya zorlayan dogmatizme karşı çıkmaktadır. "Sanatçının kullandığı yöntem hiçbir zaman anlaşılmalıdır" (Tarkovsky, 2008: 95) diyerek, film tekniğindeki sıra dışı yaklaşımın özgün çalışma prensibinden kaynaklandığını gösterir. Sinema tekniği bakımından kendi argümanlarını özellikle *Ayna*'da tamamen kullanan Tarkovsky, anlatım dili bakımından yavaşlatılmış görüntüleri tercih eder. Sinemada görüntünün önemine dair ilkelerini *Ayna*'da hayata geçiren

Tarkovsky, Leonardo Da Vinci'nin

Böğürtlenler Önünde Genç Bir Kadının Portresi tablosunu filmde kullanır. Mühürlenmiş Zaman'da sanatçının bir nesneyi dışarıdan, son derece sakin bir bakışla ele almasındaki yeteneğine ve aynı tabloda zıt duyguları yaşatabilmesine hayranlığını belirtir. Böğürtlenler Önünde Genç Bir Kadının Portresi'nden, aynı ifadeyle doğrudan kameraya bakan annenin (Margarita Treçova) yüzüne geçen yönetmen, tablodan bir ayrıntıya gönderme yapmak yerine doğrudan kullanmasını, hem Da Vinci'nin tablosunda hem de oyuncusunda gördüğü her iki kadının yüzünün, insanı aynı anda hem çekiyor hem de itiyor olmasına bağlar (Tarkovsky, 2008: 94). Ne güzel ne de çirkin olarak yorumlanamayacağını düşündüğü tablodaki bu yüzün, iyi ve kötü kavramlarının ötesinde tabloya bir sonsuzluk kattığını belirtir ve *Ayna*'da bu tablodan olaya sonsuzluk katmak için yararlanır. Tarkovsky'e göre 'Sonsuzlukla ilişki kurmak bir sanat eserinin en yüce amacıdır'.

2.4 Ses Ögesinin Kullanımı

Filmdeki optik ve ses durumlar açılış sahnesinden itibaren, filmin zamansal düzenlemesine etkisini göstermektedir.

Ayna'nın bazı sahnelerinde besteci Artemyev³'in yaptığı elektronik müzik kullanılır. Kullanılan elektronik müzik filmde uzak bir yankı, dünyevi olmayan bir hışırtı ve bir inleme etkisi yaratmıştır. Özellikle rüyaya geçiş sahnelerindeki gerilim etkisi bu müzikle verilir. Elektronik müziğin sinemada çok geniş bir uygulama alanı olduğuna inanan Tarkovsky, bununla hem yedek bir gerçekliğin dile getirilmiş hem de somut ruh halinin, iç dünyanın seslerinin yeniden üretilmiş olduğunu söylemektedir (Tarkovsky, 2008: 145). Müzik dikkatli bir şekilde, çok kısa bir süre kullanıldıktan sonra kavranabileceği anda kesilmektedir. Tarkovsky, elektronik müziği bir filmin ses düzeni içinde kaybolabilir, kendini gürültülerin ardına gizleyebilir, bir tür belirsizlik olarak yansıyabilir bulmakta ve *Ayna*'da yaratılmak istenen etkiyi destekler bir unsur olarak kullanmaktadır. Filmin giriş sahnesindeki rüzgar efekti ve devam eden planlarında yönetmen anı, rüya ve hayal arasındaki geçişlerle psikolojik etkiyi ve zamansal akışkanlığı ortaya koymuştur. Uzun planlar ve kameranın mekanlardaki çevrinme

³ *Eduard Nikolayeviç Artemyev* *Ayna*'nın ve Tarkovsky'nin daha bir çok filminin müziklerini yapan besteci.

hareketleriyle, kesmeye pek yer vermeden yapılan zaman geçişleri bu etkiyi sağlamada etkilidir.

Doğanın zaman akışının kullanılmasında, açılış sahnesindeki rüzgar birincil öneme sahiptir. Zamanın akışı bu sahnede doğrudan algılanır. Geçmiş (filmin başlangıcı) ve şimdiki zaman (filmin sonu) arasındaki bağlantı Alexe'nin çocukluk anıları ile kurulurken, Tarkovsky hikayeyi özellikle çocukluğunun zaman-anı etkilerini uyandırmak için bir dachada başlatmıştır (Menard, 2011b: 160). Bu ev filmde sunulan zamansal ve mekansal ilişkiler arasındaki bağlantıyı kuran ve zamanın bölünmez birliğini dışa vuran en önemli bağlantı nesnesidir. Evin içinde devam eden sahnelerde anılar gibi görünen küçük çocuğun rüyada duyduğu sesler ve sonrası, rüyalarda yaşanabilen bilinç dışı yer değiştirmeler hissi yaratmaktadır. Rüzgar, ateş ve su kullanılarak, maddenin zarafetle hareket ettiği, mekandan ve zamandan bağımsız bir sanal gerçeklik yaratılmıştır.

2.5 Modern ve Postmodern Arası

Auteur yönetmen Tarkovsky'nin sinema tarihinde önemli bir yer edinen *Ayna* filmi, hem modernist hem de postmodern

sinemaya örnek gösterilmektedir. Bir yönüyle de iki dönem arası geçiş filmlerinden olarak nitelenmektedir. Stilistik unsurları barındıran film, modernizmin iki ögesi minimalizm ve dekoratif unsurları kullanmasıyla modernist olarak nitelenir. Postmodern sinemada gözlenebilen özellikler olan stilistik unsurların yanı sıra kültürel referans noktaları da çoktur. Modern dekoratif filmler genellikle auteurun fantastik dünyası tarafından oluşturulan yalnızca bir kültürel arka planı, tarihsel bir dönem veya otantik öğeleri barındırır. Postmodernin fantezi dünyası ise farklı kültürel arka planlardan değişik unsurları bir araya getirir. (Kovacs, 2010: 406) Sinemada modernizmin sonunun en önemli işareti Kovacs'a göre Tarkovsky'nin *Ayna*'sıdır ve kariyerinin başından sonuna en büyük kaygısı olan auteurlük krizi yedi filminin dördünde görülür.

Ayna'ya hazırlanması yedi yıl süren Tarkovsky, Andrey Rublev'den sonra yönetmen olarak dünyadaki yerini analiz ederek mantıksal bir devamlılık oluşturur. Yalnızca yeniden canlandıracağı kültürel mirası anlamlı kılmaya dönük bir içsel mücadele değil, anlatıdaki merkezi rolünü oturtmak da uzun bir düşünme süreci

gerektirmiştir. Kişisel, tarihsel ve kültürel belleğin farklı imgelerinden oluşan film bu farklı unsurları yaşamöyküsünde buluşturur. Önemli olan bu parçaların tutarlı bir tarih oluşturmak için birleşme sürecidir. Yönetmen *Ayna*'daki parçalanmayla özdeşleşir. Filmde anlatı ve fiziksel olarak bütün bir kişi değil, ona ait çeşitli anılar ve parçalar görülmektedir. *Ayna*'nın özel yeri kesinlikle modernist auteurün konumunun tutarlılığını en doğrudan sorgulayan bir film olmasıdır. Modern sinemadaki özel konumunun diğer nedeni ise anlatısındaki dizinsel yapıdır (Kovacs, 2010:410)

Modernist dönemde ortaya çıkan zihinsel yolculuk türü filmlerin farklı biçimleri *Ayna*'da yer almaktadır. Hiroşima Sevgilim'deki zihinsel yolculuk, Geçen Yıl Marienbad'daki hipnoz öğeleri gibi psikanalitik süreçler bu yaklaşımın kaynağını oluşturur. Anlatımın da aracı olarak kullanılan ayna metaforu aynı zamanda filme adını verir. Çok sayıda paralel anlatıdan oluşan film yeni roman⁴

⁴ *Nouveau Roman* Fransızca Yeni Roman, 1950'lerde Fransa'da oluşan roman akımıdır. Geleneksel anlamda konu, figür ve tutarlılığa önem vermeyen, henüz psikanaliz ve sosyolojinin egemenliğine girmemiş bir gerçeklik alanını sezgiler yoluyla fethetme eğilimidir. İnsanın dış dünya ile ilişkilerine ışık tutmaya çalışır.

tarzının anlatı yapısına benzerliğiyle Robbe-Grillet'in *Eden ve Sonrası* filmiyle karşılaştırılabilir. Kovacs, *Eden ve Sonrası Ayna*'dan üç yıl önce yapılsa da fikrin doğuşu ve hazırlık döneminin aynı tarihlere denk geldiğini, zaten Tarkovsky'nin de bu filmi görme şansının olamayacağını vurgular (Kovacs, 2010:413). İki filmin eş zamanlı oluşunu, sinemada modernist ilkelerin, dünyanın farklı yerlerinde doğrudan etkileşimde olmaksızın benzer özgün çözümler üretmeye yetecek kadar yaygın olmasına bağlar. Ortak yönün kaynağı, 1960'ların başındaki yeni romana dayalı zihinsel yolculuk filmlerinin geleneksel anlatı yapısının mantığını ve zaman dizimini bozmaya odaklı olmasıdır.

Tarkovsky *Ayna* ile yarattığı kendine özgü anlatımda önemli yeri olan zihinsel yolculuğu dört filminde kullanır. Andrey Rublev, *Solaris*, *Stalker* ve *Nostalji*'de yer değiştirmeye temsil edilen zihinsel seyahatler vardır. Yolculuk, fiziksel dünyayı anlatı metninin ötesinde olan tinsel bir evren yönünde aşmayı hedefler. Uzun çekimleri, doğal arka planı ve doğa seslerini ilahi bir evrenin varlığını akla getirmek için de kullanmıştır. Doğal ve kültürel motiflerinin nesnel dünyada

varolan metafizik evreni de temsil etmesini amaçlar. Bu anlamda *Ayna*'nın ikili yapısı Tarkovsky'nin ikili dünya görüşünün de sonucudur. Bunlar bir tanesi fiziksel boyut, diğeri tinsel boyuta karşılık düşen stilistik özelliklerdir.

Tarkovsky'nin aşkın (transal yolculuk) yaklaşımı modernizmin genel, tek boyutlu yaklaşımına zıttır (Kovacs, 2010:415). Hiçlik modernizmin kabul ettiği tek metafizik kategori iken, mistik ya da ilahi paralel dünyalar postmodern yaklaşıma aittir. Modern ve postmodern arasındaki ince sınırın aşıldığı yer burasıdır.

SONUÇ

Ayna, temelinde Tarkovsky'nin çocukluk anılarıyla birlikte, zaman içinde heykeltıraşlık tezini uyguladığı bir yapıttır. Zamanda gidiş-gelişleri ve üçlü dönemi seyircinin algılayabileceği inancıyla filmini kurgulayan Yönetmen, bunun doğruluğunu da izleyiciden aldığı geribildirimlerde görmüştür. Yönetmene ulaşan seyirci mektuplarında da izleyicilerinin ortak kanıları, *Ayna*'da kendilerinden bir parça gördükleridir. Sonuçta zamanı filmin merkezine oturtan Tarkovsky, akan zamanı uzun planlar ve çevrinmelerle film içinde

hareket ettirerek kendi üslubunu yaratmıştır. Film, farklı anlatım dilinin yanı sıra Yönetmen'in yaşama bakışında ve altyapısının oluşumunda aile kavramının değerini aktarırken, izleyiciyi kendi anılarına götürmektedir.

Düşünce-imağların bir sinemasını oluşturan yönetmen, filmdeki şiirsel dilini kurgunun değil, çekimlerin içsel ritmiyle elde eder. Tarkovsky'nin zaman-basınç montajı bir yazar duyarlılığındaki anlatımını desteklerken, film tarzını ve kişisel felsefesini temsil etmektedir.

Tarkovsky'nin tuttuğu '*Ayna*' sadece kendisini değil, halkını ve dönemini de yansıtmaktadır. Filmi üreten sanatçının kişisel deneyimleri ve yaşama bakışı kadar, üretim yaptığı ortamın sosyal ve siyasal koşullarını aktarmadaki üslubu dikkate değerdir. Bütün bunlara eklediği anlatım tekniğindeki yaklaşımı, sinemasına özel bir yer edindirmiştir.

KAYNAKÇA

KOVACS, A. B. (2010). *Modernizmi Seyretmek - Avrupa Sanat Sineması 1950-1980.* (Çev: Ertan Yılmaz). İstanbul: De Ki Sinema Serisi

MENARD, D. G. (2011a). “Film Kuramının Fizikle Buluşması” (Tarkovsky’nin Zaman-Basınç kuramının Deleuzecü bir analizi Bölüm 1; ‘sine-fizik’ olarak Tarkovsky’nin zaman-basınç kuramı) *Felsefenin Düşüşü Sinemanın Yükselişi-Felsefenin Işığında Sinema*, (drl: Kaan Demirdöven, çev: Emre Can Ercan). İstanbul: Es Yayınları

MENARD, D. G. (2011b). Deleuze’ün Tarkovsky ile Buluşması (Tarkovsky’nin Zaman-Basınç kuramının Deleuzecü bir analizi Bölüm 2: Tarkovsky’nin ‘Mirror’ adlı filminin metinsel bir analizi) *Felsefenin Düşüşü Sinemanın Yükselişi - Felsefenin Işığında Sinema* (drl: Kaan Demirdöven, çev: Emre Can Ercan). İstanbul: Es Yayınları

TARKOVSKY A. (2008). *Mühürlenmiş Zaman*, (çev: Füsün Ant). İstanbul: Agora Kitaplığı

TARKOVSKY A. (1986). *Sculpting in Time: Reflection on the Cinema*. (Çev: Kitty Hunter-Blair). Londra: The Bodley Head

İnternet Kaynakları:

http://tr.wikipedia.org/wiki/Gilles_Deleuze

http://tr.wikipedia.org/wiki/Nouveau_Roman

UHIVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z11
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:72 K:98

**KÜLTÜRLERARASILIK SERMAYESİ: SOSYOKÜLTÜREL
AYRIMCILIĞIN ÖNEMİ ARTAN GÖSTERGESİNİN
KAVRAMSALLAŞTIRILMASINA, İŞLEMSELLEŞTİRİLMESİNE VE
GÖRGÜL ARAŞTIRMASINA DOĞRU¹**

**INTERCULTURAL CAPITAL: TOWARD THE
CONCEPTUALIZATION, OPERATIONALIZATION, AND EMPIRICAL
INVESTIGATION OF RISING MARKER OF A SOCIOCULTURAL
DISTINCTION**

Andreas PÖLLMANN²

apollm@unam.mx

Çeviren: Ömür ŞÖLEN SOYKAN

*Ege Üniversitesi Radyo TV Sinema Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
omursoykan@hotmail.com*

Özet: Bu makalede Pierre Bourdieu'nun kavramsal araçları kullanılarak kültürel sermayenin gittikçe önemi artan bir tipi ve sosyokültürel ayrımcılığın göstergesi olan kültürlerarasılık sermayesine odaklanılmıştır. Çalışmada ilk olarak kültürel sermayenin farklı formları tanımlanmıştır ki bu formlar bedenlendiğinde kendine has önemi olan potansiyel yararlar saha sahiptir. Daha sonra, bazı kişilerin kültürlerarasılık sermayesini gerçekleştirmekte neden başkalarından daha iyi pozisyonda görüldüğü kritik bir soru olarak işaret edilmiştir. Çalışmanın geri kalan kısmında, kültürlerarasılık sermayesi kavramı için olası işlemsel "ölçütlere" ve koşulların ve sermaye tipinin gerçekleştirilmesi durumunda ortaya çıkacak potansiyel etkilerin incelenmesinde bu ölçütlerin nasıl uygulanabileceğine bakılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Bourdieu, Kültürlerarasılık Sermayesi, Gerçekleştirme, Onaylanma, Sosyokültürel Eşitsizlikler, (Sembolik) İktidar.

Abstract: Drawing from Pierre Bourdieu's conceptual "toolbox", this article focuses on intercultural capital as an increasingly significant type of cultural capital and marker of sociocultural distinction. It first introduces different forms of intercultural capital, with a particular interest in the potential benefits of its embodiment. Subsequently, the critical question as to why some people can be considered as better positioned to realize intercultural capital than others is being addressed. The remainder of the discussion looks at possible operational "measures" for the concept of intercultural capital and how these may be applied to examine the conditions and potential impact of its realization.

Key Words: Bourdieu, Intercultural Capital, Realization, Recognition, Sociocultural Inequalities, (Symbolic) Power.

¹ Metnin aslı aşağıdaki adrestedir: (Çev.notu: Özgün metindeki son notlar bu metinde yoktur.)
<http://sgo.sagepub.com/content/3/2/2158244013486117>

² Adres: Instituto de Investigaciones sobre la Universidad y la Educación Universidad Nacional Autónoma de México. Circuito Cultural Universitario Coyoacán 04510; México, D.F.

GİRİŞ: KÜLTÜRLERARASILIK SERMAYESİNİN FORMLARI

Kültürel sermaye Bourdieu (1986b) tarafından üç karakteristik formunun koşullarıyla bağıntılı olarak etkin biçimde tartışılmıştır; nesne düzleminde yazılar, resimler, heykeller, müzik eserleri, araçlar ve makineler, kurumsal düzlemde tipik olarak okullar, kolejler, üniversiteler tarafından verilen resmi belgeler ve bedenlenme düzleminde bireylerin kişisel olarak kültürel sermayeyi depolayışı ve bilme biçimleri (know-how) gibi. Bourdieu'nun çalışmalarında her zaman açıkça belirtilmemesine rağmen her bir kültürel sermaye formu sadece (diğer) kültürlerle ilişki içinde ve onların vasıtasıyla vardır ki burada kültürler geçişken, gelişmekte olan, az veya çok bilinçli olarak öğrenilebilen, nesnelleştirme ve kurumsallaşmayı hem biçimlendirip (tarihsel olarak) hem de onlar tarafından biçimlenen az veya çok “ortak” algı, düşünce ve etkileşim çerçeveleri olarak anlaşılmalıdır.

Günümüzde, kültürel bilginin belirli ifadeleri örneğin, “klasik” müziğe ve edebiyata yakınlık, gerçekten de Bourdieu'nun alanlarda (sembolik) iktidar

üzerine verilen mücadeleyi analiz ettiği zamandaki kadar sosyokültürel ayrımcılığa temel oluşturmamakta, kültürel sermayenin kişisel (kişilerarası) ve toplumsallaşımındaki genel olumsuz gidiş yanında bu önemsiz kalmaktadır. Kültürel ve disiplinler sınırları aşmaya çalışan sayısız araştırma (yukarda bahsedilen kültürel sermaye türünden çok³) “kültürel sermaye çeşitliliği” ifadesinin kalıcı değerine saygı uyandırıcı kanıtlar sağlamaktadır.

Özgürleşen bir dünyada kültürlerarasılık sermayesi kültürel sermayenin önemi gittikçe artan bir tipi ve sosyokültürel ayrımcılığın göstergesi olarak ortaya çıkar. Bu sermaye türüne örnek olarak nesneleşme aşamasında önemli kültürlerarası çağrışımlar taşıyan Los Angeles'teki (ABD) İnsanlığın Anası Heykeli, Nuremberg'deki (Almanya) İnsan Haklarının Yolu ve Toronto'daki (Kanada) Çokkültürlülük Anıtı gibi anıtlar, uluslararası anlaşmalar veya doğası gereği kültürlerarası boyut taşıyan Uluslararası İnsan Hakları Deklarasyonu gibi deklarasyonlar, tüm dünyada kültürel sınırları aşabildiği kabul edilen 21 Mart Irkçı Ayrımcılıkla Mücadele Günü, 21 Eylül Dünya Barış Günü, 10 Aralık İnsan

³ Çevirenin notu.

Hakları Günü gibi anma günleri, güçlü bir kültürlerarasılık temeline sahip kurum ve organizasyonlar (çok dilde eğitim veren okullar, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Birleşmiş Milletler gibi), bunlara ek olarak kitaplar, makaleler, broşürler, konuşmalar, kültürlerarası bir görünüm taşıyan akademik veya akademik olmayan yayınlar verilebilir.

Resmi açıklamalar yardımıyla kültürlerarası sermayenin resmi onay taşıyan bu tür nesneleşmiş formları meşrulaştırmayı ve kültürel sınırlardan geçişin daha kolaylıkla kabul edilmesini hedefleyebilir. Örneğin Nuremberg, Uluslar Arası İnsan Hakları Eğitimi ödülünü aldığı anda yukarıda bahsedilen İnsan Hakları Yolu Anıtı şehrin başarılarından biri olarak uluslar arası kabul gördü ve anıt böylece kurumsal kültürlerarası sermayeyle bezendi. Benzer bir işleyişle bedenlenmiş kültürlerarası sermayenin kişisel bazdaki “sıradan” tezahürünü (yabancı dil becerileri, kültürlerarası arkadaşlıklar veya yurtdışında yaşama deneyimi gibi) biçimsel eğitim kurumlarının yetki sahibi ve kalıcı onay ve sertifikaları daha etkili hale getirebilir.

Kültürlerarasılık kavramındaki arası (inter) ifadesi bile ilişkilerden ve (farklı) kültürler arasındaki bağlardan oluşan bir küreye vurgu yapmaktadır, bu vurguda “kültürel kendine özgümlüklerin” yok sayılıp sayılmadığı ise tartışmaya açıktır. Gerçekte kültürlerarasılık sermayesinin bütün formları aynı zamanda içinden çıktığı ve ilişki içinde olduğu kültürün kendine özgü bir parçası olan kültürel sermaye formlarıdır. Kültürel sermayenin bütün formları da ilişki içinde olduğu kültür veya içinden çıktığı yapı tarafından belirlenen, bazen daha fazla bazen daha az kültürlerarası temas ve “karışım”ın ürünü olan birer kültürlerarası sermaye formudur.

Kültürel ve kültürlerarası formlar arasındaki fark formların görece alanlar-üstünlük derecesidir. Bourdieu’ya göre sermaye çeşitli formlarıyla sadece sermayenin üretildiği ve yeniden üretildiği alanda var olan ve etki üreten bir enerji oluşturur ve sonrasında bu enerji (yeniden) üretildiği alan(lar)dan uzaklaştıkça güç kaybetme eğilimindedir. Kültürlerarasılık aksine (yeniden) üretim bağlamında güçlü bir sosyoekonomik ayırım işaretleyicisi olarak daha geniş bir alanda iş görür ve daha uzak alanlara hareket ettiğinde büyük olasılıkla değişim

değerini korur veya gerçekten de daha da güçlenir.

Bu makalenin kültürlerarasılık sermayesinin bedenlenme boyutuna odaklanan yaklaşımı ilk bakışta zaten hâlihazırda geniş bir yelpazesi ve iyi bir yapılanması olan kültürlerarası rekabet, kültürlerarası iletişim, kültürlerarası hassasiyet gibi terminolojilerin bir parçası gibi görülebilir. Aslında makalenin kalan kısmında basitçe kültürlerarasılık sermayesi diye ifade edeceğim bedenlenmiş kültürlerarasılık sermayesi kavramı açıkça kültürlerarası iletişim, rekabet ve hassasiyeti gerektirir. Ancak, Bourdieu'nun izleğinde bu sermaye türü sadece kültürlerarasılık yetkinliğine değil aynı zamanda göreceli değişim değerine ve az veya çok gerçekleşme olanağı bulduğu koşullara bağlıdır.

Ortaya çıkarabileceği açıklama olanakları ışığında, tartışmanın bir sonraki kısmı “kültürlerarasılık sermayesinin gerçekleşmesi” fikri üzerinedir. Ancak ondan sonra neden bazı kişilerin bu sermaye türünü gerçekleştirmede diğerlerinden daha avantajlı durumda görüldüklerini resmedebiliriz. Makale potansiyel işlevsel “ölçütlere” odaklanarak

devam edecek ve sonuca giden yolda bazı önemli noktaları gözden geçirmeden önce görgül araştırmalarda umut verici uygulama alanlarına değinilecektir.

	Uygulanmayan	Uygulanan
Farkındalık Yok		
Edinilmemiş	Gerçekleştirme yok
Edinilmiş	Kazanım	Kazanım ve Uygulama
Farkındalık		
Edinilmemiş	Bilinçlenme
Edinilmiş	Bilinçlenme ve Kazanım	Tam Gerçekleştirme

TABLO 1. Kültürlerarasılık Sermayesinin Halleri

1.KÜLTÜRLERARASILIK SERMAYESİNİN GERÇEKLEŞMESİ VE BUNUN POTANSİYEL YARARLARI

Kültürlerarasılık sermayesi Tablo 1’de gösterildiği gibi farkındalık, kazanım, uygulama (bir kombinasyon olarak) açılarından gerçekleştirilebilir.

Kültürlerarasılık sermayesinin tam gerçekleştirilmesi belli düzeyde farkındalık gerektirirken bunun eksikliği, özellikle kişilerin sosyokültürel çevresinin sürekli ve güvence altına alınmış sermaye bedenlenmesini desteklediği durumlarda, etkili bir kazanım ve uygulamayı engellemez.

Kültürlerarasılık sermayesinin içinden geçmesi gerekebilecek böyle bir

sosyokültürel çevre farklı kültürlerin emekçi mahallelerindeki düşük bütçeli topluluk merkezlerinden bol bol para harcanan “küresel iş dünyası liderleri” yetiştirme amaçlı uluslararası yönetici eğitimi programlarına kadar geniş bir çeşitlilik gösterebilir. Kültürlerarasılık sermayesinin ilk kaynaktan gelen kazanımı ikinci kaynaktan daha az olmasa da (ontolojik ifadeyle) ikinci kaynak kadar yüksek ödüllendirilebilir, geniş alanda tanınabilir ve kolayca değişime (ekonomik sermayeyle vb.) sokulabilir olma ihtimali düşüktür.

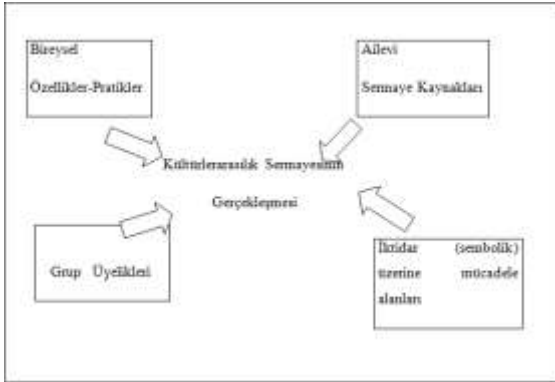
Bunun nedeni kültürlerarasılık sermayesinin de “sembolik sermaye gibi, sermaye olarak tanınmama” (Bourdieu, 86b: 245) eğilimine sahip olmasıdır. Tanınması, sağlam bir finansal kârı doğrudan (veya özel) bir kanıt teşkil etmediğinde bile, gerektirebilir. Halbuki az veya çok bilinçli öğrenilmiş ve sürekli kılınmış formda bedenlendiğinde kültürlerarasılık sermayesi pratik bir kültürlerarası sezi olarak her bir hamiline küresel pazarda başarıyla yarışma şansı veren bir takım geçerli ekonomik becerilerden fazlasını sağlayabilir. Böyle bir kazanım “orijinal” kültürel bakış açılarını “yeni” olanların özümsemesini

sağlamak için terk edilmelerine yol açmadan tamamlayabilir. Böylece, kişileri kültürel farklılığı takdir etmeye ve önceden yabancı hatta “acayip” buldukları bağlam ve durumlara karşı bir anlayış geliştirmeye yönlendirebilir.

Gruplar arası temas kuramı alanında solid yapıdaki bir araştırmayı ele alırken, kültürlerarasılık sermayesinin gerçekleştirilmesinin merkezinde duran bu tür sıra dışı ve önceden tanınmayan müşterileri, çevreleri, dilleri, insanlarla bireysel karşılaşmaları önemli kişisel-kişiler arası ve sosyal faydalarıyla yorumlamak mümkündür (Crystal vd., 2008; Davies vd., 2011; Pettigrew & Tropp, 2006; Pettigrew vd., 2011). Allport’un (1954) özgün kayıtlarından beri, bu, aynı zamanda, bütün farklı grupların (üyelerinin) eşit statü ve (sembolik) iktidardan hoşlandığı yerlerde gruplar arasında gerekli uyumun gruplar arası temas içinde ve yoluyla her zaman oluşmadığının ya da gruplar arası temasın her zaman buna yönlendirmediğinin de kanıtıdır (Barlow et al., 2012; Hewstone vd., 2002; Maoz, 2000; Saguy vd., 2008).

Eninde sonunda, insan tarihi boyunca kültürlerarası karşılaşmaların sıklıkla

uzlaşma, barış ve ihsandan çok, ateşli çatışmalar, savaş ve yıkımla (Demorgon, 2005) karakterize olduğu gerçeği bize kültürlerarasılık sermayesinin gerçekleşmesinin esaslı bir görgül incelemesinin olası faydalarını hatırlatır. İşlemselleştirme ve görgül uygulama konusuna geçmeden önce kişilerin kültürlerarasılık sermayesini gerçekleştirme şanslarında etkili olması muhtemel, birbiriyle ilişkili birkaç ögeye ve bunun getireceği faydalara bakalım.

Şekil 1. Kültürlerarasılık Sermayesinin Birbiriyle İlişkili Dört Ögesinin Ürünü Olarak Gerçekleşmesi

2.KİM KÜLTÜRLERARASILIK SERMAYESİNİ GERÇEKLEŞTİREBİLME DURUMUNDADIR?

Kültür(lerarası)el sermayenin gerçekleştirilmesi “biyolojik bireye bağlı

olarak” doğuştandır. (Bourdieu, 2000: 157). Gerçekten de herhangi birinin hem farkında olduğu tepkiler hem de daha az bilincinde olduğu ve genelde önemsemediği “olma, görme, davranma ve düşünme biçimleri” (Bourdieu, 2005: 43) veya habitusunu içeren, biyolojisinin aracılık ettiği bireysel deneyimi (bireyin tarihi) bir aracı olarak bu gerçekleştirme üstünde her zaman etkilidir. Ancak, bireysel sermaye gerçekleştirilmesinin boyutu sadece bireyin karakteristikleri (yaş, cinsiyet gibi) ve pratiği üstüne temellenen bir analizle anlamlı olarak değerlendirilemez. Şekil 1’de gösterildiği gibi bireysel ve çevresel unsurların karşılıklı ilişkisinin bir ürünü olarak düşünülmesi gerekir.

Kişilerin aile yapıları ve büyütülme biçimleri hiç şüphesiz eğitimle şekillendirilmelerinde hayat boyu süreç çok önemli bir rol oynar. Değerli bir aile mirasından ve değişim değeri yüksek ekonomik, sosyal ve kültür(lerarası)el sermayeden yararlanabilenler çok daha kolayca yüksek ödüllü ve geniş bir yelpazedeki farklı biçimlerine dönüştürebilen kültürlerarasılık sermayesi biriktirebilecek ve diğerleri bu imtiyazlardan hoşlanmazken bu birikimden

avantaj sağlayabileceklerdir (Pöllman, 2009). Fakat, destekleyici ve “bütün aile üyelerine değerli becerilerin eşit olarak dağıtıldığı” (Bourdieu, 1996: 292) iyi pozisyonda bir aile ağının söz konusu olduğu durumlarda bile bireylerin kişisel kültürlerarasılık sermayesini işe yarar hale getirmeleri genellikle güncel ve farkındalıklı etnik, dilsel, ulusal, milli, ırksal, dinsel grup bağlarına ve özellikle gruba has hükmedici ve tecrit edici iklime veya başka gruplara bağlı olarak önemli ölçüde değişebilir.

Otuz yıldan daha fazla süre önce Hall (1976: 7) kadınlara ve siyahlara, Kızılderililere, İspanyol kökenli Amerikalılara ait olumlu özelliklerin ve yeteneklerin baskın grup üyelerince yok sayıldığını ve genellikle karalamaya maruz kaldığını gösterdi. Bugün de yetmişlerde olduğu gibi Amerika’da ve başka yerlerde bireysel fırsatlar üzerinde gruba has “hiyerarşilerin” olumsuz etkisi olabiliyor. Bu sadece küstah bir dışlamacılığın ve ayrımcılığın (Güney Afrika Aphertheid rejimi gibi) olduğu durumlarda değil, gruba has hakların tanınmamasından doğan daha üstü örtülü dışlama ve ayrımcılık formlarıyla yoluyla eşitlikçi toplumlarda da oluyor (Fraisier,1995; Kymlicka,1995;

Modood, 2007; Parekh, 2006; Young,2011).

Marjinalize olmuş grupların üyeleri kültürlerarasılık sermayesini daha etkin olarak gerçekleştirmek için temel olarak üç hareket biçimini izleyebilir: Grup üyeliği ilişkilerini değiştirmeye girişebilir, kendi özgün kültür(arası)el sermaye biçimlerinin tanınması ve takdir edilmesi için mücadele verebilir veya meydan okumayı dener ve genelde önemsenmeyen pratikleri, maruz kaldıkları (konuşulmayan) kuralları ve devamlılık kazanmış, sabit (sembolik) iktidarın sosyokültürel ayrımcılığını değiştirebilirler.

Açıkçası, grupların yetkilendirilip, çeşitlendirilip, değişime açılabilmesi kadar kısıtlandırılıp, tek tipleştirilip, değişime kapatılabilmesi de mümkündür ama tamamen homojen bir oluşuma sahip ve gizemli bir işbirliğiyle grup bireyelerinin alışımından oluşan bir birleşik toplamdan meydana gelmesi de çok zordur (Benhabib, 2004; Erel, 2010; Kymlicka, 2007; Parekh, 2008; Phillips, 2009). Genellikle bir grubu anlamlar ve grubun amaçlarına dair farklı fikirleri olan farklı bireyelerin (farkındalıklı) aidiyeti oluşturur. Bireyeler başka grup bağlarını “tarafsızca” dikkate

almakta zorlanırken bazı gruplara güçlü bir bağlılık hissedebilir. Bu durum onları önceki grup ilişkilerinden ayırabilir ve muhtemelen, yenileriyle kurulacak ilişkiye yönelik tutkuyu geliştirir.

Grup ilişkileri hiçbir aşamasında sadece kişisel tercih meselesi değildir. Eğer öyle olsaydı gerçekten de bireylerin kendilerine ait grup ilişkilerini adilane bir kolaylıkla değiştirebilmeleri ve böylece kültürlerarasılık sermayelerini gerçekleştirmedeki görelî şanslarını da arttırabilmeleri mümkün olacaktı. Gerçekte, diğer grup üyeleri bireyin kişisel durumunu ve tercihlerini garipsiyor olsa bile birey(ler)in (bağlı olduğu) grup üyeliklerine yönelik dışsal değerlendirme ısrarcı olabilir. Bu göz önünde bulundurulduğunda, böyle bir “gelişimci örtüşmenin” eksikliği ciddi soruna yol açar. Olumlu dışsal değerlendirmeler cesaretlendirir ve rahatlatırken, olumsuz stereotipler ve önyargılar özellikle kişilerin öz-algı ve öz-saygısını etkileyecek şekilde içselleştirilirse cesaret kırıcı ve hareketsizleştirici olabilir (Taylor, 1994). Bunlar olurken, bireyler grup üyeliklerini başka gruplara taşımaktansa savunmaya geçmeyi tercih ederler. Ayrımcılık ve dışlanmayla karşılaşılması durumunda

bireyler grup üyeliğinden vazgeçmektense üyeliklerini kimliklerinin, onurlarının, dayanışmanın ve karşılıklı yetkilendirmenin önemli bir kaynağı olarak görürler. Her şeyden öte,

Ekonomik, sosyal ve politik eşitlik bir servis tabağında sunulmaz. Bunun için zorluğu baştan kabullenilmiş bir savaş vermek gerekir. Bu kabul değersizleştirilmiş bir grubun içinde olumlu bir kimliği ve bu yüzden de hem grup içinde hem daha geniş toplum ölçeğinde mücadeleyi gerektirir (Parekh, 2008:50).

Zayıflatılmış gruplar-grup üyeleri için bu mücadelenin en önemli kısmı grubun marjinalize edilmesine temel teşkil eden kültürel ve yerel kaynakların daha az sıkıntı yarattığı bir onaylanmadan ibarettir ama yine de bu kaynakların meşru ve değerli olarak sosyokültürel kabul görüp ödüllendirilmemesi gruba has stereotipler ve önyargılı düşüncelerin kınayıcılığını resmi eğitim aracılığıyla, zorla geliştirir (Moll vd., 1992; Valencia, 2012; Yosso, 2005).

Yerel ve kültürel kaynakların daha geniş bir yelpazesinin tanınıp ödüllendirilmesine dair bireysel beklentiler veya ortak talepler bağlamdan bağlama çeşitlilik gösterebilir. “*Meşru sembolik şiddet tekeline*”

(Bourdieu,1991b: 239, kaynakta italik kullanılmış) elinde tutan devletler sosyokültürel sınıflandırma ve ayırımın şekillendirilmesinde en önemli gücü temsil eder. Bu açıkça ve biçimsel olarak yasal hükümler ve kanunlarla (Bourdieu, 1986a) sağlanan bir yetkilendirme olabileceği gibi daha az etkili olmamak kaydıyla ama daha az açık olarak resmi eğitim (Bourdieu & Passeron, 1977), alanını da içeren başka (sembolik) iktidar mücadelesi alanlarında, kültürel üretim (Bourdieu, 1993), dil ve iletişim (Bourdieu,1991b), din (Bourdieu, 1991a) ve cinsiyet (Bourdieu, 2001) alanlarında da görülebilir.

Her ne zaman “sosyal dünyanın imgesini meşrulaştırıp bu meşruiyeti yürürlüğe koyan (sembolik) iktidar... aynı zamanda bunun anlamını ve hangi yönde uygulandığıyla nasıl uygulanması gerektiğini de belirler” (Bourdieu, 2005: 185) asimetrik olarak dağılırsa, bazı birey ve gruplar kültürlerarasılık sermayesi biriktirmekte diğerlerine göre daha avantajlı durumda olur. Ödül ve kazanç açısından görece daha az kültürlerarasılık sermayesini gerçekleştirse bile ilk bakışta daha fazla miktarda ama rağbet görmeyen sosyokültürel pozisyon nedeniyle değersizleşmiş kültürlerarasılık

sermayesini elinde bulunduranlardan tedavüldeki değer (uygulanabilirlik) açısından daha ileriye gidebileceklerdir. Gerçekleştirme ve gerçekleştirilebilme sorununa sonuç kısmında geri döneceğiz. Öncelikle kültürlerarasılık sermayesi kavramının olası işlemselleştirilmesinin nasıl olabileceği ve her bir görgül göstergenin ne tür araştırmalara uygulanabileceği gibi fikirler üstüne biraz düşünelim. Sonuçta, kavramlar ve ifadeler kendilerinin sonucu olarak ele alınmaktan ziyade “*sistematik olarak moda olanda görgül olarak işe koyulmak için düzenlenirler*” (Bourdieu & Wacquant, 1992: 96, kaynakta italik kullanılmış).

3.İŞLEMSEL “ÖLÇÜTLER” VE GÖRGÜL ARAŞTIRMANIN UYGULAMA ALANLARI

Bağlılığın (ötesi) ulusal biçimleri üstüne yakın zamanda Berlin ve Londra’daki okul yöneticileriyle yapılan bir araştırma (Pöllman, 2008, 2010) bize kültürlerarasılık sermayesinin konuşulan yabancı diller (“hiç”, “bir”, “iki veya daha fazla”), başka kültürlerden arkadaşlar (“hiç”, “çok az” veya “birkaç tane”) ve yurtdışı yaşam deneyiminin (“hiç”, “bir yıldan daha az”, “bir-dört yıl arası” veya

“beş yıl ve üstü”) kombinasyonu olarak işlemselleştirilmesinin önemli ölçüde açıklayıcı olabileceğini gösteriyor. Elbette, bu göstergelerin kapsamı araştırmanın derinliği ölçüsünde geliştirilebilir. Örneğin, kişilerin yurtdışında yaşayıp yaşamadıkları ya da ne kadar uzun süre kaldıklarını öğrenmekle beraber hem bu hayat deneyiminin özelliğine (tatil, uluslar arası öğrenci değişim programı, uluslar arası görevlendirme gibi) hem de olası öğretici getirisine (yurtdışında yaşadığından önce ve sonra başka bir ülke hakkında bilgi düzeyi gibi) bakmak ilginç olabilir. Yine bunun gibi, sadece başka kültürlerden arkadaşların sayısına bakmak yerine araştırmacı her bir arkadaşın sosyokültürel arka planı ve öznel olarak algılanabilen ilişki kalitesini de inceleyebilir.

Başka olası işlemselleştirmeler için gerçekleştirilmenin farklı halleri hesaba katılabilir (Tablo 1'deki gibi); alanlar üstülük aşaması, kazancın yüksekliği, Bourdieu'nun (1986b: 244) ifadesiyle “kültürel sermayenin bütün ölçütleri içinde en az tam belirlenemez olan” edinim miktarı; ve edinim modu, doğrudan kişisel deneyimler (kültürlerarası evlilik veya göçmenlik yoluyla) veya bilgi aracılığıyla kararları etkileyebilen “medya yoluyla

bilgi edinimi öz kültürdeki hemen kurulan aşinalıktan her zaman farklıdır” (Bourdieu, 1967: 358) kültürlerarası öğrenmenin (kitaplar, televizyon veya internet yoluyla) daha dolaylı biçimleri üzerine düşünülebilir.

Son olarak, kültürlerarasılık sermayesi kavramının işlemsel “ölçütlerinin” miktarı ve karmaşıklığı incelenen konunun özelliğine ve araştırma sırasında kullanılan kuram ve yöntemlerin her birine göre değişiklik gösterecektir. Örneğin, farklı uluslardan kişilerin kültürlerarasılık deneyimi ve becerileri üstüne yapılan karşılaştırmalı bir çalışmayla belirli bir yerel grup üzerinde, kültürlerarası karşılaşmaların etnografisi üzerine yapılan derinlemesine bir çalışmanın aynı görgül göstergeler setini kapsama ihtimali çok azdır. Pratik yararı dışında, işlemselleştirme aşamasında böyle bir esneklik kültürlerarasılık sermayesi fikrinin tek bir (temellenmiş) çağrışım setine indirgenmesini engeller ve böylece kültürel ve disiplinler sınırları aşmasını sağlar.

Kültürlerarasılık sermayesi kavramı gelecek vaad eden bir çok görgül araştırmada hem açıklayıcı öge hem de

açıklanan bir olgu olarak kullanılmaktadır. Açıklayıcı öge olarak düşünüldüğünde, potansiyel etkisi etnik ayrımcılık, ırkçılık, dini hoşgörüsüzlük ve yabancı düşmanlığı gibi çağdaş sosyal problemler yelpazesıyla ilişki içinde incelenebilir. Açıklanan bir olgu olarak ele alındığında ödüllendirme, edinim ve uygulama durumlarında (Tablo 1'deki gibi) görece gerçekleşme dereceleri hesaba katılabilir ve Şekil 1'de belirtilen öğelerin kombinasyonunun bir işlevi olarak değerlendirilebilir.

Niceliksel sosyal araştırmalarda kültürlerarasılık sermayesinin görgül ölçüleri eğitimde başarının (Nuñez, 2009), küresel ölçekte iş bulabilmenin veya burada sadece birkaç örneği verilebilen yabancılara, etnik azınlıklara ve göçmenlere karşı kültürel ayrımcı tutumların öngörülmesinde ele alınabilir. Günümüzde, ihtiyaç duyulan geniş aralıkta araştırma verisi görece kısıtlıdır. Avrupa Sosyal Araştırmalar, Dünya Değer Araştırmaları ve Uluslararası Sosyal Araştırma Programı gibi ulus ötesi araştırma programlarının “kültürlerarası sermaye çeşitliliğini” düzenli olarak bir araya getirmesi çok aşamalı veri analizlerini ve sistematik karşılaştırmaları içeren niceliksel sosyal araştırmaların

analitik kapsamının zamanla büyük oranda gelişmesini sağlayacaktır.

Sosyal araştırma verisinin istatistik analizleri özellikle “kültürlerarasılık sermayesi çeşitliliği” değerinin görece açıklanmasına uygun olmakla beraber daha yorumlayıcı sosyal araştırma stratejileri (yaşam öyküsü görüşmeleri, katılımcı gözleri veya odak grup görüşmeleri gibi) daha ileri düzeyde ve daha derin bir görüş elde etmeye olanak sağlar. Böylece kültürlerarasılık sermayesinin bedenlenmesinin sadece insanların hayatları üstündeki etkisini değil aynı zamanda ödüllendirme, edinim ve uygulama açısından gerçekleşmesini (Şekil 1'deki gibi) mümkün kılan ya da sınırlandıran öğeleri de içerebilir (Tablo 1'deki gibi).

İster açıklayıcı faktör olarak ister açıklanan olgu olarak ele alınsın, kültürlerarasılık sermayesi fikri ne nitelik analizine mükemmel biçimde uygundur ne de sadece nicelik analizinin kullanımına özgüdür. Aslında, kültürel ve disiplinler sınırları aşarak ve yorumlayıcı potansiyelinin avantajından tam olarak yararlanılarak kavramın kullanılması katı kuramsal çerçeveler ve yöntemsel fetişizmden

ziyade sorunsallaştırma odaklı araştırma stratejilerini gerektirir.

Kültürlerarasılık sermaye formlarını tanıtp bedenlenmesinin özel önemine, bunun potansiyel faydasına, gerçekleştirilmesini mümkün kılan ve sınırlandıran öğelere vurgu yaptığımı ve görgül araştırma aşamasında olası uygulamalarını tartıştığımı göre daha önce değindiğim birkaç noktaya göz gezdirerek makaleyi sonuçlandırmak istiyorum.

SONUÇ

Kültürlerarasılık sermayesinin gerçekleşmesi, hiç şüphesiz, çeşitli altyapılara sahip insanların yerlisi oldukları küreselleşmiş dünyaya dair pratik bir kültürlerarasılık duygusu geliştirmelerine yardımcı olur ve böylece üstünde düşünmeye değer kişisel-kişilerarası ve sosyal faydaların yolunu hazırlar. Dünyanın birçok yerinde, her nedense, en fazla saygınlığa sahip olan bu yüzden de değişim değeri en yüksek kültürlerarasılık sermayesi türü olan kurumsal onaylanma (institutionally certified) az sayıda kişi tarafından elde edilebilmektedir. Avrupa Birliği'nin görece hali vakti yerinde ve başarılı bağlamında bile, kültürlerarasılık

sermayesinin gerçekleştirilmesinde kolaylık sağlayacağı umulan kültürlerarası hareket halinde yaşam biçimleri had safhada sosyoekonomik statünün üst düzeyleri ve baskın etnik-ırksal arka planla bağlantılıdır (Fligstein, 2008; Haller, 2008; Reay vd., 2005). Yüksek değerde kültürlerarasılık sermayesinin görece üst düzeyde ve değişim değeri (resmen tanınmış) geniş kısmına zaten sahip olanların bir de bunu gerçekleştirmelerinin de daha kolay olması üstüne düşünüldüğünde ortaya çıkan sistematik eşitsizliğin büyük ihtimalle zaman içinde durumu iyileştirmek yerine daha da kötüleştirileceği söylenebilir.

Görüldüğü üzere, kültürlerarasılık sermayesinin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği veya bunun zorluk derecesi ne basitçe iyi veya kötü şansa ne de bireylerin karakteristik özelliklerindeki ve gösterdikleri çabadaki farklılığa bağlıdır. Bunu belirleyen, geniş bir yelpazedeki çevresel faktörlerin boyutudur. Dahası, örneğin, yerel sermaye kaynakları, grup üyelikleri ve her bir alanın koşulları belirli bir çevreyi destekler, kolaylaştırırken, o çevredeki büyük oranda güvence altına alınmış değeri yüksek ve değişim değeri geniş bedenlenmiş

kültürlerarasılık sermayesinin daha fazla farkındalığı görece imkansız hale gelir. Öte yandan, diğeriyle kıyaslandığında daha olumsuz koşullarda, tanınma, takdir edilme ve (sembolik) sermayenin daha eşitlikçi dağılımını talep eden birey bilinci ve ortak mücadeleler daha önemli hale gelir.

Dünyanın bazı bölümlerinde sosyoekonomik eşitsizlik işgali devam ettiği sürece, biçimsel olarak kültürlerarasılık sermayesinin gerçekleşme sürecini yanlış anlamak ve yeni çağın “kültürlerarası insanlık-halini”⁴ müjdeleyen kişisel ve sosyal faydalarından bahsetmek safça, en azından zamansız olacaktır. Bunun yerine, usulsüz genellemelerden ve aceleci sonuca varmalardan kaçınarak, kültürlerarasılık sermayesinin hem koşullarının hem de bedenlenmesinin sağlayacağı potansiyel etkilerin dereceleri ve olabilirlikleriyle değerlendirilmesi en uygun olanıdır. Farklı kişiler az veya çok olasılıkla, biraz veya çok fazla, şu veya bu görgül çeşitlilikte, gerçekleştirmenin farklı noktalarında ve dar veya daha geniş bir alanda değişime sokulabilir (kurumsal onaylı) tedavül değerinde kültürlerarasılık sermayesine sahip olarak ele alınabilir. 7

⁴ Özgün metinde *person-hood*.

KAYNAKÇA

ALLPORT, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.

BARLOW, F. K., PAOLİNİ, S., PEDERSEN, A., HORNSEY, M. J., RADKE, H. R., HARWOOD, J., SIBLEY, C. G. (2012). The contact caveat: Negative contact predicts increased prejudice more than positive contact predicts reduced prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38, 1629-1643.

BENHABİB, S. (2004). *The rights of others: Aliens, residents, and citizens*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

BOURDİEU, P. (1967). Systems of education and systems of thought. *International Social Science Journal*, 19, 338-358.

BOURDİEU, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

BOURDİEU, P. (1986A). The force of law: Toward a sociology of the juridical field. *Hastings Law Journal*, 38, 805-853.

BOURDİEU, P. (1986B). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241-258). New York, NY: Greenwood.

BOURDİEU, P. (1991A). Genesis and structure of the religious field. *Comparative Social Research*, 13, 1-44.

BOURDİEU, P. (1991B). *Language and symbolic power.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

BOURDİEU, P. (1993). *The field of cultural production: Essays on art and literature.* Cambridge, UK: Polity.

BOURDİEU, P. (1996). *The state nobility: Elite schools in the field of power.* Stanford, CA: Stanford University Press.

BOURDİEU, P. (2000). *Pascalian meditations.* Cambridge, UK: Polity.

BOURDİEU, P. (2001). *Masculine domination.* Stanford, CA: Stanford University Press.

BOURDİEU, P. (2005). Habitus. In J. Hillier & E. Rooksby (Eds.), *Habitus: A sense of place* (pp. 43-49). Aldershot, UK: Ashgate.

BOURDİEU, P., & PASSERON, J.-C. (1977). *Reproduction in education, society and culture.* London, England: SAGE.

BOURDİEU, P., & PASSERON, J.-C. (1979). *The inheritors: French students and their relations to culture.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

BOURDİEU, P., & WACQUANT, L. J. D. (1992). *An invitation to reflexive sociology.* Cambridge, UK: Polity.

CRYSTAL, D. S., KILLEN, M., & RUCK, M. (2008). It is who you know that counts: Intergroup contact and judgments about race-

based exclusion. *British Journal of Developmental Psychology*, 26, 51-70.

DAVİES, K., TROPP, L. R., ARON, A., PETTİGREW, T. F., & WRIGHT, S. C. (2011). Cross-group friendships and intergroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 15, 332-351.

DEMORGON, J. (2005). *Critique de l'interculturel: l'horizon de la sociologie* [Critique of the intercultural: the horizon of sociology]. Paris, France: ECONOMICA-Anthropos.

EREL, U. (2010). Migrating cultural capital: Bourdieu in migration studies. *Sociology*, 44, 642-660.

FLİGSTEİN, N. (2008). *Euroclash: The EU, European identity, and the future of Europe.* Oxford, UK: Oxford University Press.

FRASER, N. (1995). From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a "post-socialist" age. *New Left Review*, 212, 68-93.

HALL, E. T. (1976). *Beyond culture.* New York, NY: Anchor.

HALLER, M. (2008). *European integration as an elite process: The failure of a dream?* New York, NY: Routledge.

HEWSTONE, M., RUBİN, M., & WILLİS, H. (2002). Intergroup bias. *Annual Review of Psychology*, 53, 575-604.

- KYMLICKA, W. (1995).** *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights.* Oxford, UK: Oxford University Press.
- KYMLICKA, W. (2007).** *Multicultural odysseys: Navigating the new international politics of diversity.* Oxford, UK: Oxford University Press.
- MAOZ, I. (2000).** Power relations in intergroup encounters: A case study of Jewish-Arab encounters in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 24, 259-277.
- MODOOD, T. (2007).** *Multiculturalism: A civic idea.* Cambridge, UK: Polity.
- MOLL, L. C., AMANTÍ, C., NEFF, D., & GONZALEZ, N. (1992).** Funds of knowledge for teaching: Using a qualitative approach to connect homes and classrooms. *Theory Into Practice*, 31, 132-141.
- NUÑEZ, A.-M. (2009).** Latino students' transitions to college: A social and intercultural capital perspective. *Harvard Educational Review*, 79, 22-48.
- PAREKH, B. (2006).** *Rethinking multiculturalism: Cultural diversity and political theory.* Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.
- PAREKH, B. (2008).** *A new politics of identity: Political principles for an interdependent world.* Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.
- PERRY, L. B., & SOUTHWELL, L. (2011).** Developing intercultural understanding and skills: Models and approaches. *Intercultural Education*, 22, 453-466.
- PETTIGREW, T. F., & TROPP, L. R. (2006).** A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751-783.
- PETTIGREW, T. F., TROPP, L. R., WAGNER, U., & CHRIST, O. (2011).** Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35, 271-280.
- PHILLIPS, A. (2009).** *Multiculturalism without culture.* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- PÖLLMANN, A. (2008).** *Berlin and London head teachers' attachment to country and Europe: Beyond apparent cross-national differences* (Unpublished doctoral thesis). University of Essex, Colchester, England.
- PÖLLMANN, A. (2009).** Formal education and intercultural capital: Towards attachment beyond narrow ethno-national boundaries? *Educational Studies*, 35, 537-545.
- PÖLLMANN, A. (2010).** Attachment to Europe among school leaders in Berlin and London: Beyond apparent cross-national differences. *European Societies*, 12, 567-589.
- REAY, D., DAVID, M. E., & BALL, S. (2005).** *Degrees of choice: Social class, race and gender in higher*

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Temmuz / Ağustos / Eylül - Yaz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 4 Yıl:2014 Jel Kodu: Z11
July / August / September - Summer Semester Volume: 2 Issue: 4 Year: 2014
ID:72 K:98

education. Stoke-on-Trent, UK:
Trentham Books.

SAGUY, T., DOVIDİO, J. F., & PRATTO, F. (2008). Beyond contact: Intergroup contact in the context of power relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 432-445.

TAYLOR, C. (1994). The politics of recognition. In A. Gutmann (Ed.), *Multiculturalism: Examining the politics of recognition* (pp. 25- 73). Princeton, NJ: Princeton University Press.

VALENCİA, R. R. (2010). *Dismantling contemporary deficit thinking: Educational thought and practice*. New York, NY: Routledge.

YOSSO, T. J. (2005). Whose culture has capital? A critical race theory discussion of community cultural wealth. *Race Ethnicity and Education*, 8, 69-91.

YOUNG, I. M. (2011). *Justice and the politics of difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

